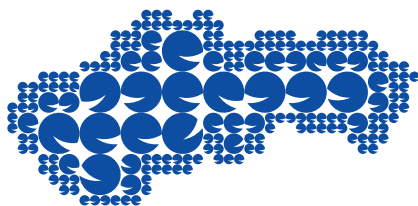

SLOVENSKÁ REČ

82 • 2017 • 1

**ČASOPIS PRE VÝSKUM SLOVENSKÉHO JAZYKA
ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SAV**

Slovenská reč, časopis pre výskum slovenského jazyka. Založený v roku 1932.
Vydáva Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave

Slovak Language, Journal for the Slovak Language Research. Founded in 1932.
Published by Ľudovít Štúr Institute of Linguistics, Slovak Academy of Sciences in Bratislava

Hlavný redaktor/Editor-in-Chief: prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc.
Výkonné redaktorky/Managing Editors: Mgr. Nicol Janočková, PhD., Mgr. Júlia Behýlová

Redakčná rada/Editorial Board:

doc. PhDr. Ján Bosák, CSc. (Bratislava), PhDr. Klára Buzássyová, CSc. (Bratislava),
prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc. (Bratislava), prof. PhDr. Miroslav Dudok, DrSc. (Bratislava),
prof. PhDr. Ľubomír Ďurovič, DrSc. (Lund – Švédsko), prof. PhDr. Ján Findra, DrSc. (Banská
Bystrica), dr. sc. Siniša Habijanec, PhD. (Bratislava), prof. dr. Björn Hansen (Regensburg –
Nemecko), PhDr. Milan Harvalík, Ph.D. (Praha – Česká republika), doc. Mgr. Martina Ivanová,
PhD. (Prešov), prof. PaedDr. Ľubomír Kralčák, PhD. (Nitra), Associate Prof. Mark Lauersdorf,
Ph.D. (Kentucky – USA), PhDr. Milan Majtán, DrSc. (Bratislava), doc. Mgr. Martin Ološtiak,
PhD. (Prešov), prof. PhDr. Oľga Orgoňová, CSc. (Bratislava), doc. Mgr. Martin Pukanec, PhD.
(Nitra), prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc. (Košice), prof. PhDr. Daniela Slančová, CSc. (Prešov),
Mgr. Jana Wachtarczyková, PhD. (Bratislava)

Technický redaktor/Technical Editor: Mgr. Vladimír Radik

Návrh a grafické spracovanie obálky/Design of the journal cover:
Mgr. Jana Wachtarczyková, PhD., Mgr. Martina Cebacauerová, PhD.

Periodicita/Periodicity:
vychádza 3-krát ročne/published 3 times per year

Adresa redakcie/Editorial Address:
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava, Slovenská republika
tel.: +421 2 5443 1761, +421 2 5443 1762, e-mail: slovenska.rec@gmail.com

**Elektronická verzia časopisu je dostupná na internetovej adrese/The electronic version of
the journal is available at:**
<http://www.juls.savba.sk/ediela/sr/>

**Slovenská reč je citovaná v databázach/The Slovak Language is indexed by the following
databases:**

Scopus (Elsevier), The Linguistic Bibliography/Bibliographie Linguistique (Brill), The Year's
Work in Modern Language Studies, The Central European Journal of Social Sciences and
Humanities, Bibliografia Językoznawstwa Sławistycznego, Naviga (Softweco), ProQuest –
Linguistics & Language Behavior Abstract (LLBA), Summon (Serials Solutions/ProQuest),
WorldCat (OCLC)

ISSN 0037-6981 (tlačená verzia/print)
EV 3695/09
ISSN 1338-4279 (online)
IČO vydavateľa 00167 088

OBSAH/CONTENTS SR 1/2017

ÚVODNÍK/EDITORIAL

- 3–7 **Slovenská reč roku 2017, jej odkazy a metamorfózy**
Slovak Language in 2017, its Connections and Metamorphoses
Slavomír Ondrejovič

ŠTÚDIE A ČLÁNKY/STUDIES AND ARTICLES

- 8–14 **Portrét Jozefa Ružičku (1916 – 1989)**
Portrait of Jozef Ružička (1916 – 1989)
Slavomír Ondrejovič
- 15–23 **Jozef Ružička – *spiritus actor* slovenských jazykovedných spoločností**
Jozef Ružička – *spiritus actor* of Slovak Linguistic Societies
Ivor Ripka
- 24–32 **Jozef Ružička a Studia Academica Slovaca**
Jozef Ružička and Studia Academica Slovaca
Jana Pekarovičová
- 33–40 **O syntaktickej interpretácii frazém v Ružičkovej *Skladbe neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku***
On Syntactic Interpretation of Phrasemes in Ružička's Book *The Syntax of Infinitive in Slovak Standard Language*
Jozef Mlacek
- 41–51 **Pohľad na slovenské častice z geografického aspektu**
View of the Slovak Particles from the Geographical Aspect
Adriana Ferenčíková
- 52–64 **Morfologické a syntaktické kategórie – väzby a súvislosti**
Morphological and Syntactic Categories – Links and Relationships
Juraj Vaňko
- 65–77 **Sporné otázky slovenskej morfológie: malé pripomenutie po 60 rokoch**
The Issues of the Slovak Morphology: Reminded after 60 Years
Mária Šimková

SPRÁVY/REPORTS

78 – 83 Aktuálne otázky slovenského jazyka

Topical Issues of the Slovak Language

Perla Bartalošová

RECENZIE/REVIEWS

84 – 85 Vydarená sonda do slovenskej situácie v univerzitnom prostredí v Maďarsku

TUŠKOVÁ (TUSKE), Tünde: Slovenský jazyk v univerzitnom
bilingválnom prostredí

Successful Probe into the Slovak Situation in the University Environment in
Hungary

TUŠKOVÁ (TUSKE), Tünde: Slovak Language in the University Bilingual
Milieu

Slavomír Ondrejovič

KRONIKA/CHRONICLE

86 – 88 Ľubor Králik, veľká postava slovenskej jazykovedy, oslávil päťdesiatku

Ľubor Králik, an Outstanding Personality of Slovak Linguistics, Celebrated
His 50th Birthday

Jana Skladaná

89 – 90 Zomrel Peter Baláž

Peter Baláž Has Died

Slavomír Ondrejovič

ZÁPISNÍK BIBLIOGRAFA/BIBLIOGRAPHER'S NOTES

91 – 100 *Júlia Behýľová*

SLOVENSKÁ REČ ROKU 2017, JEJ ODKAZY A METAMORFÓZY

1. V úvodníkoch Slovenskej reči každoročne rekapitulujeme „jazykovedno-kultúrne“ výročia, ktoré pripadli na príslušný rok, ale pripomíname si zakaždým aj líniu, ktorú danému roku celosvetovo prisúdilo Valné zhromaždenie Organizácie Spojených národov. Rok 2017 sa stal – tentoraz možno trochu disparátne – *Medzinárodným rokom trvalo udržateľného turizmu pre rozvoj*, ale aj kultúrnych hodnôt, diverzity a dedičstva a napokon je to aj rok vzájomného porozumenia, mieru a bezpečnosti.

No ani v tomto roku nie je málo okrúhlych jubileí jednotlivých osobností napojených na jazyk a jazykovedu. Ak začneme medzinárodným kontextom, musíme ako prvé spomenúť, že pred 500 rokmi (presne 31. októbra 1517) sa začala Lutherova reformácia, a to, ako hovorí legenda, pribitím 95 teologických téz na chrámové dvere vo Wittenbergu. Hoci sa udalosť netýka priamo slovenčiny, jej spomenutie v našom časopise nie je „od vecí“, lebo to nebola zmena hocikaká, ale zmena epochálna. Týmto rokom sa vlastne skončil stredovek a nastúpil novovek.

Najvýznamnejším literárnym dielom Martina Luthera je, ako je známe, preklad Biblie do nemčiny, na ktorom pracoval od roku 1520 až do svojej smrti (r. 1546). Za jeho života vyšlo vo Wittenbergu 83 vydaní a 253 dotlačí jeho Biblie. K takému úspechu a k takejto rozšírenosti Lutherovej Biblie prispel, pravdaže, predovšetkým Gutenbergov vynález knihtlače, ale svoju rolu tu zohral aj adekvátny („prieťažný“) štýl prekladu (málokedy prekladal doslova) a napokon aj jazyk, ktorý použil. Oslovil ním hovoriacich tzv. hornou nemčinou z južného Nemecka i ľudí zo severnej časti Nemecka, hovoriacich tzv. dolnou nemčinou. Lutherova nemčina vyšla, ako nám potvrdzujú germanisti, z úzu mníchovského kancelárskeho jazyka, ktorého exkluzivitu „prelomil“ tým, že zapojil doň ako živú vodu aj ľudový jazyk. V dôsledku toho mal jazyk Lutherovej Biblie veľký vplyv na zjednocovacie tendencie nemčiny ako spisovného jazyka. Martin Luther bol bezpochyby talentovaný spisovateľ a prekladateľ, ktorého metódy prekladania pôsobia moderne dodnes. Podľa jeho vlastných slov „mali by sme sa vypytovať matky v jej dome, detí na ulici a obyčajného človeka na trhovisku a všímať si, ako hovoria, a potom podľa toho prekladať“.

2. V tomto roku uplynulo zároveň 100 rokov aj od ruských revolúcií: februárovej i októbrovej. Veľký dosah pre dejiny sveta mala, ako je známe, predovšetkým druhá z nich a práve tá sa v našich zemepisných šírkach dočkala dost' zásadného

prehodnotenia vo všeobecnosti i v jazykovede. Svedčia o tom aj úvodníky hlavných redaktorov v Slovenskej reči písané v 70. a 80. rokoch 20. storočia v porovnaní s úvodníkmi v 21. storočí¹.

3. Rok 2017 je aj rokom, v ktorom si pripomínáme významné výročia viacerých našich domácich osobností, z ktorých si zmienku zaslúžia podľa nášho názoru predovšetkým dve z nich: Jozef Miloslav Hurban a Božena Slančíková Timrava.

Dvojsté výročie narodenia Jozefa Miloslava Hurbana oslavujeme zatiaľ trochu vlašne – najmä ak ho porovnáme s oslavami výročia narodenia Ľudovíta Štúra v roku 2015 a 2016. Pripomeňme, že Jozef Miloslav Hurban (Beckov, 19. marca 1817 – Hlboké, 21. februára 1888) bol nielen významným spisovateľom, ale aj jedným z hlavných organizátorov slovenského národného pohybu v 19. storočí. Bol spoluzakladateľom Tatráni a prvým predsedom Slovenskej národnej rady. Bol vedúcou osobnosťou Slovenského povstania 1848/49, aby sa potom neskôr preslávil aj ako vydavateľ literárnych almanachov i ako vydavateľ a redaktor cirkevných časopisov, z ktorých mnohé mali národnoobraný charakter.

V júli 1843 sa uskutočnilo legendárne stretnutie, ktoré sa konalo na Hurbanovej fare v Hlbokom, kde domáci pán hostil Ľudovíta Štúra a Michala Miloslava Hodžu. Na spomínanom stretnutí sa táto trojica definitívne dohodla prijať celonárodný spisovný jazyk na báze strednej slovenčiny. Hneď na to (v r. 1844) zaviedol J. M. Hurban v 2. vydaní svojho almanachu *Nitra* túto novú spisovnú slovenčinu do literárnej praxe, aj keď už musel niektoré hotové časti prekladať z češtiny do slovenčiny. Stalo sa to teda dva roky pred najznámejšími Štúrovými spismi – *Nauka reči Slovenskej* a *Nárečja Slovenskuo alebo potreba písania v tomto nárečí* –, ktoré vyšli až v roku 1846.

J. M. Hurban mal neskôr veľkú zásluhu na formulovaní *Žiadostí slovenského národa* (1848) i *Memoranda národa slovenského* (1861). A bol to práve on, čo sa najrozhodnejšie angažoval proti rakúsko-maďarskému vyrovnaniu, za čo bol (i za niektoré iné svoje články) opakovane väznený. Veľmi rázne však vystupoval nielen proti maďarizácii, ale i proti odporcom štúrovskej spisovnej slovenčiny. Z tohto obdobia pochádza aj jeho známa sentencia: „Bo čo má žiť, tomu všetko slúži k životu; čo má hynúť, tomu všetko do hrobu pomáha“ (almanach *Nitra* II, 1844, s. 255). Bol obávaným protivníkom a kritikom, v dôsledku čoho sa dobre dopĺňali s Ľudovítom Štúrom, ktorý bol známy zasa skôr ako úvodníkár a politický glosátor. Po memorandovom neúspechu sa J. M. Hurban začal venovať viac cirkevnopolitickým otázkam. Po smrti Karola Kuzmányho sa v roku 1866 stal superintendentom slovenských evanjelických cirkví, čo malo uňho za následok prehĺbenie moralizátorských a konzervatívnych črt. Možno s tým súvisí aj fakt, že posledný ročník jeho almanachu

¹ Porov. autorský register časopisu *Slovenská reč* za roky 1932 – 2002. In: *Slovenská reč 1932 – 2002*. Vedecká konferencia. Bibliografia. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2003, s. 146 – 359.

Nitra (1876 – 1877) už vyšiel v češtine. Je zaujímavé, že to bolo práve v čase, keď spracúval aj podrobný, hoci značne sakralizovaný životopis Ľudovíta Štúra.

4. Takisto sa hodí pripomenúť na tomto mieste 150. výročie od narodenia národnej umelkyne Boženy Slančíkovej Timravy, ktorú mnohí považujú za najväčší ženský prozaický zjav na Slovensku vôbec. Pripomeňme jej pozoruhodný jazyk, ktorý znie na prvý pohľad akoby archaicky a možno i trochu ťažkopádne, no zároveň ťažko možno poprieť, že každá jej veta má v sebe osobitý pôvab a neopakovateľný rytmus. Timravin jazyk je ostrý i sarkastický, ale hĺbkovo aj empaticky láskavý (i voči slovenským „ľapákovcom“). Osobitne cenné na Timravinom štýle je, že nikdy neunikala do sentimentality ani do pátosu a neutápala sa v zbytočných ornamentoch. Literárna veda už dávno konštatovala, že Timravine postavy sú komplikované, ich skutky sú motivované zmesou vysokého i nízkeho, krásneho i škaredého. Inou špecifikou autorkinho štýlu je, že (nám čitateľom) ukazuje nielen to, čo postavy hovoria, ale i to, čo si myslia, aj keď je to dosť často sebecké, hlúpe či naivné. Obraz čistého a charakterného dedinského človeka v Timraviniých prózach nenájdeme, nič totiž autorka neprikrášľuje. Najväčším prekvapením pre nepripraveného čitateľa je však fakt, že slečna Božena napriek tomu, že celý život prežila podľa vlastných slov „v odlahlom kúte Slovenska“ (v Polichne a v Ábelovej, iba posledné roky života v Lučenci), je spisovateľkou absolútne modernou, ktorú sa oplatí čítať aj po sto rokoch. Možno súhlasiť s tým, že lektúra Timraviniých próz nám hovorí aj o nás samých, či ešte skôr o našich koreňoch viac než akákoľvek politologická či sociologická analýza. A navyše možno u nej obdivovať (čo by sme mohli považovať za jej bonus) jej svieži južnostredoslovenský hovor, ktorý nekopíruje martinský úzus.

5. V roku 2017 dochádza vo vydávaní časopisu Slovenská reč aj k istým zmenám, o ktorých je nevyhnutné informovať našich čitateľov. Od roku 2017 už nebudeme vydávať tri dvojčísla časopisu ročne, ale tri samostatné čísla s rozsahom 100 strán. Dôvodom sú predovšetkým výhrady hodnotiteľov časopisu k jeho periodicite od roku 2011, keď vychádzalo šesť čísel s periodicitou trikrát ročne, čo bolo považované za neštandardné a bolo potrebné vyhovieť súčasným štandardom a kritériám na odborné časopisy. K zmene dochádza aj na dôležitom poste výkonného redaktora časopisu, ktorý po Jane Wachtarczykovej preberajú Júlia Behýlová a Nicol Janočková. Vo svojom mene aj v mene všetkých členov redakčnej rady Slovenskej reči ďakujem Jane Wachtarczykovej za jej doterajšiu prácu výkonnej redaktorky, ktorú iniciatívne a obetavo vykonávala od 3. čísla v roku 2008 až doteraz.

6. Na poslednom zasadaní Edičnej rady SAV získal časopis Slovenská reč v škále A, B, C, D hodnotenie B plus, čo je blízke k najvyššej bonitácii. Za silnú stránku časopisu sa považuje tradícia časopisu, ktorá vytvára stabilné publikačné prostredie. Reflektoval sa aj kvalitatívny posun úrovne textov, najmä však zaradenie časopisu do medzinárodnej citačnej databázy *Scopus*. Ako silná stránka periodika sa

oprávnené hodnotili aj formálne grafické inovácie, ktoré zvyšujú atraktivitu časopisu pre čitateľa. Na druhej strane sa ako výhrada uvádzalo slabé zastúpenie zahraničných prispievateľov, o oprávnenosti čoho sa možno sporiť, lebo časopis Slovenská reč je určený predovšetkým domácej klientele – slovenským slovakistom a aj najlepšie autori vychádzajú, pochopiteľne, z tohto prostredia.

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV oddávna vydáva tri časopisy: okrem *Slovenskej reči* (vznikla v r. 1932/33) *Jazykovedný časopis* (začal vychádzať v r. 1954) a *Kultúru slova* (začala vychádzať v r. 1967). Napriek tomu, že sa už aj v nedávnej akreditácii ústavu objavilo odporúčanie zahraničného panelu, aby sa vydávanie časopisov v ústave zredukovalo, sme presvedčení, že každý náš časopis má svoje opodstatnenie, množstvo prispievateľov zo slovakistických a iných pracovísk na Slovensku aj v zahraničí i špecifický okruh adresátov. Veríme, že stojí za to, aby sme udržali všetky tri etablované časopisy s dlhoročnou tradíciou. Domáca i zahraničná klientela časopisu oceňuje rozmanitosť príspevkov Slovenskej reči. Časopis publikuje články systémovej jazykovedy i štúdie, ktoré sú založené na sociolingvistickej, pragmalingvistickej a parolovej báze. Jednotlivé čísla časopisu sú zverejnené (od r. 2009) aj na internetovej stránke Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV. Články tohto časopisu sa posielajú do mnohých citačných databáz, napr. aj do svetovej slavistickej databázy jazykovednej bibliografie *i-Sybislaw* (<http://www.isybislaw.ispan.waw.pl/>).

Spomenúť treba napokon trochu kontroverzné uznesenie Edičnej rady SAV, že sa v akademických časopisoch bude akceptovať iba 5 % tzv. nevedeckého obsahu. Za „nevedeckú náplň“ sa pritom považujú informatívne recenzie, správy, medailóny a nekrológy. Ak by mal mať časopis týchto „nevedeckých“ príspevkov viac ako spomínaných 5 %, viedlo by to pri ďalšom hodnotení k nemilosrdnému znižovaniu bodov. Znamená to, že sa redakcia musela rozhodnúť, či sa v týchto žánroch uskromníme a správ, medailónov a nekrológov sa vzdáme, alebo pôjdeme „po starom“ – tak, ako sa to zaužívalo za tých 82 ročníkov nášho časopisu, vrátane „bartekovského“ obdobia – a budeme musieť strpieť stratu bodov a s tým súvisiace znížené dotácie, ktoré na časopisy dostávame. Redakčná rada vlastne už na svojom poslednom zasadnutí prijala rozhodnutie, hoci definitívne slovo tu bude musieť ešte povedať vedenie ústavu. Diskusia však zreteľne smeruje k tomu, že sa budeme usilovať zachovať taký charakter Slovenskej reči, aký mala doteraz, ale na financovanie budeme hľadať aj iné spôsoby a zdroje.

Súčasnou scientometrickou požiadavkou na vedecké časopisy je publikovať len odborné články a minimum iných žánrov. Sme však presvedčení, že práve Slovenská reč, ktorá je periodikom celej slovakistickej komunity na Slovensku, potrebuje aj tzv. nevedecké žánre, ak máme pokračovať v žargóne komisie, aby mohla plniť svoju úlohu publikačného orgánu pre domácich prispievateľov, pre zachovanie

vlastnej identity i pre udržanie povedomia generačnej kontinuity. Je veľa možností, kam poslať štúdiu, ale je len zopár periodík, kde trvajú na tradícii pripomenúť si aj významné osobnosti danej komunity alebo referovať o podujatiach či výsledkoch výskumu iných pracovísk. 82 ročníkov časopisu Slovenská reč umožňovalo posilňovať tieto komunitné väzby a vzájomnú informovanosť. Nevidíme dôvod, aby náš časopis dobrovoľne upustil od tejto funkcie a snažil sa len zbierať body v hodnoteniach podľa kritérií, ktoré možno nie sú dostatočne premyslené a v spoločenských vedách sa opakovane spochybňujú. Nechceme byť súčasťou „publikačného priemyslu“ a rezignovať na záujmy autorov a čitateľov.

Preto naďalej, vážení čitateľa a prispievateľa, uvítame vaše recenzie, správy, medailóny a nekrológy, ktoré prispievajú k informovanosti a súdržnosti v našej vedeckej komunite. Veríme, že je možné na vysokej úrovni priblížiť osobnosti, ich diela a vedecké podujatia, pretože to za nás neurobí žiadny lifestyleový časopis, noviny, magazín a už vôbec nie vedecký zborník, monografia či vysoko impaktovaný časopis. Želáme si, aby náš časopis bol naďalej vyvážený so zastúpením všetkých potrebných žánrov. Veríme, že si v ňom nájdete aj v tomto ročníku niečo podnetné a tešíme sa na vaše príspevky.

Slavomír Ondrejovič

PORTRÉT JOZEFA RUŽIČKU (1916 – 1989)

Slavomír Ondrejovič

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV

Panská 26, 811 01 Bratislava, e-mail: slavoo@juls.savba.sk

ONDREJOVIČ, Slavomír: Portrait of Jozef Ružička (1916 – 1989). *Slovak Language*, 2017, Vol. 82, No 1, pp. 8–14.

Abstract: In the study, the author focuses on topics such as Jozef Ružička (1916 – 1989), one of the most important Slovak linguists in the second half of the 20th century and former director of the Ľudovít Štúr Institute of Linguistics of the Slovak Academy of Sciences, where he has been working in different periods of his career. Today, 100 years after his birth, this prominent representative of Slovak and Czechoslovak linguistics remains, for Slovak linguistics, a model in hard work and ability to think systematically and originally.

Key words: Jozef Ružička, research in general linguistics, research on grammar, standard language and language history research

Prof. PhDr. Jozef Ružička, DrSc., bol bezpochyby jedným z najznámejších slovenských jazykovedcov 2. polovice 20. storočia. Vynikol nielen ako organizátor vtedajšieho jazykovedného života na Slovensku a ako dlhoročný riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, ale v pamäti jazykovednej obce ostáva doteraz ako autor viacerých monografií a priebojných štúdií, najmä však ako hlavný autor a editor legendárnej *Morfológie slovenského jazyka* (1966).

Jozef Ružička sa narodil pred 100 rokmi, presne 12. januára 1916, v Nových Zámkoch a v tejto súvislosti hneď prekvapí fakt, že na stránkach mesta Nové Zámky, jeho rodného mesta, sa dnes meno Jozef Ružička takmer vôbec nevyskytuje a nenachádza sa ani medzi osobnosťami tohto mesta, hoci sa v ňom narodil, absolvoval základné a stredoškolské vzdelanie i maturoval¹. Prekvapujúco však málo dnes

¹ O Jozefovi Ružičkovi som v súvislosti s Novými Zámkami našiel len jednu či dve zmienky. V miestnom dvojtyždenníku *Castrum Novum* vyšiel v r. 1997 príspevok *Nové Zámky a jazyková kultúra*, ktorý sa objavil pri uplynutí 25 rokov od úmrtia autora. Meno a heslo Jozef Ružička sa objavuje aj v kalendári výročí osobností novozámockého regiónu v r. 2014, ktorý vypracovala Knižnica Antona Bernoláka v Nových Zámkoch [Preslávili nás 2014. Osobnosti novozámockého regiónu (kalendár výročí), 2014]. V nijakom prípade však túto situáciu nemožno považovať vzhľadom na formát Jozefa Ružičku za akceptabilnú. Našťastie, existujú články a encyklopedické heslá z pera kolegov jazykovedcov, ktoré tento nedostatok aspoň sčasti vyvažujú, ale bude potrebné, myslím si, upozorniť mesto Nové Zámky na spomínaný deficit. Veď na Jozefa Ružičku si spomína aj svetová lingvistika, napr. v 2. vydaní dejín svetovej jazykovedy z r. 2009 (porov. *Lexicon Grammaticorum. Who's Who in the History of World Linguistics*. Vol. 2, 2009). Najnovšie dimenziu osobnosti Jozefa Ružičku potvrdzuje aj antologická čítanka autorov Pražskej lingvistickej školy

o prof. Jozefovi Ružičkovi informuje aj internet vôbec, a to i v porovnaní s viacerými inými elitnými jazykovedcami danej doby (napr. s Eugenom Paulinym, Jánom Horeckým, Vincentom Blanárom, Františkom Mikom či Jozefom Mistrikom). Na otázku, prečo je to tak, nie je ľahké odpovedať. Ide zrejme o to, že ak chceme mať kohokoľvek na internete spreď roku 1989, niekto ho tam musel, resp. musí dať.

Po maturite sa Jozef Ružička v r. 1934 zapísal na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave, kde študoval v r. 1934 – 1938 slovakistiku a germanistiku. Po absolvovaní univerzitného štúdia pôsobil na Obchodnej akadémii v Bratislave a na iných stredných školách v Bratislave, najdlhšie na Strednej priemyselnej škole strojníckej na dunajskom nábreží, kde okrem učiteľského poslania vykonával aj funkciu tajomníka školy a zrejme práve tu získal zručnosti, ktoré sa mu neskôr zišli aj pri vedení akademického ústavu. Od r. 1950 sa stal, ako potvrdzujú všetky encyklopédie, natrvalo pracovníkom Jazykovedného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení (SAVU; neskôr premenovaný na Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied), kde v rokoch 1952 – 1965 viedol oddelenie gramatiky a štylistiky spisovného jazyka (neskôr premenovaného ešte za života Jozefa Ružičku na oddelenie spisovného jazyka, dnes známeho ako oddelenie súčasného jazyka) a v rokoch 1965 – 1981, teda viac ako 15 rokov, viedol pevnou rukou Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV ako jeho riaditeľ. V roku 1968 sa stal členom korešpondentom Slovenskej akadémie vied. V r. 1983 odišiel ako 67-ročný už s podlomným zdravím do dôchodku. Zomrel 20. marca 1989 v Bratislave ako 73-ročný, pochovaný je v Devíne.

Vo vedeckej kariére Jozefa Ružičku možno pozorovať tri zreteľne sa vyčleňujúce obdobia. Tak ako sa u maliarov často rozlišujú obdobia, napr. modré, ružové či zelené, aj u Jozefa Ružičku objavujeme rozdielne fázy jeho vedeckovýskumnej činnosti, najprv: a) všeobecnojazykovednú, resp. aj germanistickú fázu, b) fázu gramatických záujmov (týkajúcich sa gramatickej stavby slovenského spisovného jazyka, jeho morfológie, syntaxe, ale do istej miery aj štylistiky) a napokon c) fázu výskumu spisovného jazyka, vrátane jeho vonkajších dejín, a bádania v oblasti jazykovej kultúry a výchovy. Je samozrejmé, že aj neskôr sa vracal k niektorým zo svojich tém z minulosti, aj keď v inej tónine, ale základné ladenie bolo zreteľne trojfázové a trichotomické.

Ako riaditeľ ústavu navrhol, ale aj presadil premenovanie vtedajšieho Ústavu slovenského jazyka SAVU na Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV (JÚĽŠ SAV). Zdôvodnil to tým, že tak ako Ľudovít Štúr, kodifikátor dnešnej spisovnej slovenčiny, uplatňoval vo svojom čase moderné výdobytky vtedajšej svetovej vedy, aj my v ústa-

(Jezična kultura: program i naslijeđe Prahke škole, 2015), ktorú pripravil chorvátsky lingvista Petar Vuković. Ten J. Ružičku hodnotí ako významného predstaviteľa, resp. rozvíjateľa učenia Prahského lingvistického krúžku. Editor odtláča dokonca v tejto antológii Jozefovi Ružičkovi ako jednému autorovi dve štúdie.

ve ho v modernej dobe chceme v tomto duchu nasledovať. Zároveň J. Ružička zdôrazňoval, že je nám L. Štúr blízky aj svojím vzťahom k národu a materinskej reči. Portrét Jozefa Ružičku by však nebol v tomto kontexte úplný, keby sme vynechali jeden takmer technický detail, ale s výraznou symbolikou, totiž to, že po jeho nástupe do vedenia ústavu sa do zbierok ústavu dostal aj jeden z najznámejších portrétov Ľudovíta Štúra v nadživotnej veľkosti od akademického maliara Gejzu Szalaya, ktorý doteraz zdobí riaditeľňu JÚLŠ SAV. Podľa nepotvrdených správ obraz prešiel do Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV z Historického ústavu SAV vďaka angažmán J. Ružičku. Dodajme zároveň, že Jozef Ružička sa venoval osobnosti a dielu Ľudovíta Štúra vo viacerých príspevkoch, pričom hodná osobitej pozornosti je najmä jeho „štúrovská“ štúdia *Základná sémantická črta slovíes. K poznaniu Štúrovej gramatickej teórie* (1968), v ktorej prepojil Štúrov pojem namerenosti s Paulinyho intenciou slovesného deja.

Dôležitá v dejinách slovakistiky je aj práca Jozefa Ružičku *Z problematiky slabiky a prozodických vlastností. K vývinu hornonemeckého slova* (1947). Táto práca, v ktorej autor vstupuje do diskusie aj s Nikolajom Sergejevičom Trubeckým, autorom svetoznámych *Základov fonológie* (Trubetzkoy: Grundzüge der Phonologie, 1939), sa vnímala svojho času ako metodologicky veľmi inšpiratívna [výstižne ju posúdil Karel Horálek v štúdiu *Slabika jako jazykovědný problém (Námět k diskusi)*, 1949]. Ako ďalšiu v tomto rade spomeňme prácu J. Ružičku *Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku* (1956), ktorá budí pozornosť rozsahom materiálovej bázy v čase, keď korpusové databázy ešte neboli k dispozícii. Neskôr to bola jazykovopolitická *Spisovná slovenčina v Československu* (1970) s appendixom *Rozvoj slovenčiny v socialistickom Československu* (1975).

Jozef Ružička bol spolu s Eugenom Paulinym a Jozefom Štolcom autorom aj legendárnej *Slovenskej gramatiky* (1. vyd. 1953, 5. vyd. 1968), na ktorej vyrástli celé generácie slovakistov a ktorá sa stala na dlhé roky, ba desaťročia najpopulárnejšou vysokoškolskou gramatikou slovenského jazyka vôbec. Jozef Ružička v nej vypracoval úvodnú kapitolu, sloveso i celú skladbu. Zaujímavá pritom je aj skutočnosť, že autorom zvukovej stavby spisovnej slovenčiny bol v tejto gramatike Jozef Štolc, hoci spomedzi trojice autorov sa uvedenej téme v spisovnom jazyku ako jediný dovtedy vôbec nevenoval.

Jozef Ružička je však známy v jazykovednej obci predovšetkým ako editor a spoluautor akademickej *Morfológie slovenského jazyka* (1966), ktorá v čase svojho vyjdenia bola oprávnené pýchou slovenskej jazykovedy a najmä v slovanskom svete sa hodnotila ako vynikajúci akademický opis gramatickej stavby jedného zo slovanských jazykov. Ten poskytoval v uvedenom zmysle dobré služby v slovenskej jazykovede takmer až do konca 20. storočia. Iná vec je, že doteraz (teda aj po 50 rokoch) sa táto gramatika uvádza medzi tzv. kodifikačnými dielami [spolu s Pra-

vidlami slovenského pravopisu (4. vyd. 2013), Pravidlami slovenskej výslovnosti (Král', 2. vyd., 2009) a Krátkym slovníkom slovenského jazyka (4. vyd. 2003)], čo už ťažko pochopiť najmä v prípade, ak by sa mali kodifikačné diela hodnotiť (niektorí to takto žiadajú) ako záväzné pre používateľov spisovného jazyka. Dnes sa žiada nový opis. Je už podľa môjho názoru len otázka istej absurdity dneška, že táto *Morfológia slovenského jazyka* patrí oficiálne aj po 50 rokoch k tzv. kodifikačným dielam napriek tomu, že asi nikto vážne nepochybuje, že odvtedy sa (spisovný) jazyk na Slovensku posunul a posunulo sa aj poznanie jeho normy.

Spolu s Vincentom Blanárom a Eugenom Jónom pripravil Jozef Ružička aj *Dejiny spisovnej slovenčiny II* (1974), ktoré nadviazali na *Dejiny spisovnej slovenčiny I. Od začiatkov až po Ľudovíta Štúra* (1966) Eugena Paulinyho. Je len prirodzené, že ako riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV býval aj spoluautorom či skôr jedným z hlavných autorov *Pravidiel slovenského pravopisu* (11 vydání od r. 1953 do r. 1971), ako aj autorom a spoluautorom vysokoškolských učebníc *Slovenština. Vysokoškolská učebnice pro studující českého jazyka* (1957), *Čeština. Vysokoškolská učebnice* (1972) a mnohých ďalších diel „kodifikačného“ charakteru. Napísal aj veľké množstvo učebníc a učebných textov pre základné a stredné školy. A nemožno nespomenúť, že bol aj hlavným autorom *Téz o slovenčine*, na ktoré sa nadväzovalo pri navrhovaní zákona o slovenčine po roku 1989. Témy o slovenčine publikoval na viacerých miestach – po prvýkrát asi v prvom čísle nového časopisu *Kultúra slova* (1967, roč. 1, s. 33 – 40). J. Ružička v *Tézach* vymedzil tri základné kritériá pri posudzovaní jazykových prostriedkov z hľadiska spisovnosti. Bola to ústrojnosť, ustálenosť a funkčnosť, pri ktorých zdôrazňoval ústrojnosť. Už od začiatku sa dostal niektorými formuláciami do sporu s Eugenom Paulinym, neskôr tieto tézy trochu naštrbil aj Ján Horecký. Dnes je v slovenskej jazykovede medzi kritériami pre spisovnosť dominantná skôr tzv. normovosť jazykových prostriedkov (napr. u Juraja Dolníka, 2010 – sa hovorí o vžitosti, ustálenosti a normovosti²), ale v 60. rokoch 20. storočia išlo o bezprostredný ohlas na klasické učenie Pražskej lingvistickej školy. Niektorí autori však doteraz ostávajú pri Ružičkovom vymedzení.

Vzťah Jozef Ružička – Eugen Pauliny bol napriek popieraniu niektorými prívržencami Jozefa Ružičku od začiatku protirečivý. J. Ružička o E. Paulinym svojho času síce uviedol, že: „Eugen Pauliny je doteraz najvýznamnejším slovakistom a súčasne aj veľmi významným moderným československým vedcom“ (1985, s. 262), ale jeho život sa podľa J. Ružičku „odvíjal na inom brehu“ (op. cit., s. 266).

Jozef Ružička bol, ako je známe, významným organizátorom a garantom vedeckého života slovenskej jazykovedy. Organizoval vedecké podujatia, zaštitoval svojou autoritou početné konferencie, založil edíciu *Jazykovedné štúdie* i vedecko-

² Normové sú také prostriedky, ktoré spoločenstvo prijalo (sú konvencionalizované), resp. sú pre spoločnosť prijateľné.

-popularizačný časopis *Kultúra slova*. Pôsobil ako člen redakcie všetkých časopisov, ktoré v tom čase vydával Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV: *Slovenskej reči*, *Jazykovedného časopisu*, *Kultúry slova* i časopisu *Slavica Slovaca*. Navyše, dlhý čas pôsobil ako predseda Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, ako predseda mnohých domácich i medzinárodných komisií (bol napr. predsedom Pravopisnej komisie pri JÚLEŠ SAV a Ortoepickej komisie pri JÚLEŠ SAV), no bol aj členom Medzinárodnej terminologickej komisie pri Medzinárodnom komitáte slavistov, členom Medzinárodnej komisie pre štúdium gramatickej stavby slovanských jazykov pri Medzinárodnom komitáte slavistov, členom Medzinárodnej komisie pre slovanské spisovné jazyky pri Medzinárodnom komitáte slavistov a pod. Ako vidieť, garantoval nielen slovakistický, ale do značnej miery aj slavistický výskum na Slovensku.

Záujem o gramatický výskum spisovnej slovenčiny sa u Jozefa Ružičku datuje zrejme od jeho účasti na tvorbe *Slovenskej gramatiky* (1953) a *Pravidiel slovenského pravopisu* (1953). V tomto období skúmal fundamentálne i sporné otázky slovenskej morfológie a syntaxe, slovné druhy a osobitne si všimal problematiku slovies, čo vyústilo do kolektívnej práce *Morfológia slovenského jazyka* (1966). Okrem toho mnoho štúdií venoval syntaktickej problematike, v ktorých veľmi presne a originálne analyzoval vetné typy v slovenčine, a to najmä tzv. okrajové a eliptické, skúmal gramatickú členitosť vety, slovesné tvary vo vete, vetné členy, súvetia, typy vedľajších viet a jednotlivé spojky. Tieto jeho štúdie sa doteraz vnímajú v slovenskej jazykovede ako mimoriadne precízne, dôkladné a autentické.

Pri skúmaní spisovnej slovenčiny analyzoval (hoci niekedy možno aj trochu ťažkou rukou) i jazyk a štýl popredných starších i súčasných slovenských spisovateľov (Martina Kukučina, Ľudovíta Kubániho, Jozefa Cígera Hronského, Margity Figuli, Vincenta Šikulu i iných). Bol to práve J. Ružička, kto inicioval konferenciu o jazyku a štýle modernej prózy (1964) a takisto konferenciu o literatúre pre deti a mládež (1965). Osobitné štúdie venoval problémom prekladu nemeckého básnika Friedricha Schillera do slovenčiny i do maďarčiny. Okrem toho popularizoval jazykovedné bádanie najmä v 3. fáze svojej činnosti početnými príspevkami o otázkach jazykovej správnosti a kultúry v periodickej tlači (jazykové rubriky), pričom bol dokonca jedným z najaktívnejších prispievateľov do rozhlasovej jazykovej poradne. V niektorých prípadoch bol tým prvým, kto upozornil na „nesystémovosť“ v spisovnej slovenčine (*fanúšek*, *dukelský*, *brnenský*, *kladenský*). Jednoznačne však trval na tom, že prípony *-ár*, *-áreň* si v jazyku zachovávajú jednotnú formu a nie je rozumné ich skracovať (Ružička, 1952/53), ako sa to presadilo už po jeho smrti v *Pravidlách slovenského pravopisu* (napr. 1998) a v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (2003). Nie vždy sa darilo v praxi zvíťaziť podobám a tvarom, ktorým J. Ružička vyjadril podporu, napr. pri slove *slang* odporúčal výslovnosť [slang], no presadila sa podoba [sleng], namiesto *dial'nice* odporúčal dávať prednosť výrazu *autostráda*.

Nie je možné spomenúť všetky „ružičkovské“ aktíva v rozvoji slovenskej jazykovedy, v každom prípade možno však obdivovať jeho cieľavedomosť i húževnatosť, ako i disciplinovanosť, ktorú vyžadoval aj od iných, čo súhrnne sformuloval Ján Horecký ako „neprestajné úsilie preniknúť do teoretických otázok a na ich základe do problematiky jazykovedného bádania vo všeobecnosti a do tajov slovenčiny, najmä jej spisovnej formy zvlášť“ (Horecký, 1986, s. 90). J. Ružička vystupoval vždy na európskych podujatiach ako prominentný reprezentant slovenskej a československej vedy. Zostane pre nás všetkých vzorom pracovitosti, schopnosti systematicky a originálne myslieť. Je už len na nás, ako ďalej budeme pokračovať v jeho práci a rozvíjať jeho myšlienky a podnety. Je isté, že v diele Jozefa Ružičku je na čo nadväzovať.

Literatúra

- BLANÁR, Vincent – JÓNA, Eugen – RUŽIČKA, Jozef: Dejiny spisovnej slovenčiny. II. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 254 s.
- Čeština. Vysokoškolská učebnica. Red. E. Pauliny. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972. 241 s.
- DOLNÍK, Juraj: Teória spisovného jazyka (so zreteľom na spisovnú slovenčinu). Bratislava: Veda 2010. 301 s.
- HORECKÝ, Ján: Profesor Jozef Ružička sedemdesiatročný. In: Jazykovedný časopis, 1986, roč. 37, č. 1, s. 89 – 90.
- HORÁLEK, Karel: Slabika jako jazykovědný problém (Námět k diskusi). In: Slovo a slovesnost, 1949, roč. 11, č. 1, s. 23 – 29.
- Jezična kultura: program i naslijeđe Praške škole. Uredio, preveo i uvod napisao Peter Vuković. Zagreb: Srednja Europa 2015. 341 s.
- KRÁL, Ľuboslav: Pravidlá slovenskej výslovnosti. 2. vyd. Martin: Matica slovenská 2009. 423 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 4. dopln. a upr. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 985 s.
- Morfológia slovenského jazyka. Ved. red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
- Nové Zámky a jazyková kultúra. Jozef Ružička. In: Castrum Novum, 1997, roč. 7, č. 45, s. 10.
- PAULINY, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny. I. Od začiatkov až po Ľudovíta Štúra. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966. 128 s.
- PAULINY, Eugen – RUŽIČKA, Jozef – ŠTOLC, Jozef: Slovenská gramatika. 1. vyd. Martin: Vydavateľstvo Osveta 1953. 317 s.
- PAULINY, Eugen – RUŽIČKA, Jozef – ŠTOLC, Jozef: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 583 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. 1. vyd. Zost. Komisia pre vypracovanie nového vydania Pravidiel slovenského pravopisu pod vedením Š. Peciara. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1953. 403 s. (11 vydání do r. 1971).
- Pravidlá slovenského pravopisu. 2., dopln. a preprac. vyd. Red. M. Považaj. Bratislava: Veda 1998. 574 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. 4., nezmen. vyd. Red. M. Považaj. Bratislava: Veda 2013. 592 s.
- Preslávili nás 2014. Osobnosti novozámockého regiónu (kalendár výročí). Zost. L. Otrubová. Nové Zámky: Knižnica Antona Bernoláka 2014, s. 16.
- RUŽIČKA, Jozef: Z problematiky slabiky a prozodických vlastností. K vývinu hornonemeckého slova. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1947. 134 s.

- RUŽIČKA, Jozef: Ako písať tvary činného prídavia prítomného. In: Slovenská reč, 1953/1953, roč. 18, č. 3, s. 91 – 93.
- RUŽIČKA, Jozef: Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1956. 182 s.
- RUŽIČKA, Jozef: Tézy o slovenčine. In: Kultúra slova, 1967, roč. 1, č. 2, s. 33 – 40.
- RUŽIČKA, Jozef: Základná sémantická črta slovies. K poznaniu Štúrovej gramatickej teórie. In: Jazykovedný zborník venovaný VI. Slavistickému kongresu. Red. J. Dzurenda a kol. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968, s. 163 – 169.
- RUŽIČKA, Jozef: Spisovná slovenčina v Československu. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1970. 250 s.
- RUŽIČKA, Jozef: Rozvoj slovenčiny v socialistickom Československu. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1975. 65 s.
- RUŽIČKA, Jozef: O síle dialektickej metódy. In: K princípom marxistickej jazykovedy. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied – Ústav pro jazyk český Československá akadémia vied 1985, s. 262 – 268.
- Ružička, Jozef. In: *Lexicon Grammaticorum. Who's Who in the History of World Linguistics*. Vol. 2. Ed. H. Stammerjohann. Tübingen: Max Niemeyer Verlag 2009, s. 1303 – 1304.
- Slovenština. Vysokoškolská učebnice pro studující českého jazyka. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1957. 182 s.
- TRUBETZKOY, Nikolai Sergeyevitsch: *Grundzüge der Phonologie*. Praha: Travaux du Cercle linguistique de Prague, 7, 1939.

JOZEF RUŽIČKA – *SPIRITUS ACTOR* SLOVENSKÝCH JAZYKOVEDNÝCH SPOLOČNOSTÍ

Ivor Ripka

Bratislava, e-mail: ivor.ripka@stonline.sk

RIPKA, Ivor: Jozef Ružička – *spiritus actor* of Slovak Linguistic Societies. Slovak Language, 2017, Vol. 82, No 1, pp. 15–23.

Abstract: The contribution presents and appreciates the multi-aspectual organizational and conceptual activities of Jozef Ružička as the official (chairman) of the Association of Slovak Linguists at SAV in the 1960's and 1970's of the 20th century. The author of the text, among other things, approaches his views on the role of the professional linguistic societies in the research and popularization field, reminds the lecture and editorial activity of the Association and the general meetings.

Key words: Jozef Ružička (1916 – 1989), Association of Slovak Linguists at SAV, Slovak linguistic societies at SAV, general meeting, lecture, editorial activities, language culture

1. ÚVOD

Už veľký rímsky politik a štátnik, známy rečník, filozof a spisovateľ Marcus Tullius Cicero (106 – 43 pred n. l.) vo svojej práci *De oratore* napísal, že dejiny sú svedkami čias, svetlom pravdy, živou pamäťou, učiteľkou života a poslom minulosti. Táto klasická sentencia prežila dlhé stáročia a bola i je stále aktuálna. Na posolstvá minulosti nezabúda ani súčasná slovenská jazykoveda, ktorá nachádza inšpirácie a impulzy aj vo výskumných výsledkoch i organizátorských počinoch vedúcich osobností predchádzajúcich generácií. Profesor Jozef Ružička bol nielen výnimočným bádateľom, ale aj dlhoročným činným funkcionárom – viacnásobným predsedom či podpredsedom i členom výboru – stavovských organizácií slovenských jazykovedcov (*Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV* i *Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV*; ďalej aj ako *Združenie a Spoločnosť*), ktorý podľa môjho názoru dominujúcim spôsobom určoval a profiloval ich mnohoaspektovú činnosť. Pri tejto príležitosti by som rád pripomenul najmä niektoré jeho výraznejšie funkcionárske aktivity a počiny z obdobia od polovice 60-tych a začiatku 70-tych rokov minulého storočia; na tieto roky si totiž spomínam už aj ako ich účastník a zainteresovaný pamätník.

2. JOZEF RUŽIČKA A ZDRUŽENIE SLOVENSKÝCH JAZYKOVEDCOV PRI SAV

Jozef Ružička – predtým tri obdobia vykonávajúci funkciu podpredsedu tejto stavovskej organizácie – bol prvýkrát zvolený za predsedu *Združenia* na valnom zhromaždení, konanom tesne po jeho päťdesiatke, a to v dňoch 13. – 14. januára 1966 v Bratislave. (V tom čase bol aj riaditeľom vtedajšieho Ústavu slovenského

jazyka SAV.) Treba zaznamenať, že históriu a činnosť *Združenia* i neskoršej *Spoločnosti* v zásade komplexne či kompletne prezentujú *Spisy SJS 1/2014* (pracujúcej v súčasnosti už pod egidou Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV), ktoré vyšli s vročením 2014. Ich editormi sú B. Chocholová a S. Ondrejovič. Je to nesporne užitočná publikácia, „združené“ prezentujúca najmä správy tajomníkov o činnosti spoločností v jednotlivých rokoch, resp. vo funkčných obdobiach; tieto najmä zo Slovenskej reči prevzaté „materiálové“ texty však nedopĺňajú, žiaľ, nijaké bibliografické údaje.

2.1. Novozvolený predseda *Združenia* doc. Ružička predniesol v pléne valného zhromaždenia prejav, ktorý neskôr vyšiel takisto v Slovenskej reči (1966, roč. 31, č. 4, s. 197 – 203) pod názvom *Úlohy slovenskej jazykovedy*. Do *Spisov SJS 1/2014* nebol zaradený tento pre dejiny spoločnosti z viacerých hľadísk dôležitý text, v ktorom autor načrtáva predpoklady a možnosti ďalšej práce *Združenia*; niektoré dôležité tézy a formulácie autora budem preto aspoň stručne komentovať, resp. aj citovať. V texte sa napr. konštatuje, že *Združenie* je organickou súčasťou *Jazykovedného združenia pri ČSAV*, ktoré má celoštátnu pôsobnosť. Vzťah medzi týmito dvoma spoločnosťami je teda ten istý ako medzi SAV a ČSAV. Tento právny stav umožňoval podľa názoru J. Ružičku plodnú spoluprácu najmä v teoretickej zložke činnosti *Združenia*. (Iba marginálne pripomínam, že správy o akciách a podujatiach pripravovaných výborom *Združenia* pravidelne uverejňovali aj české *Jazykovédné aktuality*.) V slovakistických otázkach však pokladal *Združenie* za samostatnú inštitúciu s plnou kompetenciou. Pripomenul tiež, že úlohy vedeckých spoločností nie sú dané raz a navždy; môžu sa prispôbovať potrebám daného vedného odboru (v Akadémii alebo aj v celej spoločnosti). I keď každá vedecká spoločnosť pri Akadémii má slúžiť výskumu aj praxi, nemožno im podľa autora prideľovať nijaký osobitný výskum, nijakú úlohu v rámci štátneho plánu výskumu. Preto sa činnosť *Združenia* v novom funkčnom období (v rokoch 1966 – 1968) mala „skladať v podstate z prednáškovej činnosti odbornej (a to teoretickej i popularizačnej), ďalej z prieskumnej a napokon organizačnej. Osobitnú pozornosť treba venovať popularizačnej činnosti – prednáškam pre jednotlivé zložky kultúrnej verejnosti (školy, redakcie, divadlá ap.)“ (Ružička, 1966, s. 198).

2.2. I keď Jozef Ružička pokladal za prvoradú úlohu mnohoaspektovú *modernizáciu slovakistiky*, nijako tým nechcel znehodnocovať doterajšiu prácu vykonanú a vykonávanú tzv. tradičnými metódami. Dôvodil, že výraz *tradičné metódy* netreba a nemožno chápať ironicky, lebo „sú to metódy, ktoré sa osvedčili a aj naďalej sa osvedčujú pri poznávaní jazyka. Skôr by som radil, aby sme výraz *tradičné metódy* [zvýraznil I. R.] chápali kladne, najmä v spojitosti s úsilím nadväzovať na domácu tradíciu“ (ibid., s. 200). Vedomé nadväzovanie na dosiahnuté výsledky, kritické rozvíjanie domácich postupov a hodnôt je podľa autora druhou črtou, ktorá dopĺňa úsilie po svetovej orientácii. Tieto dve črty – akokoľvek sa

zdajú protichodné – sú totiž v dialektickom vzťahu. Ich súčasné rozvíjanie je zárukou, že sa neuplatnia škodlivé výstrelky jednej alebo druhej orientácie. Bezfarebný kozmopolitizmus i šovinistický nacionalizmus pokladal J. Ružička za škodlivú orientáciu v našom odbore. Vhodnú platformu na optimálne riešenie úloh slovenskej jazykovedy mohlo podľa jeho názoru utvoriť len správne riešenie protikladu medzi výlučne svetovou a výlučne domácou orientáciou. Všeobecnosť teórie a konkrétnosť materiálu sa nevyklúčujú. Zdôrazňoval tiež, že jazykoveda je u nás vo svojom jadre národnou vlastivednou disciplínou (veď jej jadrom je slovakistika), a takou musí aj ostať, lebo ináč (bez atribútu národná, vlastivedná) by stratila základné spojivá s národom ako nositeľom jazyka a tvorcom všetkých kultúrnych hodnôt, ktoré sú s jazykom spojené. Slovakistika je jadrom slovenskej jazykovedy aj preto, lebo všestranný výskum slovenčiny sa môže robiť v plnej miere len na našich pracoviskách: nikde na svete nemôžu a ani nechcú slovenčinu skúmať tak, ako ju možno a treba skúmať u nás na Slovensku.

2.3. Za jednoznačne najaktuálnejšiu úlohu slovenskej jazykovedy pokladal predseda *Združenia* vypracovanie *teórie spisovného jazyka*, vyhovujúcej potrebám súdobej spoločnosti. Zdôrazňoval, že v nijakom prípade sa nemožno uspokojiť s priamočiarou „aplikáciou teórie osnovanej v inom spoločenskom kontexte, lebo by sa nám mohli stratiť špecifické črty našej národnej situácie“ (ibid., s. 202). Pri uvažovaní o teoretických otázkach bolo podľa názoru Jozefa Ružičku potrebné vychádzať z téz Pražského lingvistického krúžku. Pri vypracúvaní a formulovaní ucelenej teórie musí platiť zásada, že rozhodujúcim činiteľom je vlastný rozvoj národného jazyka; kritériá adekvátnosti a správnosti každého jazykového prostriedku treba hľadať v jazyku samom. Pri tejto práci sa môže i má vychádzať zo zásady, že „jazykovedci majú právo i povinnosť zasahovať do stavby spisovného jazyka, do jeho vývoja a usmerňovať ho“ (ibid., s. 202). Autor bol presvedčený, že toto historickými skúsenosťami overené právo dávajú jazykovedcom dejiny slovenskej jazykovedy a – opäť zacitujem – „odobrujú ho aj všetky zložky našej kultúrnej verejnosti“. Dnes nie je táto téza prijímaná tak jednoznačne; súčasná spoločnosť je postihnutá „infekciou liberalizmu“. Všetko sa smie a môže, nič sa nemusí.

2.4. Úvodný prejav chápal jeho autor len ako náčrt základných úloh, ktoré čakali *Združenie* v najbližších rokoch. Pokladám za užitočné i potrebné zacitovať slová, ktorými Jozef Ružička zakončil svoje vystúpenie. Vyzval prítomných, aby „k otázkam slovenského jazyka pristupovali tak, ako sa patrí pristupovať k najvzácnejším hodnotám národným. Skúmať národný jazyk, pestovať ho, rozvíjať jeho vlastnosti a hodnoty – to treba robiť v súhre s národným povedomím, a na tom sa musí zúčastniť nielen rozum a vôľa, lež aj cit. Takáto osobná zainteresovanosť je najlepšou zárukou úspechu“ (ibid., s. 203).

3. PARCIÁLNE HODNOTENIE ČINNOSTI ZDRUŽENIA SLOVENSKÝCH JAZYKOVEDCOV PRI SAV

Na výročnej schôdzke konanej v januári r. 1966 členovia *Združenia* prijali a schválili aj návrh, aby sa valné zhromaždenia konali každý rok. Jozef Ružička preto zvolal všetkých členov na 20. februára 1967; toto zhromaždenie sa konalo v Ústrednej knižnici SAV v Bratislave. Predseda v úvodnom prejave pripomenul desaťročnú činnosť *Združenia*, ktoré prevzalo dedičstvo po *Bratislavskom lingvistic-kom krúžku*, resp. po bývalej *Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV*. Tieto bývalé spolky však na rozdiel od *Združenia* nemali v podstate nijaké prostriedky na vyvíjanie odbornej činnosti, nemali nijakú podporu z verejných prostriedkov. Preto sa ich činnosť musela obmedziť na teoretické prednášky s diskusiami. A tieto staršie spolky boli výlučne výberové; ich členom sa mohol stať len ten, kto spĺňal isté odborné podmienky. Prvé funkčné obdobie *Združenia* – roky 1957 až 1960 za predsedníctva prof. Jána Stanislava – v podstate neprinieslo základné zmeny proti zvyklostiam v predchádzajúcich spolkoch. Iba užšia spolupráca s celoštátnou jazykovednou spoločnosťou mala istý dosah na úroveň prednáškovej činnosti: rozvinula sa výmena prednášateľov, o nových výskumných poznatkoch prichádzali častejšie referovať aj zahraniční jazykovedci. Ako prvý prednášal už na ustanovujúcom valnom zhromaždení *Združenia* (4. marca 1957) prof. Ján Stanislav o slovenských prvkoch v staročeských pamiatkach. Diskusné večery sa konali v dvojtýždenných intervaloch: ako druhý v poradí prednášal podpredseda Jozef Ružička (na tému *K problému pomocných slovies*; text bol publikovaný v *Slovenskej reči*, 1957, roč. 22, č. 5, s. 269 – 281), ktorý spolu s tajomníkom Rudolfom Krajčovičom mal okrem iného na starosti zabezpečovanie prednášateľov. Poznamenávam, že tajomník *Združenia* pozýval na prednášky aj poslucháčov Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Druhé funkčné obdobie – v rokoch 1960 až 1963 opäť za predsedníctva prof. Jána Stanislava – malo podľa J. Ružičku význam a prínos aj v tom, že sa upevňovalo organizačné začlenenie *Združenia* do štruktúry SAV a že sa rozšírila členská základňa najmä utvorením pobočiek v Prešove, Banskej Bystrici a Nitre. Činnosť bola opäť len prednášková. Tretie funkčné obdobie *Združenia* – roky 1963 až 1965 za predsedníctva prof. Eugena Paulinyho – malo význam pre nové formovanie činnosti: vtedy sa urobili prvé pokusy využiť *Združenie* ako organizačnú základňu na kolektívne podujatia (vedecké konferencie) i na samostatný výskum (prieskum hovorového jazyka na Slovensku). Vypracovali sa isté postupy, ktoré bude možno a treba používať aj v ďalšej činnosti spoločnosti. V tomto období sa ďalej rozrástla aj členská základňa: *Združenie* prestalo byť úzko výberovou vedeckou spoločnosťou. Prednášková činnosť v tomto období bola intenzívna.

3.1. Pred skoro 50-timi rokmi Jozef Ružička vyslovil presvedčenie, že by bolo potrebné podrobnejšie preskúmať nielen desaťročnú činnosť *Združenia*, ale aj začať

seriózne spracúvať vznik a vývin našej jazykovedy vôbec, teda na vysokých školách, v Matici slovenskej i v Slovenskej akadémii vied. Navrhol valnému zhromaždeniu, aby sa vytýčila výskumná úloha *Vznik a vývin jazykovedy na Slovensku* a aby sa v budúcich rozpočtoch spoločnosti našla primeraná suma na odmenu za úspešné riešenie tejto úlohy. Zmyslom návrhu bolo podľa autora to, „aby sme sa začali starať o svoju históriu a v konečnom dôsledku aby sa aj slovenské kraje stali raz cez dejiny jednotlivých zložiek slovenského života historickými v pravom zmysle slova“ (Ružička, 1967, s. 194).

3.2. J. Ružička tiež stručne či rámcovo hodnotil plnenie základných pracovných úloh *Združenia* (t. j. modernizáciu slovenskej jazykovedy a riešenie problematiky súvisiacej s jazykovou kultúrou), vytýčených na nové funkčné obdobie v r. 1966. Tento text nazvaný *Rok dobrej práce* bol publikovaný v Slovenskej reči (1967, roč. 32, č. 4, s. 193 – 198), no do kompendia *Spisy SJS 1/2014* napokon nebol – zaiste len nedopatrením, podobne ako napr. moja explicitne nazvaná *Správa o činnosti Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV za rok 1969* (Ripka, 1970) – zaradený. Pripomínam, že v príslušnom (tom istom) čísle Slovenskej reči (1967, roč. 32, č. 4, s. 242 – 244) publikovaná správa tajomníka *Združenia* Františka Kočiša s konkrétnymi údajmi o činnosti je v *Spisoch SJS 1/2014* začlenená, pre dejiny jazykovedy dôležité faktické údaje sa teda nestratia.

4. PREDNÁŠKY V ZDRUŽENÍ SLOVENSKÝCH JAZYKOVEDCOV PRI SAV

Jadrom činnosti *Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV* v 2. polovici 60. rokov 20. storočia boli prednášky, o ktorých sa Jozef Ružička obrazne vyjadril tak, že ony sú „akýmsi olejom, ktorý je tak potrebný na riadny chod stroja našej jazykovedy“ (Ružička, 1967, s. 195). Predseda *Združenia* využíval svoje pracovné i osobné kontakty s významnými európskymi jazykovedcami (slavistami i germanistami) a pozýval ich prednášať na Slovensko. Sľubne sa rozvíjali najmä styky s Viedenskou univerzitou, resp. s Viedenskou jazykovednou spoločnosťou, ktorej členmi sa stali aj niektorí slovenskí jazykovedci (napr. aj Jozef Ružička či Viliam Schwanzer, ktorí sa potom „recipročne“ vždy všestranne starali o svojich hostí z Viedne). Prednášky štyroch rakúskych jazykovedcov r. 1967 organizovalo *Združenie* v spolupráci s *Krúžkom moderných filológov pri SAV*. Po nemecky hovoriacich hostí sprevádzali počas ich pobytu v Bratislave už nebohí kolegovia a pracovníci ústavu Štefan Michalus a Rudolf Gedeon. V mojom súkromnom archíve som našiel o. i. poznámky o návštevách týchto viedenských jazykovedcov, s ktorými som prichádzal do styku aj ja, a preto si dovoľím známe a publikované údaje parciálne doplniť. V Bratislave r. 1967 prednášal viedenský indoeuropeista univ. prof. Manfred Mayrhofer (1926 – 2011) o indo-iránskych jazykoch. Ten špeciálneho sprievodcu

v Bratislave nepotreboval, a teda ani nepožadoval. Iné to bolo v prípade kalendárne staršieho univerzitného profesora i akademika Eberharda Kranzmayera (1897 – 1975), „fundátora“ viedenskej dialektologickej školy. Ten bol v Bratislave spoločne s doc. Mariou Hornungovou (1920 – 2010), ktorá ho takto explicitne označila („er prägte lange Zeit die Wiener Schule der Dialektologie“) prvýkrát; v prednáške podrobne referovali o nárečových výskumoch v Rakúsku. Prof. Kranzmayer však chcel mať pri spoznávaní pamätihodností Bratislavy a jej okolia k dispozícii auto. Technicko-hospodárska správa Ústavov spoločenských vied na Klemensovej ul. ho však v potrebnom termíne nemohla poskytnúť, a tak bolo treba nájsť iné riešenie. Vtedajší tajomník *Združenia*, na FF UK môj „služobne“ o rok starší spolužiak František Kočiš, s ktorým sme sa evidovali aj ako Spišiaci, vedel o tom, že som počas vojenskej služby robil šoféra, i oznámil to aj pánu predsedovi. Ten mi túto „odbornosť“ rýchlo uznal a v ďalších rokoch som „slúžil“ v *Združení* i v ústave aj v tomto „zaradení“. A boli to bezpochyby aj odborne obohacujúce služby pracovisku.

4.1. Jozef Ružička ako hlavný koordinátor prednáškovej činnosti *Združenia* dával priestor na prezentáciu výskumných výsledkov aj mladým jazykovedcom. Už r. 1966 prednášal v Bratislave napr. dr. Wolfgang Ulrich Dressler z Viedne na tému *Nominálny a verbálny plurál*. Dodnes aktívny univ. profesor W. Dressler – ako sme vtedy spolu s tajomníkom F. Kočišom zistili – je ročník narodenia 1939. Toto zistenie zhodou okolností poslúžilo aj motivačne; trocha paradoxne pomohlo rozšíriť členskú základňu *Združenia*. R. 1966 sa už síce rigorózne neuplatňovala zásada, že členom spolku sa môže stať iba ten jazykovedec, ktorý sa odprezentoval prednáškou v pléne, no napriek tomu členov veľmi nepribúdalo. Keď sme predsedu *Združenia* upozornili na skutočnosť, že viacerí (mladí) slovenskí jazykovedci (starší ako prednášateľ) nie sú ešte ani členmi *Združenia*, hneď začal situáciu riešiť. A už na valnom zhromaždení konanom vo februári 1967 boli za členov *Združenia* prijatí o. i. Ján Bosák, Klára Buzássyová, Rudolf Gedeon, Ján Kačala, Rudolf Kuchar, Štefan Lipčák, Štefan Michalus, Mária Pisárčiková, Ivor Ripka, Jana Skladaná a ďalší.

4.2. Jozef Ružička bol v rokoch svojho predsedníctva v *Združení* aj riaditeľom Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV: výskumné úlohy spoločnosti i výber prednášateľov plánoval vždy tak, aby vzájomne „ladili“ s ústavnými plánmi. O tejto skutočnosti sa diskutovalo napr. aj na valnom zhromaždení vo februári 1967; prof. Pauliny totiž namietal, že vlastne presne nevedno, ako na plnení výskumných plánov a úloh akademického pracoviska participuje *Združenie*. Podľa môjho názoru však pozývanie prednášateľov, ktorí mohli prezentáciou svojich výskumných výsledkov pomôcť pri riešení aktuálnych či perspektívnych úloh ústavu, malo opodstatnenie i vnútornú logiku. Takto možno vnímať a hodnotiť prednášky profesora Johanna Karla Wernera Wintera (1923 – 2010) z Kielu, ktorý r. 1969 (vtedy bol aj tajomníkom spoločnosti *Societas Linguistica Europea* a členovia výboru *Združenia* s ním rokovali o možnej

slovenskej účasti v tomto spolku) prednášal na tému *Analogické zmeny a sémantická štruktúra*. R. 1970 bol na Slovensku znova; prednášal o niektorých ďalších lexikografických a lexikologických otázkach. Švédsky jazykovedec profesor Gunnar Jacobsson (1918 – 2001), riaditeľ Slovanského ústavu univerzity v Göteborgu, bol na Slovensku viackrát. Tento osobný priateľ profesora Ružičku sprostredkoval výboru *Združenia* napr. kontakt na estónsko-švédsku lingvistku Elsu Oksaarovú (1926 – 2015), profesorku a vedúcu Katedry všeobecnej jazykovedy na Hamburskej univerzite (neskoršie aj členku Estónskej akadémie vied), ktorá r. 1970 prednášala v Bratislave o problémoch kontrastívnej sémantiky. Nemožno pochybovať, že v *Združení* prednášali v tých rokoch mnohí významní európski jazykovedci najmä aj vďaka osobnostným iniciatívam Jozefa Ružičku.

5. VÝJAZDOVÉ VALNÉ ZHROMAŽDENIA ZDRUŽENIA SLOVENSKÝCH JAZYKOVEDCOV PRI SAV

Podľa platných stanov sa mali valné zhromaždenia *Združenia* konať pravidelne každý rok. R. 1967 však zvolal výbor dokonca dve takéto podujatia: riadne valné zhromaždenie za rok 1966 sa konalo vo februári v Bratislave, dňa 11. decembra 1967 sa konalo valné zhromaždenie *Združenia* (za plynúci rok) v Nitre. Bol to prvý – predsedom iniciovaný – pokus výboru *Združenia* usporiadať takéto podujatie v pobočke. Zhromaždenie malo za cieľ oživiť celkovú činnosť pobočky, pomôcť katedre slovenského jazyka v jej úsilí o zvyšovanie teoretickej úrovne vo výskume i vo vyučovaní slovenčiny, pred širším plénom znova prediskutovať niektoré aktuálne otázky spisovnej slovenčiny a jazykovej kultúry v školách.

5.1. Prvé výjazdové valné zhromaždenie *Združenia* bolo zo všetkých stránok vydarené a úspešné, a preto sa výbor vedený Jozefom Ružičkom rozhodol zorganizovať aj ďalšie. Na záver jeho funkčného obdobia sa konalo riadne valné zhromaždenie *Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV* 16. – 17. decembra 1968 v Banskej Bystrici. Odstupujúci predseda bilancoval a komentoval plnenie cieľov, ktoré si *Združenie* vytýčilo v poslednom funkčnom období, teda modernizáciu výskumu a pestovanie jazykovej kultúry. Celkovú činnosť *Združenia* v príslušnom období označil za úspešnú. „Materiálovú“ správu o činnosti s konkrétnymi údajmi tradične pripravil a predniesol tajomník výboru F. Kočiš. Po obidvoch správach sa vecne diskutovalo najmä o koordinačnej úlohe *Združenia* vo výskume národného jazyka. Prítomní členovia v prvý deň rokovania zvolili aj nový výbor *Združenia*; jeho predsedom sa stal prof. Ján Horecký.

5.1.1. Tu by som rád pripomenul aj jednu udalosť prezentujúcu „spoločenský rozmer“ Jozefa Ružičku, inšpirátora a riadiaceho ducha mnohoaspektovej činnosti *Združenia*. Na milom večernom spoločnom posedení privítal vedúcu osobnosť niekdajšej (v r. 1941 – 1945 fungujúcej) *Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV*

prof. Ľudovíta Nováka, ktorý od 1. decembra 1968 začal znova pracovať ako vysokoškolský učiteľ na Pedagogickej fakulte UK v Trnave; viedol tam Katedru západných filológií. Prof. Novák sa potom prezentoval aj ako výnimočný klávesista; najprv sprevádzal spev doc. Gabriely Gotthardovej-Štibranej, neskôr brilantne „z hlavy“ zahral časť I. vety Beethovenovej Klavírnej sonáty č. 14 cis-mol (Sonáty mesačného svitu).

5.2. Rodiacu sa tradíciu výjazdových valných zhromaždení *Združenia* v pobočkách podporil – síce až na konci svojho funkčného obdobia – aj výbor zvolený v Banskej Bystrici. Na rade bola prešovská pobočka, ktorá bola r. 1970 napr. v prednáškovej činnosti najautonómnejšia. Dávala možnosť aj mladším jazykovedcom, a účinne tak pomáhala pri realizácii starších uznesení výboru o potrebe vytvoriť vlastnú platformu pre tých, ktorí začínajú prezentovať prvé výsledky svojej výskumnej práce. Valné zhromaždenie *Združenia* sa konalo v Prešove 15. – 16. apríla 1971. Pre bratislavských členov *Združenia* bola cesta do Prešova dosť dramatická: autobus sa pokazil, v Ružomberku ho bolo treba vymeniť. Čakanie na nový nebolo príjemné, navyše komplikovalo plánovaný časový rozvrh rokovania, takže v pracovnom programe bolo potrebné urobiť úpravy a „škrtý“. O tomto podujatí dnes ťažko nájsť nejakú „printovú“ správu. Ako odstupujúci tajomník výboru som síce vtedy napísal správu do Nedeľnej Pravdy (vyšla r. 1971 v č. 17), ale dnes ju nedokážem nijako overiť. Valné zhromaždenie zvolilo nový výbor: predsedom ostal prof. Ján Horecký, predsedom novej trnavskej pobočky sa stal prof. Ľudovít Novák. V Prešove sa v pléne už diskutovalo aj o pripravovanej zmene stanov, ktorými sa malo upraviť právne postavenie vedeckej spoločnosti. Mal sa zmeniť – a stalo sa to až o rok, 13. júna 1972 – aj názov: namiesto *Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV* sa ustanovila *Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV*.

6. EDIČNÉ AKTIVITY ZDRUŽENIA SLOVENSKÝCH JAZYKVEDCOV PRI SAV

Počas prvého predsedníctva Jozefa Ružičku v *Združení* sa výrazne zintenzívnili aj edičné aktivity. Spomeniem či vymenujem ich už iba stručne. R. 1968 sa obnovilo vydávanie cudzojazyčnej publikácie *Recueil linguistique de Bratislava* (II. zväzok obsahoval 15 štúdií reprezentujúcich úroveň slovenskej jazykovedy; jeho vedecským redaktorom bol Jozef Ružička). R. 1967 začal vychádzať osobitný tlačový orgán pre otázky jazykovej kultúry a terminológie – *Kultúra slova* (10 čísel ročne). V tom istom roku otvorilo *Združenie* v denníku Pravda rubriku *Slovenčina naša*, ktorá mala v tých rokoch veľkú publicitu aj ohlas. Redigoval ju tajomník výboru *Združenia* František Kočiš. (Neskôr pripravovali podobné rubriky v lokálnych periodikách v Prešove a v Banskej Bystrici členovia pobočiek.) J. Ružička inicioval aj vydávanie *Informačného bulletinu*, ktorý dostávali všetci členovia *Združenia*. Toto

cyklostylom vydávané periodikum, ktoré členom sprostredkúvalo informácie (aj) o jazykovedných publikáciách, časopisoch a článkoch, pripravoval Ján Horecký. Spočiatku mu pomáhali M. Kučerová a Ľ. Adamišová, neskôr A. Oravcová a E. Rísová. Podľa môjho vedomia vyšlo v r. 1967 – 1972 spolu 33 čísel bulletinu. Neskôr *Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV* (pod egidou Jozefa Mistrika) vydávala *Zápisník slovenského jazykovedca* a od r. 1997 plní isté informačné úlohy *Jazykovedný zápisník*. Ale to je už súčasnosť, nie dejiny.

7. ZÁVER

V reminiscenciách pamätníkov mávajú vždy zreteľnejšie kontúry tie deje, udalosti či skutočnosti, ktoré v istom zmysle prekonávajú všednosť a každodennosť osobného života i odborného, resp. profesionálneho pôsobenia a účinkovania. Mal som vzácnu možnosť a príležitosť zblízka sledovať tvorivé a podnetné výskumné i organizačné aktivity profesora Jozefa Ružičku v slovenskej jazykovede (ako pracovník Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, vedúci oddelenia a člen ústavnej rady) skoro tri desaťročia. Počas tých rokov som ho – ako vyhranenú bádateľskú osobnosť, typovo vzdialenú od druhu ľudsky izolovaných kabinetných vedcov – zažil aj v iných „polohách“, napr. ako futbalového fanúšika na štadióne Slovana, ako pilného domáceho hospodára a majstra na jeho chate v Devíne, ako účastníka spevov pri klavíri na niektorých smolenických konferenciách, ako plavca skáčuceho hlavičky v bukovskej vodnej nádrži, kam sme chodievali aj s niektorými hosťami *Združenia* a i. Nazdávam sa, že mám teda právo vysloviť svoj názor aj o nekvalifikovanom a nekorektnom vnímaní Jozefa Ružičku ako najväčšieho (neo)puristu v 60. rokoch minulého storočia. Takéto hodnotenie bolo podľa mňa motivované najmä tým, že viaceré otázky jazykovej kultúry vykladal – prirodzene, aj v mnohých prednáškach iniciovaných a „gestorovaných“ práve *Združením* – inak než pragmatické echo svetovej lingvistiky v súčasnej slovenskej jazykovede, ktoré často nástojčivo hľadajú niektorí moderní bádatelia.

Literatúra

- KOČIŠ, František: Zpráva o činnosti ZSJ za rok 1966. In: Slovenská reč, 1967, roč. 32, č. 4, s. 242 – 244.
RIPKA, Ivor: Správa o činnosti Združenia slovenských jazykovedcov pri SAV za rok 1969. In: Slovenská reč, 1970, roč. 35, č. 4, s. 244 – 247.
RUŽIČKA, Jozef: K problému pomocných slovies. In: Slovenská reč, 1957, roč. 22, č. 5, s. 269 – 281.
RUŽIČKA, Jozef: Úlohy slovenskej jazykovedy. In: Slovenská reč, 1966, roč. 31, č. 4, s. 197 – 203.
RUŽIČKA, Jozef: Rok dobrej práce. In: Slovenská reč, 1967, roč. 32, č. 4, s. 193 – 198.
Slovenská jazykovedná spoločnosť. Minulosť a prítomnosť stavovskej organizácie slovenských jazykovedcov. Spisy SJS 1/2014. Eds. B. Chocholová – S. Ondrejovič. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri JÚLEŠ SAV – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Veda 2014. 172 s.

JOZEF RUŽIČKA A STUDIA ACADEMICA SLOVACA

Jana Pekarovičová

Filozofická fakulta Univerzity Komenského

Gondova 2, 814 99 Bratislava, e-mail: jana.pekarovicova@uniba.sk

PEKAROVIČOVÁ, Jana: Jozef Ružička and Studia Academica Slovaca. Slovak Language, 2017, Vol. 82, No 1, pp. 24–32.

Abstract: The paper focuses on the scientific research of prof. PhDr. Jozef Ružička, DrSc., who uncovered grammatical aspects of the Slovak to foreign students in his presentations at the Summer School of Slovak Language and Culture Studia Academica Slovaca. In his lectures, he helped participants to see Slovak as confident competitive Central European language which is able to respond to the dynamic changes resulting from the communication needs of the language users. Taking into account the long-term scientific research of Jozef Ružička, the author interprets the contribution of his lectures which were published in anthologies named Studia Academica Slovaca between 1965 and 1979.

Key words: Summer School of Slovak Language and Culture Studia Academica Slovaca, morphological typology, syntactic semantics, language culture and codification, dynamic changes in Slovak grammar, didactics of Slovak as a foreign language

*„Gramatický systém jazyka je vo vývine pomerne stály.
Podlieha síce zmenám, ale tie sú značne pomalé.
No i tak badať dynamickosť v celom gramatickom systéme.“
Jozef Ružička¹*

Uvedený citát azda najvýstižnejšie charakterizuje základné parametre dlhodobovo orientovaného vedeckého výskumu *prof. PhDr. Jozefa Ružičku, DrSc.*, ktorý v rámci svojho účinkovania na Letnej škole slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca (SAS) odkrýval cudzincom predovšetkým princípy gramatickej stavby slovenčiny s dôrazom na špecifiká jej morfologickej a syntaktickej roviny. Vo svojich príspevkoch sa venuje otázkam typologickej charakteristiky v historickom kontexte neobchádzajúc pritom ani dynamické zmeny v jazykovom systéme i v rečovej praxi. Svojimi prednáškami pomáhal cudzincom vidieť slovenčinu ako sebavedomý konkurencieschopný (stredo)európsky jazyk rešpektujúci vlastné genetické a typologické črty a zároveň schopný reagovať na dynamické zmeny vyplývajúce z komunikačných potrieb používateľov jazyka i rešpektovania vtedajších jazykovopolitických trendov. V centre pozornosti tohto príspevku je lingvistická interpretácia publikovaných prednášok v zborníkoch *Studia Academica Slovaca* na pozadí dlhodobej vedeckovýskumnej orientácie Jozefa Ružičku,

¹ Tento citát je z príspevku *Gramatický systém slovenčiny v kontexte cudzích systémov* publikovaného v zborníku *Studia Academica Slovaca* (8, 1979, s. 379), kde autor na pozadí svojho dlhoročného lingvistického výskumu jasne deklaruje svoj postoj k slovenčine a jej používaniu v komunikačnej praxi.

ktorý ako vedúca osobnosť zásadných výskumných projektov výrazne prispel k rozvoju domácej slovakistiky.

Jozef Ružička vstúpil ako prednášateľ na pôdu SAS-u v roku 1965, teda hneď od prvého ročníka letného seminára slovenského jazyka a kultúry, keď sa stal riaditeľom Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, a prakticky nepretržite pôsobil do roku 1979. Do úlohy prednášateľa sa dostal vďaka ponuke prvého riaditeľa a blízkeho spolupracovníka Eugena Paulinyho a v tejto činnosti pokračoval aj počas funkčného obdobia dlhoročného riaditeľa Jozefa Mistrika. Ako výrazný reprezentant slovenskej lingvistiky v rámci svojich prednášok odкрýva mnohostranný pohľad na jazykový systém, opisuje jednotky gramatickej sústavy a ich fungovanie v komunikácii, berúc pritom do úvahy potreby zahraničných frekventantov. Práve im sa snaží prezentovať aktuálne výsledky vlastného vedeckého bádania, pričom so znalosťou veci reflektuje citlivé otázky, ktoré sa stali predmetom diskusií medzi predstaviteľmi slovenskej jazykovednej obce.

Šesť prednášok odznelo v rámci prvých ročníkov letného seminára, keď ešte neexistoval zborník prednášok ani iné záznamy, poznáme však názvy jeho prednášok, ktoré na základe štúdia archívnych materiálov zdokumentoval Jozef Mlacek (2004)². Prednášky sú venované otázkam gramatickej stavby slovenského jazyka, jej výskumu aj vedeckého opisu, ktorý v tom čase korešponduje s tvorbou akademickej morfológie, kde ako jej vedecký redaktor spracoval práve pasáže o typologických vlastnostiach slovenčiny s dôrazom na opis jej morfológického typu (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 21 – 60). Autor však ani v tejto prvej fáze neobchádza problematiku jazykovej kultúry, histórie spisovného jazyka či vývinu odborného štýlu. V roku 1970 predstavil frekventantom svoju koncepciu slovesných jednočlenných viet v slovenčine. Väčšinu tém prvých prednášok spracoval J. Ružička do zborníka *Studia Academica Slovaca* (1 – 8)³, kde na stránkach prvých zväzkov (1972 – 1979) je publikovaných deväť príspevkov. Spolu teda Jozef Ružička vystúpil na 13 ročníkoch letného seminára slovenského jazyka a kultúry pre cudzincov. Ako uvádza vo svojom hodnotení jazykovedy v zborníkoch SAS J. Mlacek (1996, s. 266) a dopĺňa J. Pekarovičová (2004a, s. 39), viaceré zo štúdií J. Ružičku tvoria úvod do problematiky typologickej charakteristiky slovenčiny, jednak jej morfologickej stavby, ale súčasne sledujú jej súčinnosť so špecifickými vlastnosťami slovenskej syntaxe. Obidva príspevky vyšli už v prvom zväzku zborníka (1972a, b) a patria medzi základné didakticky spracované prameňe určené zahraničným slovakistom.

² V štúdiu J. Mlacek (2004, s. 29 – 36) uvádza prehľad o prednáškach v programe prvých ročníkov letnej školy SAS, kde v zozname prvých siedmich ročníkov sa s výnimkou roku 1971 nachádzajú aj prednášky J. Ružičku.

³ Séria zborníkov *Studia Academica Slovaca* začala vychádzať v roku 1972 zásluhou J. Mistrika, ktorý bol riaditeľom SAS-u (1972 – 1991).

V rámci typologickej charakteristiky vymenúva tradičné morfológické črty, ku ktorým sa zaraďuje absencia niektorých skloňovacích tvarov, napr. duálu, ale aj vokatívu, čo odlišuje slovenčinu aj od geneticky a typologicky najbližších jazykov, od češtiny a poľštiny. Uvádza celý rad ďalších typických vlastností týkajúcich sa slovesných tvarov, ako je forma 1. osoby sg. a 3. osoby pl., ale zdôrazňuje aj jednotné zakončenie infinitívu, prechodníka či minulého času, na základe ktorých slovenčina zaujíma centrálnu postavenie medzi slovanskými jazykmi. V príspevku na známych príkladoch autor interpretuje prítomnosť prvkov jednotlivých jazykových typov, ktoré sa však v slovenskej morfológii uplatňujú v nerovnakej miere. Najviac pozornosti venuje výkladu flektívnych črt, prejavujúcich sa predovšetkým v deklinácii. Registrujú prípady homonymie, synonymie skombinované s introflektívnymi prvkami odкрýva inventár najfrekvencovanejších prvkov podieľajúcich sa na morfológickej typológii na úrovni paradigmatickej aj sémantiky. V porovnaní s inými jazykmi, v slovenčine sa uplatňuje tendencia po stabilite slovného základu a tendencia po uniformite relačných prípon. Týka sa to tak domácich, ako aj prevzatých slov (Ružička, 1976, s. 414). Ako tvrdí autor, spisovná slovenčina je v podstate flektívna reč so silnejšími črtami aglutinačnými a analytickými. Flexia sa však už nerozvíja, pretože nové prvky sa tvoria zvyčajne analyticky. Možno sledovať výraznú variabilitu tvarov v rámci deklinácie a konjugácie vo vnútrojazykovom vývine, prejavujúcu sa variantmi gen. pl. typu *šabiel'/šablí, sestier'/sestár*, ako aj proces desubstantivizácie predložkových pádov. Jozef Ružička je jedným z prvých autorov, ktorí prezentujú slovenskú morfológiu ako pomerne pravidelnú a pomerne jednoduchú, keďže v porovnaní s inými slovanskými jazykmi existuje oveľa menej výnimiek či menšia škála alternácií (Ružička, 1979, s. 380 – 381). Tieto faktory sa hojne využívajú aj pri opise slovenčiny ako cudzieho jazyka.

S morfológickou typológiou úzko súvisia príspevky k syntaktickej stavbe slovenčiny, ktoré sa nachádzajú v prednáškovom repertoári J. Ružičku pre frekvencantov letnej školy. Hneď v prvom zväzku je publikovaná štúdia zameraná na charakteristiku špecifik slovenskej syntaxe, čo sa najlepšie ukazuje porovnaním s inými jazykmi, a to príbuznými i typologicky odlišnými. Autor sa v článku zaoberá len niektorými črtami syntaktického plánu, „lebo na celkový pohľad treba ešte veľa parciálnych štúdií“ (Ružička, 1972b, s. 213). Dôvodom je podľa neho chýbajúca syntaktická interlingválna konfrontácia, ktorá by sa opierala o akademický opis slovenskej syntaxe. Komplexne spracované dielo doteraz slovenská jazykoveda nemá k dispozícii, čo sťažuje aj didaktizovaný opis slovenčiny ako cudzieho jazyka chýbajúci pri tvorbe učebníc a príručiek pre cudzincov, kde sa vyžaduje podrobnejší a explicitnejší výklad špecifických javov slovenskej syntaxe.

Jozef Ružička vo viacerých príspevkoch venuje pozornosť jednak vybraným syntagmatickým javom a ich podielu na stavbe viet, jednak charakteristike jednotli-

vých druhov viet s dôrazom na osobitosti výstavby syntaktických konštrukcií. Práve syntagmatické črty naznačujú isté vývinové tendencie typické pre spisovnú slovenčinu. Na jednej strane je tu evidentný jej vzťah k nárečiam, na druhej strane sa slovenčina rýchlejšie modernizuje v porovnaní s češtinou. Prejavuje sa to najmä preferovaním akuzatívnej väzby, resp. predložkových väzieb na úkor genitívnych a datívnych spojení, čo autor dokladá na niekoľkých známych príkladoch, napr. *zúčastniť sa niečoho* > *zúčastniť sa na niečom*, *dbať niečoho* > *dbať na niečo/o niečo* a pod. Zvýšením frekvencie predložkových pádov sa posilňujú analytické črty slovenčiny. Redukcia genitívnych konštrukcií sa však týka len verbálnych spojení, iná situácia je v nominálnych typoch syntagiem. Tu sa najmä v odbornom štýle, v rozličných názvoch inštitúcií, ale aj v administratívnych textoch hojne uplatňuje genitívna rekcia. Sú známe celé reťazce genitívov, napr. *výstavba ústrednej budovy /1/ hospodárskej správy /2/ výskumných ústavov /3/ Slovenskej akadémie vied /4/* (Ružička, 1972b, s. 214). V tejto súvislosti sa medzi dynamické prvky zaraďuje multiverbizácia ako častý jav, pričom sa vyčleňujú iba typy so slovesom všeobecného významu, napr. *úradničiť* > *byť úradníkom/robiť úradníka* a pod. Osobitne sa vymedzujú dva typy infinitívnych väzieb so zreteľom na výskyt účelového a modálneho infinitívu v spojení s préteritom slovesa *byť* typu: *Boli sme sa kúpať*. V tomto prípade vystupuje tvar slovesa *byť* ako plnovýznamové sloveso pohybu.

Najviac priestoru zaujímajú vetné typy a ich charakteristika vzhľadom na štruktúru členov podieľajúcich sa na tvorbe jednotlivých druhov viet, ale všima si aj prozodické vlastnosti s dôrazom na ich štandardné melodické stvárnenie, ktoré je zásadne odlišné od melodiky českej vety. Uvádzajú sa gramatické typy viet, kde napriek veľkej zhode slovenčiny s ostatnými slovanskými jazykmi možno vyčleniť typické znaky. Často ide o rozdiely vo výskyte a fungovaní jednotlivých typov v praxi, prípadne ich obmedzené využívanie v istých komunikačných sférach. Týka sa to aj viet s pronomiálnym subjektom, ktorý na rozdiel od iných jazykov sa v slovenčine uplatňuje za špecifických gramatických a sémantických podmienok, pretože za normálnych okolností gramatickú osobu dostatočne avizuje verbálny predikát. Tento typ je relevantný aj z hľadiska didaktiky slovenčiny ako cudzieho jazyka, keďže cudzinci na základe situácie vo vlastnom jazyku pronomiálny subjekt explicitne vyjadrujú aj vtedy, keď nejde o dôraz ako v prípade: *Ja sa o to postarám, a ty o tom mlč!* Iba pri všeobecnom agensovi nikdy nemožno použiť nominálny subjekt, lebo slovenčina nemá pronomen generale. Tu ide o nulový gramatický subjekt: *Akým pluhom orie, za takým sa mu rodí. O tom nešťastí vedia aj dnes.* (Ružička, 1972b, s. 217).

S týmto zámerom treba venovať osobitnú pozornosť dvojčlenným vetám s genitívnym subjektom typu: *Rokmi síl ubúda, ale rozumu pribúda*. Podobne ako pri vyjadrení negácie, kde sa môže vyskytovať genitívny subjekt len v špecifických prípadoch pri dôraze, napr. *neostalo znaku po nedovolenej robote; niet vody; nemá ani*

haliera a pod. To sa však netýka všetkých prípadov negácie, v univerzálnej pozícii je v slovenčine náležitý akuzatív typu *nemám čas*, na rozdiel od poľštiny, kde sa pri negácii vždy používa genitív – *nie mam czasu*.

Ďalším diferenciacným znakom je používanie kopuly *byť* v predikáte dvojčlených viet, ako aj vo vetnom základe jednočlenných viet, ktorou sa vyjadruje dejovosť. Preto študenti východoslovenskej jazykovej skupiny ju zvyčajne v prízentnom tvare vynechávajú: **otec chorý* namiesto správneho *otec je chorý*. Avšak uvádzajú sa príklady, keď sa kopula pri slovesách typu *čuť, badať, vidieť, cítiť, rozumieť, poznať*, ako aj pri vetných modálnych príslovkách *načim, treba, možno* v prezente nepoužíva: *Od nás vidieť Kriváň. O nápravu sa treba postarať*.

Medzi rozdielne syntaktické prostriedky slovenčiny v porovnaní s češtinou a poľštinou možno zaradiť formy oslovenia a vykania. Keďže v slovenčine oslovenie nominatívom s výnimkou obmedzeného počtu vokatívnych tvarov, ktoré autor neuvádza, problematike oslovenia sa v článkoch nevenuje osobitná pozornosť. Riešia sa tu prípady uplatňovania slovesa v plurálovej forme pri vykaní typu: *Ujček, vy ste neboli vojakom?* Avšak neobchádza ani deklinovanú časť predikátu, ktorá býva v singulári a vyžaduje si zhodu v rode s príslušným substantívom: *Susedka, prečo ste taká smutná? Otecko, boli by ste rád, keby ste museli cestovať sám?* (Ružička, 1972b, s. 220). Téma oslovovania spojená s formami vykania a tykania tvorí dôležitú zložku lingvodidaktickej prezentácie slovenčiny cudzincom. Popri gramatických parametroch treba cudzincom sprístupniť sociokultúrne špecifiká vyjadrovania zdvorilosti v závislosti od charakteru komunikačnej situácie a vzťahu komunikačných partnerov (bližšie Pekarovičová, 2004b, 144 – 145).

Súčasťou výkladu syntaktickej stavby slovenčiny sú príklady so všeobecným agensom deja osobným typu *zabili ho (ľudia)* alebo neosobným *zabilo ho* (čosi). J. Ružička (1972b) pripomína, že v spisovnej slovenčine sú dvojčlenné vetné typy *hovoria, hovorili* so životným agensom deja pomerne frekventované a možno ich transformovať na jednočlenné so zvratným tvarom slovesa *hovoriť sa, hovorilo sa*. Ide o konkurenciu synonymných vetných konštrukcií so všeobecným agensom deja: *O pláne rozhodli hlasovaním. = O pláne sa rozhodlo hlasovaním. = O pláne bolo rozhodnuté hlasovaním*. V ostatnom prípade ide o neosobné pasívum, ktoré sa v slovenčine vyskytuje menej.

Autor článku upozorňuje, že v slovenčine existuje niekoľko vetných typov, „v ktorých sa agens deja odsúva z pozície subjektu do pozície závislého vetného člena: intencná hodnota slovesa sa však pritom nemodifikuje“ (tamže, s. 221). Sú to jednak zriedkavejšie sa vyskytujúce vetné typy, ale aj frekventovaný typ *pracuje sa*, kde sa agens deja z vety celkom vysúva. Intencia deja sa však nemodifikuje, hoci celkový zmysel vety sa môže zmeniť, a preto slúži ako štylistický prostriedok pri obsahovej výstavbe textu.

Pasáže o fungovaní pasívnych viet v spisovnej slovenčine sú pre potreby ich opisu z hľadiska slovenčiny ako cudzieho jazyka pomerne stručné a z dnešného pohľadu trochu stereotypné. Konštatovanie, že hoci ide o živú kategóriu, dáva sa prednosť aktívnym tvarom, je ilustrované len elementárnymi príkladmi. V praxi sa uprednostňuje zvrtné pasívum pred opisným pasívom typu *domy sa stavajú*, *domy sú stavané*, pričom agens deja sa môže výnimočne vyjadriť inštrumentálom, najmä v odbornom štýle: *Nákaza je prenášaná hmyzom*. K špecifickým syntaktickým prostriedkom J. Ružička zaraďuje posesívnosť (tamže, s. 223 – 224), ktorá sa v slovenčine vyjadruje rozličným spôsobom. Okrem klasických foriem pomocou prívlastňovacích zámen a prídavných mien slovenčina využíva posesívny datív mien aj zámen: *Otec mi umrel.* (= môj otec) – *Susedovi skapala ovca.* (= susedova ovca).

Pevnú súčasť syntaktického systému spisovnej slovenčiny tvoria polovetné konštrukcie predstavujúce sekundárnu predikáciu. Ide o konštrukcie s prechodníkom, s prídastím a neurčitkom, pričom využívanie prechodníkových konštrukcií ustupuje, naopak posilňujú sa participiálne spojenia vo funkcii atribútu. Ich výskyt je dokumentovaný výberom príkladov z umeleckej literatúry, ktoré v súčasnosti pôsobia trochu strnulo. Frekvencia uplatňovania polovetných konštrukcií v jednotlivých komunikačných sférach je podmienená úzom a jazykovou dynamikou.

V príspevku o špecifikách slovenskej syntaxe sa J. Ružička len okrajovo dotkol súvetia, nerozoberá štandardné vetné typy, uvádza prípady nepravej parataxe s príkladmi na dôvodové, dôsledkové a prípustkové súvetia či podtypy odporovacieho súvetia s vyjadrením obmedzenia, prípustky a kontrastu. Podrobnejšie sa jednotlivým typom podrad'ovacieho súvetia venuje v osobitnom príspevku (Ružička, 1974), kde analyzuje vzťahy medzi členmi súvetia i vzhľadom na jeho okolie. Na základe deklarovaných vzťahov navrhuje rozlišovať tieto typy hypotaktického súvetia: a) dôvodové – kauzálne, b) dôsledkové – konkluzívne, c) cieľové – finálne, d) podmienkové – hypotetické, e) prípustkové – koncesívne súvetie (tamže, s. 390). Jednotlivé modely sú opísané so zreteľom na obsah aj štruktúru a sú doložené množstvom príkladov, prevažne z beletrie. Dôležitú funkciu zohrávajú spájacie výrazy a ich funkcia v uvedených vetných typoch, reflektujúc zároveň ich polyfunkčnosť, ktorá sa prejavuje medzivetnými prechodmi.

Vo viacerých príspevkoch J. Ružička podčiarkuje, že v slovenskej syntaxi badať isté vývinové tendencie, majúce synchrónny aj diachrónny pôvod. Okrem morfológických prostriedkov sa vo veľkej miere pri výstavbe viet využívajú synsémantické slová, najmä častice, spojky aj predložky. Slovenská syntax sa podľa J. Ružičku europeizovala či internacionalizovala a utvára si nové funkčné prostriedky vedeckej syntaxe. Medzi dôležité faktory textovej syntaxe patrí funkčná perspektíva a aktuálne členenie konkrétnej vety, ktoré ovplyvňujú poradie slov vo vete, najmä pozíciu enklitik, pričom treba dbať na dodržiavanie rytmického a gramatického princípu

(Ružička, 1973b, s. 326). Uvedené princípy umožňujú realizovať voľný a pružný slovosled, čo sťažuje cudzincom tvorbu viet a osvojovanie si správneho a funkčného radenia slov v spisovnej slovenčine. Ide o metodicky náročnú transformáciu, najmä vzhľadom na prezentáciu a nácvik modelových vetných rámcov, aby sa redukovala interferencia z východiskového jazyka cudzincov.

Vo svojich prednáškach sa Jozef Ružička venuje otázkam fungovania slovenčiny v rečovej praxi, približuje cudzincom zásady jazykovej kultúry so zreteľom na kodifikované tvary v spisovnom jazyku, hodnotí rozpor medzi jazykovým systémom a jeho používaním. O aktuálnej jazykovej situácii na Slovensku referuje v ďalších publikovaných príspevkoch v zborníkoch SAS, kde predstavuje *základné črty rozvoja spisovnej slovenčiny v 20. storočí* (2, 1973a) a *dynamiku súčasného stavu spisovnej slovenčiny* (2, 1973b). J. Ružička v nich integruje úlohu spisovného jazyka a jeho fungovania v spoločnosti, pričom vyzdvihuje závažný postoj k dodržiavaniu spisovnej normy zo strany používateľov, zachytávajúc aj nové trendy sociolingvistického výskumu, v ktorých však cítiť ideologické tendencie dobovej kultúrnej politiky⁴. Apeluje pritom na vzťah používateľov k spisovnému jazyku, kde sa „okrem rozumového postoja prejavuje aj osobnostný, citový, vôľový vzťah, takže sa individuálna iniciatíva vždy spája so spoločenskou požiadavkou“ (Ružička, 1973a, s. 304). Rozvoj spisovného jazyka J. Ružička úzko spája s rozvojom spoločnosti, vidí súvis medzi históriou národa a periodizáciou jeho vývinu. V tomto duchu predstavuje vývinové etapy spisovného jazyka v 20. storočí, približuje existujúce problémy, základné kodifikačné príručky a pravidlá pravopisu a takto chápe aj dynamické tendencie v jazykovom systéme modernej slovenčiny. Prináša stručný prehľad o situácii vo všetkých jazykových rovinách. Interpretuje zmeny vo fonologickom systéme, naznačuje smerovanie inovácií gramatickej stavby, kde zdôrazňuje potrebu skúmania formy v integrálnej jednote s významom, a to na úrovni morfológie aj syntaxe. Predstavuje jazykovú dynamickosť, ktorá sa najvýraznejšie prejavuje v oblasti lexikálnej zásoby, obohacovaním a inováciou lexikálnych prostriedkov, rozvíjaním domácich slovtvorných postupov i preberaním slov z iných jazykov.

Za jeden z najdôležitejších projektov slovenskej lingvistiky v sledovanom období možno považovať výskum gramatickej a lexikálnej sémantiky. J. Ružička výrazne prispel k rozvoju tejto oblasti slovistiky, aj keď vo svojom príspevku o sémantickej problematike slovies (Ružička, 1977, s. 481) konštatuje, že ešte veľa otázok ostáva otvorených a chýba funkčné prepojenie medzi jednotkami gramatickej

⁴ „Spisovný jazyk je celospoločenskou a nadtriednou formou národného jazyka. Ako jednotný a vedome pestovaný útvar slúži na dorozumievanie celej spoločnosti, hoci príslušníci jednotlivých tried majú k spisovnému jazyku rozličný vzťah. Z tejto funkcie spisovného jazyka vyplýva pre každého používateľa morálna povinnosť dodržiavať normy spisovného jazyka, a to z hľadiska jazykovej správnosti, štýlovej primeranosti a spoločenskej vhodnosti použitých prostriedkov spisovného jazyka v konkrétnom prejave“ (Ružička, 1973, s. 304).

a lexikálnej sémantiky na úrovni slova a vety. Na pozadí základných prác slovenských lingvistov predstavuje niektoré aspekty sémantickej štruktúry slovíes. Bližšie rozoberá problematiku *kauzatívnosti*, poukazujúc na rozdiel medzi kauzatívnymi a nekauzatívnymi slovesami a ich fungovaním v komunikačných modeloch. Osobitne špecifikuje prípady *reflektivizácie* a *dereflektivizácie*, ako aj prípady sémanticko-syntaktických vlastností slovesa *personálnosť/impersonálnosť* a dokladá vybranými príkladmi uplatňovania javov v rečovej praxi.

Prínos výrazných osobností slovenskej jazykovedy zachytil J. Ružička aj v publikovanom príspevku v zborníku SAS (7, 1978), kde sa zameriaval predovšetkým na vedecké dielo Martina Hattala v kontexte dejín slovakistiky. Približuje jeho úsilie o zachovanie spisovnej slovenčiny stredoslovenského typu s dôrazom na vedeckú argumentáciu jeho lingvistických prác, ktoré tvoria základné pramene ku kodifikácii modernej slovenčiny. Dôležité miesto v jeho tvorbe zaujímajú konfrontačné práce s češtinou a možno ho považovať za zakladateľa konfrontačného štúdia slovenčiny a češtiny (tamže, s. 478), čím M. Hattala prispel k rozvoju českej a slovenskej lingvistiky.

Ak chceme bilancovať vedecký a pedagogický prínos profesora Jozefa Ružičku pre Studia Academica Slovaca, treba vyzdvihnúť jeho úsilie sprostredkovať výsledky súdobého lingvistického výskumu frekventantom letnej školy na pozadí konfrontácie s inými jazykmi. Ako riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v prednáškach sprístupňoval výsledky vlastného bádania, ale neobchádzal ani aktuálne otázky slovenskej lingvistiky v širšom sociokultúrnom kontexte. Za najdôležitejšie možno považovať jeho príspevky k typologickej charakteristike slovenskej gramatiky, ktorá tvorí pevnú súčasť didaktického opisu slovenčiny ako cudzieho jazyka.

Prednášky Jozefa Ružičku v rámci prvých ročníkov Studia Academica Slovaca (1965 – 1970):

Výskum gramatiky slovenského jazyka (1965)
Problémy jazykovej kultúry (1966)
Gramatická stavba spisovnej slovenčiny (1967)
Spisovná slovenčina v období 1918 – 1968 (1968)
Vývin odborného štýlu spisovnej slovenčiny v posledných 50 rokoch (1969)
Slovesné jednočlenné vety v slovenčine (1970)

Príspevky publikované v zborníkoch Studia Academica Slovaca (1972 – 1979):

RUŽIČKA, Jozef: Typológia slovenskej morfológie. In: Studia Academica Slovaca. 1. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1972a, s. 201 – 210.
RUŽIČKA, Jozef: Špecifickosť slovenskej syntaxe. In: Studia Academica Slovaca. 1. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1972b, s. 211 – 226.

- RUŽIČKA, Jozef: Základné črty rozvoja spisovnej slovenčiny v 20. storočí. In: *Studia Academica Slovaca*. 2. Red. J. Mistrik. Bratislava: Alfa 1973a, s. 301 – 314.
- RUŽIČKA, Jozef: Dynamika súčasného stavu spisovnej slovenčiny. In: *Studia Academica Slovaca*. 2. Red. J. Mistrik. Bratislava: Alfa 1973b, s. 315 – 332.
- RUŽIČKA, Jozef: Z problematiky podradňovacieho súvetia. In: *Studia Academica Slovaca*. 3. Red. J. Mistrik. Bratislava: Alfa 1974, s. 387 – 403.
- RUŽIČKA, Jozef: Súčasná spisovná slovenčina a jej vzťah k iným jazykom. In: *Studia Academica Slovaca*. 5. Red. J. Mistrik. Bratislava: Alfa 1976, s. 409 – 420.
- RUŽIČKA, Jozef: Zo sémantickej problematiky slovies. In: *Studia Academica Slovaca*. 6. Red. J. Mistrik. Bratislava: Alfa 1977, s. 479 – 489.
- RUŽIČKA, Jozef: Z dejín slovistiky – Martin Hattala. In: *Studia Academica Slovaca*. 7. Red. J. Mistrik. Bratislava: Alfa 1978, s. 471 – 483.
- RUŽIČKA, Jozef: Gramatický systém slovenčiny v kontexte cudzích systémov. In: *Studia Academica Slovaca*. 8. Red. J. Mistrik. Bratislava: Alfa 1979, s. 377 – 387.

Literatúra

- MLACEK, Jozef: Jazykoveda v dvadsiatich piatich zväzkoch zborníka *Studia Academica Slovaca*. In: *Studia Academica Slovaca*. 25. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1996, s. 264 – 272.
- MLACEK, Jozef: Zoznam prednášok v programoch slovenských týždňov a prvých 7 ročníkov letnej školy. In: 40 rokov *Studia Academica Slovaca*. Red. J. Pekarovičová – E. Vojtechová. Bratislava: Stimul 2004, s. 29 – 36.
- Morfológia slovenského jazyka. Ved. red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
- PEKAROVIČOVÁ, Jana: *Studia Academica Slovaca* – harmónia tradície a modernosti. In: 40 rokov *Studia Academica Slovaca*. Red. J. Pekarovičová – E. Vojtechová. Bratislava: Stimul 2004a, s. 37 – 53.
- PEKAROVIČOVÁ, Jana: Slovenčina ako cudzí jazyk – predmet aplikovanej lingvistiky. Bratislava: Stimul 2004b. 208 s.

O SYNTAKTICKEJ INTERPRETÁCII FRAZÉM V RUŽIČKOVEJ SKLADBE NEURČITKU V SLOVENSKOM SPISOVNOM JAZYKU

Jozef Mlacek

*Filozofická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku
Hrabovská cesta 1B, 034 01 Ružomberok, e-mail: jozef.mlacek@gmail.com*

MLACEK, Jozef: On Syntactic Interpretation of Phrasemes in Ružička's Book *The Syntax of Infinitive in Slovak Standard Language*. Slovak Language, 2017, Vol. 82, No 1, pp. 33–40.

Abstract: The author finds out that in all chapters of Ružička's study called *The Syntax of Infinitive in Slovak Standard Language* (1956), there are many phrasemes being used as explanation models and examples. The research follows the interpretation of syntactic validity of these units considering the fact that J. Ružička did not accept the thesis of accruing phraseological theory about decay of syntactic relations in a process of the phraseologization, and analyzes idiomatic expressions like free collocations. In conclusion, the author affirms he finds Ružička's approach foresighted and theoretically well-researched in so far as the later interpretation in phraseology would become rather syntactic as well.

Key words: phrasemes, syntactic relations between the components of phraseme, phrases and idioms correlations

Motivácia tohto príspevku a jeho témy je viacvrstvová či viacsmerná; možno v nej vidieť jej subjektívnejšie, resp. osobnejšie rozmery, na druhej strane zasa jej odborné dimenzie a sú v nej napokon aj momenty, kde sa obidve spomenuté stránky stretávajú. K tým prvým zaiste patrí fakt, že prof. J. Ružička bol mojím školiteľom v rámci mojej aspirantskej prípravy, ktorá spadala do prvých rokov jeho vedenia akademického ústavu. Nebývali to síce nejaké dlhé konzultácie pri jeho vtedajších prešovských prednáškových pobytoch, ako mi signalizovali vtedajší kolegovia J. Sabol a J. Furdík na základe poznatkov o takýchto jeho konzultáciách s mojím predchodcom na tamojšej katedre, ani zasa pri mojich občasných účastiach na aspirantských seminároch, ktoré v ústave v tých rokoch viedol prof. E. Jóna, ale skutočnosť, že J. Ružička nielen ako riaditeľ ústavu, ale najmä ako popredný člen Medzinárodnej komisie pre výskum gramatiky slovanských jazykov pri Medzinárodnom komitáte slavistov mi opakovane umožňoval účasť na známych brnianskych syntaktických konferenciách aj na ne nadväzujúcich sympóziách tej istej komisie na zámku v Smoleniciach, tá zreteľne vyvážila, ba aj prevážila naznačený deficit v našich priamych kontaktoch, aké sa predpokladali medzi školiteľom a jeho aspirantom. Pri sledovaní oných odbornejších momentov spomenutej motivácie sa už dostávame k vlastnej téme tohto príspevku, tu sme už pri otázke, prečo si v ňom budeme všimnúť práve autorovu monografiu *Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku* (zreteľne sa ukáže, že hlavným dôvodom tu nie je teraz aktuálne okráhľe výročie od jej

vydania: 1956 – 2016) a prečo sa chceme pozornejšie pristaviť konkrétne práve pri syntaktickej interpretácii frazém v nej. Sledovanie najmä tejto naostatok menovanej stránky frazém nás však núti pripomenúť tu aspoň niečo z vtedajších všeobecne prijímaných koncepcií frazeológie, lebo práve na takomto pozadí sa plasticky ukážu špecifické rozmery Ružičkových prístupov k danej problematike. Ešte predtým však pripomeňme, že voľba práve uvedenej Ružičkovej práce v našom texte súvisí zreteľne najmä so spomenutou skutočnosťou väčšieho výskytu frazém v príkladoch z tejto knihy, že ona nie je odrazom nejakej výlučnosti Ružičkovho prístupu k takýmto jednotkám práve len v textoch z nej, že teda paralelný prístup možno v jednotlivých prípadoch nájsť aj v iných jeho textoch. Teraz pripomeňme naznačené pozície všeobecnej frazeologickej teórie vo vzťahu k zvolenej problematike.

Bez toho, aby sme sa usilovali zachytiť tú veľkú rozmanitosť prístupov k vymedzovaniu frazém v prvých desaťročiach po známom vinogradovovskom obrate k či skôr vo frazeológii, zaznamenajme len fakt, že medzi základné – dnes by sa skôr povedalo definitorické – znaky frazém sa v tom čase počítali predovšetkým petrifikovanosť spojenia a jeho ekvivalentnosť so slovom. Práve s týmito vlastnosťami sa následne spájali tézy o neprítomnosti (alebo o zániku) syntaktických vzťahov medzi zložkami frazémy (v tom čase sa hovorilo viac o frazeologizme alebo o frazeologickej jednotke) a o tom, že slovo vstupom do zloženia frazémy celkom stráca povahu slova (ešte na konci 60. rokov známy teoretik V. P. Žukov hovorí o „nesoizmerimosti komponenta FJ i slova“ – 1969). V takomto teoretickom – aspoň v tom frazeologickom – kontexte teda vychádza Ružičkova monografia o skladbe neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku. Prejdime k sledovaniu toho, v akých súvislostiach a z akých pozícií interpretuje autor naznačený pomerne pestrý frazeologický materiál.

Povahou textu korešponduje táto Ružičkova monografia s charakterom textov súvekých lingvistických prác: Pri výklade každej syntaktickej funkcie infinitívu, ba hádam pri každom nejakom vysvetľujúcom odbočení sa uvádza veľké množstvo ilustračných príkladov. Pre nás je so zreteľom na tému tohto príspevku zaujímavé, že v tomto bohatstve príkladov nájdeme aj do sto príkladov využitia frazém u mnohých našich spisovateľov, ale ešte zaujímavejší je fakt, ako sa tieto jednotky v danom diele syntakticky interpretujú. Hneď možno konštatovať, že tu J. Ružička prakticky vôbec nepostupuje v súlade s naznačenými až všeobecnými premisami vtedajšej frazeologickej teórie o zániku či neexistencii syntaktických vzťahov medzi zložkami frazémy a príslušné príklady, v ktorých sa uplatnili takéto jednotky, interpretuje rovnako ako konštrukcie zložené zo slov vo voľných spojeniach. Ak sa teda celá sledovaná monografia člení na jednotlivé kapitoly podľa využitia infinitívu v platnosti každého spomedzi vetných členov, v každej z nich nachádzame prípady, keď danú syntaktickú funkciu plní frazéma alebo jej zložka. Vyberme z naznačenej takmer

stovky takýchto prípadov aspoň niekoľko príkladov podľa príslušnej syntaktickej funkcie ako maličkú ilustráciu takéhoto autorovho postupu: *Krajšie zhorieť ako zhnúť.* (Tajovský) – *Lúpiť nie je kúpiť.* – *Lahšie je rozkazovať ako slúchať.* (obidva príklady označené ako príslovie) – *Slovenskom pohnúť nebolo knižku napísať.* (Hurban) – *Bol pritom presvedčený, že je to zle s Pánom Bohom sa za prsty ťahať.* (Kalinčiak – všetky príklady sú z výkladu o infinitívnom podmete, stredné tri sa uvádzajú aj pri výklade infinitívom vyjadreného prísudku) – *Ja ani spať, ani jesť.* (Tajovský) – *Keď si sa chytil plávať, tak plávaj.* (príslovie) – *A vedel, že stratiť hlavu v tejto chvíli znamenalo by hrať nepriateľovi do karát.* (Karvaša – všetky tieto tri ostatné príklady sú z kapitoly o infinitívnom prísudku) – *I kvapka urobí jamu do kameňa, len jej času dať.* (Kukučín) – *Keď umrieť, tak umrieť. Ani jedna z nás tu neostane.* (Jégé) – *Treba bolo byť na čistom, prísť celému tajomstvu na koniec a mať pokoj.* (Urban – tieto ostatné tri príklady sú z nasledujúcej kapitoly o infinitívnom vetnom základe) – *Mali ste si to rozmyslieť hodiť ich všetkých do jedného vreca.* (Tatarka) – *Darmo sa silí plakať, komu sa nechce.* (príslovie – obidva príklady sú z kapitoly o infinitívnom predmete).

V ostatných vetnočlenských uplatneniach infinitívu sa len ojedinele vyskytujú prípady, v ktorých sa daná funkcia priamo ilustruje frazémou (napr. pri príslovkovom určení: *...a hybaj, rozbehol sa vyprašiť nezbedníkom nohavice* – Moric – alebo pri uplatnení infinitívu pri adjektívach, takého prípadu uvádza a rozoberá J. Ružička osobitne: *Ale však vám je ten nie hoden ani do šľapaje vstúpiť* – Kalinčiak). Početnejšie sú zasa prípady, v ktorých uvedená frazéma nie je vyjadrením alebo zložkou, časťou príslušnej vetnočlenskej funkcie infinitívu, ale je v iných častiach danej vety a pritom zreteľne vypovedá, alebo aspoň všeličo naznačuje o autorovej syntaktickej interpretácii takýchto príkladov. Aj tu spomeňme niekoľko príkladov, ktoré preukážu práve takýto autorov prístup k ich chápaniu: *V nasledujúcu sobotu popoludní prišiel na mňa rad prednášať.* (Jančová – infinitív interpretuje autor ako prívlastok, z čoho je evidentné, že sa on vníma ako špecifikácia nie celej frazémy *prišiel na mňa, na niekoho rad*, ale práve len ako určenie jej substantívnej zložky *rad*) – *Tá tiež videla, že je to nie s kostolným riadom takto si obnoviť dom.* (Čajak – infinitívna konštrukcia sa tu chápe ako podmetová časť vety, frazéma má teda platnosť prísudku) – *Vidí seba v rytierskych šatách kráčať k zámku na stračej nôžke.* (Kukučín – infinitív sa hodnotí ako predmet, domnievame sa však, že ide skôr o jeho doplnkové uplatnenie; sama frazéma *zámok na stračej nôžke* nič v tomto smere, teda pri určovaní vetnočlenskej platnosti predchádzajúceho infinitívu nenaznačuje).

Ako možno vidieť aj z tých nemnohých vybraných príkladov, v sledovanej monografii J. Ružička pristupoval k otázke syntaktickej interpretácie frazém nie celkom jednotne. Niekedy ich analyzoval presne tak, ako sa pristupuje k vetným členom vyjadreným voľnými slovnými spojeniami (také sú napr. uvedené príklady z kapitol

o infinitívnom podmete a prísudku alebo zasa Jančovej príklad s jednoznačným rozvitím len jedného konkrétneho slova – komponenta frazémy), ale možno tu nájsť aj prípady, keď istú syntaktickú pozíciu obsadzuje celá frazéma. Závažnejšia ako naznačená autorova nejednotnosť v interpretácii takýchto výrazov je však skutočnosť, že autor tu vlastne vôbec neprihliada na signalizované postoje frazeologickej teórie k danej otázke. Ako hodnotiť tento autorov prístup k nej? V takejto situácii, keď sa príslušná problematika javí ako pomerne otvorená, treba si osobitne povšimnúť poslednú kapitolku sledovanej Ružičkovej monografie, a to časť o infinitívoch vo vytyčených vetných členoch, ktorá tiež veľa napovedá o sledovanej otázke.

Táto iba niekoľkostranová kapitolka (s. 171 – 176) nás zaujíma jednak preto, že v nej nachádzame viaceré prípady s využitím frazém v tejto príznakovej konštrukcii, a jednak preto, že sa tu vyskytujú výpovede aj s odkazovacím zámenom aj bez neho. Ten kompletnejší, resp. explicitnejší typ (teda aj s príslušným odkazovacím zámenom) je zastúpený napríklad takýmto Záborského spojením: *Za tri celé roky lámať si neprestajne hlavu, to nie je žart*. Celá frazéma aj s voľnými doplneniami z kontextu tu má platnosť vytyčeného podmetu. Oveľa viac je prípadov bez takéhoto výrazu (bez vytyčovacieho zámena), pričom konštrukčne ide až o dva podtypy: *Báť sa nebojí. – Ale plakať neplače ani pre dlžoby, ani keď sviňa ochorie*. (obidva príklady sú od Rázusa) – *Ujsť im neujde*. (Kukučín) – *Zabiť ma nezabijú*. (Jégé – variant so záporom v stvárnení druhej zložky tautologického člena) – *...utláčať ho utláčal každý deň*. (Jégé) – *Písať ešte písali básne tak, ako im prikazoval učený Jur Palkovič, ale spievať spievali už po vrškoch bratislavských inakšie*. (Krčméry – variant s kladnou platnosťou obidvoch častí tautologického výrazu). Ich interpretácia je u J. Ružičku čisto syntaktická, resp. syntakticko-štylistická, o nejakej ich frazeologickej sa v tom čase ešte – a nielen u J. Ružičku, teda pri syntaktických analýzach, ale ani vo vlastných frazeologických prácach – vôbec neuvažuje. Až omnoho novšie frazeologické výskumy u nás aj v zahraničí signalizovali, že aj pri svojej lexikálnej neustálenosti alebo premenlivosti majú takéto spojenia viaceré také znaky, aké sa pokladajú za základné vymedzovacie vlastnosti frazém (ustálenosť alebo až petrifikovanosť tvaru, resp. tvarov slov aj celej konštrukcie spojenia, expresívnosť, nadslovnosť, obraznosť či prenesenosť významu, anomálnosť atď.), a tak sa začal vymedzovať typ tzv. syntaktickej frazeológie alebo syntaktických frazém, s ktorým v súčasnosti frazeologická teória už azda takmer všeobecne ráta. Aj napriek zreteľnej odlišnosti v interpretácii konkrétnych konštrukcií takéhoto druhu u J. Ružičku a v naznačených novších frazeologických prácach je evidentná skutočnosť, že rámcovo, vo všeobecnejších polohách sú si obidva prístupy bližšie, aj tam aj tam sa počíta s existenciou reálnych syntaktických vzťahov medzi komponentmi takéhoto spojenia, a teda do iného svetla stavia aj oveľa starší Ružičkov prístup k danej otázke, podľa ktorého sa uvádzali syntaktické interpretácie frazém, resp. jednotlivých slov v nich. Pravda,

tu treba zdôrazniť fakt, že ona už spomínaná vlastná frazeologická interpretácia tejto otázky sa naplno prejavila naozaj až oveľa neskôr, pričom tu možno zaznamenať viacej postupných krokov samej frazeologickej teórie v danom smere. Aj na tomto mieste pripomeňme aspoň niečo spomedzi nich.

Ako sa už v úvodných riadkoch naznačilo, v 50. rokoch, ba ešte aj dlho v nasledujúcom desaťročí (spomenuli sme V. P. Žukova a jeho príznačnú prácu zo samého konca 60. rokov) vo viacerých školách frazeologického výskumu vo vtedajšom Sovietskom zväze prevládali koncepcie celkom popierajúce existenciu syntaktických vzťahov vnútri frazémy, teda medzi jej zložkami, a v takomto duchu sa k frazeológii pristupovalo aj vo všetkých školách, ktoré nejakým spôsobom na vinogradovovské chápanie frazeológie nadväzovali. Ak môžem byť na tomto mieste celkom osobný, spomeniem na ilustráciu naznačeného prístupu k syntaxi vo frazeológii výrečné vyjadrenie môjho priateľa a vtedajšieho prešovského kolegu J. Furdíka, ktorý v tých časoch (teda v polovici 60. rokov) v rámci kurzov z lexikológie prednášal aj kapitoly o frazeológii. Keď som sa mu pochválil, že mám konečne tému svojej kandidátskej práce, ktorú mi navrhol prof. Miko a schválil už aj môj škooliteľ prof. Ružička (išlo o tému *Syntax frazeologických jednotiek*), on poriadne schladil moje prvotné nadšenie, keď sa vyjadril (to si dodnes pamätám, a preto ho môžem uvádzať priamo ako citát): A o tom sa dá napísať kandidátska práca? Ako vidieť, aj pre neho boli syntaktické vzťahy medzi zložkami frazémy len voľacím formálnym, nie čímśi živým. Jednako už v tom istom čase začínajú sa aj v samom Sovietskom zväze, ale aj inde objavovať hlasy posúvajúce naznačený prístup zo začiatku aspoň trochu, neskôr už aj zreteľne iným smerom. Ako prvých tu možno spomenúť dvoch autorov štúdií skúmajúcich priamo vzťahy medzi frazeológiou a skladbou, a to S. Skorupku (1958) a L. I. Rojzenzona (1963), ktorí síce pripúšťajú, že pri istých typoch frazém došlo pri ich úplnej petrifikácii až k zániku syntaktických vzťahov medzi slovami v nich, ale zároveň signalizujú, že vo frazeológii je aj množstvo, ba vlastne prevaha takých jednotiek, ktoré nemožno vnímať ako celkom petrifikované, a tak aj vzťahy medzi ich zložkami sú blízke bežným syntaktickým vzťahom medzi slovami vo vetných alebo syntagmatických konštrukciách. Práve takéto chápanie príslušnej problematiky sa stalo východiskom aj oporou pre môj vlastný prístup k nej (porov. Mlacek, 1968; 1972). Za prelomový bod v naznačenej oblasti sa však pokladá predovšetkým samarkandská frazeologická konferencia z r. 1970 a v jej rámci predovšetkým jeden z jej smerodajných referátov, a to referát A. V. Kunina (1970) o *súvzťažnosti* (rus. termín *sootnesionnost'*) – teda už nie o ekvivalentnosti – frazémy a slova, pričom onú súvzťažnosť obidvoch jednotiek sám autor aj celá konferencia (k tomu porov. viaceré príspevky v zborníku *Voprosy frazeologii* 3, 1970) chápu ako oveľa viacvrstvomnejší, a preto zaiste aj oveľa komplexnejší vzťah, než bola interpretácia dovtedy zdôrazňovanej ekvivalencie medzi nimi. Tu sa otvorili aj možnosti novšieho prístu-

pu k otázke syntaktických rozmerov frazém. Spomeňme aspoň niečo z nich, lebo aj cez ne či práve cez ne sa dostaneme k adekvátnemu videniu Ružičkových interpretácií frazeologizmov, resp. aspoň syntaktických vzťahov medzi ich zložkami.

Keď sa prestala petrifikovanosť pokladať za univerzálny znak frazém a keď sa zároveň ich ekvivalentnosť so slovom nahradila spomenutou súvzťažnosťou, otvoril sa priestor pre konštatovanie širokej a mnohotvárnej variantnosti frazém. Keď sa pri najbohatšom, a to lexikálnom type tejto variantnosti zaznamenalo, že napríklad v jednotke *mať ostrý jazyk* môžu rovnako byť aj podoby *mať štiplavý*, *podrezaný* (ba aj *dobře podrezaný*), *jedovatý jazyk* a keď podobne vo výpovednej jednotke *trafila kosa na kameň* mohli byť aj obmenené, ale pritom nemenej ustálené aj nemenej obrazné a nemenej expresívne podoby *padla*, *narazila*, *uderila kosa na kameň*, umožnilo to v odlišnom svetle vidieť aj syntaktické vzťahy medzi ich zložkami. Najmä v situácii, keď sa v mnohých takýchto jednotkách rozširoval rad takýchto variantov, keď tu teda pribúdali presne v súlade s paradigmatickými znakmi príslušných jednotiek aj podoby s inými slovami a pritom sa nijako nenarúšala ich frazeologizovanosť, ťažko bolo hovoriť o neexistujúcich alebo len formálnych syntaktických vzťahoch. Poďme však ešte ďalej. Nadväzujúc na tú istú tézu o súvzťažnosti frazémy a slova, zaregistrovala teória aj priamo konštrukčné obmeny niektorých frazém, takže sa už dalo oprávnenne hovoriť aj o syntaktických variantoch istých frazém, pričom sa vzápätí ukázalo, že tu môže dokonca ísť o viacej druhov tejto uzuálnej (= ustálenej) premenlivosti, totiž o premenlivosť v poradí zložiek frazémy (neskôr sa tento druh označil ako pozičný syntaktický variant frazémy), že ďalej môže ísť o ustálenú celkovú syntaktickú prestavbu danej jednotky (tento druh potom teória označila ako transpozičný syntaktický variant frazémy), ako aj v sledovanom smere azda najvýrečnejší variant, a to variant s tzv. fakultatívnymi zložkami (v ňom totiž pri tej širšej podobe evidentne pribúda aj vzťah medzi ňou a inou zložkou či inými zložkami tej istej jednotky). Všetky uvedené rozmery variantnosti vo frazémach sa komplexne pripomenuli ako jedna z možností novšieho videnia vzťahov medzi frazeológiou a syntaxou už v našej štúdii z r. 1982 (Mlacek, 1982). Ak zmeníme uhol pohľadu na spomenuté druhy premenlivosti a všimneme si, ako sa ony premietajú do možností zapájania frazém do výstavby textu, dotýkame sa už tzv. textotvorných potencií frazém (u nás na túto dimenziu premenlivosti vo frazeológii ako prvý upozornil P. Ďurčo v roku 1989).

Ešte výraznejším krokom smerom k určovaniu syntaktických vzťahov vo frazémach sa stalo vyčleňovanie frazeologických aktualizácií či parafráz. Ak sa zo začiatku v nich videlo len narúšanie ich frazeologickosti a návrat daného spojenia k „doslovnej“ platnosti ich komponentov, novší výskum ukázal, že resémantizácia pri nich nie je nikdy úplná, že takto stvárnené spojenie si už natrvalo ponecháva niečo (aspoň na úrovni nejakých konotácií) aj z celkového významu frazémy a vzťahy

medzi jeho zložkami sú už naozaj blízke vzťahom medzi slovami vo voľných slovných spojeniach. Na takomto základe súčasní frazeológovia (napr. Chlebda, 2005) chápu mnohoraké aktualizácie frazém ako osobitnú existenčnú formu frazeológie, na ktorú treba prihliadať pri komplexnom opise týchto jednotiek, a zároveň ich analýzu pokladajú za jeden z dôležitých krokov k poznaniu kognitívnych dimenzií frazém i celej frazeológie (napr. Alefirenko, 2007). Tieto novšie prístupy v samej frazeologickej teórii, ale analogicky aj v súčasných syntaktických interpretáciách sledovanej problematiky (tu porov. napr. Kačala, 2015, s. 152) už umožňujú sledovať v daných prípadoch nielen celkom reálne vzťahy medzi komponentmi spojenia (založené na realizácii rovnakých výstavbových princípov v spojeniach frazeologickej aj nefrazeologickej povahy – Kačala, tamže), ale postúpiť v príslušných analýzach až na rovinu syntaktických prostriedkov (u nás okrem citovaného J. Kačalu napr. D. Baláková skúma a zároveň argumentovane potvrdzuje zistenia o tom, že isté spojenia sa aj vo frazeológii utvárajú napríklad pomocou vyjadrenia zhody, väzby alebo primkynania – Baláková, 2011).

Po pripomenutí niektorých bodov z vývinu vlastného frazeologického nazera-
nia na problematiku syntaktických vlastností frazém sa pred záverom môžeme vrátiť
k základnej úlohe tohto nášho textu, k zamysleniu sa nad Ružičkovými interpretá-
ciami tejto stránky frazém v jeho monografii o skladbe neurčitku v našom spisov-
nom jazyku. Ak sme kdesi na začiatku nášho textu konštatovali, že Ružičkov prístup
k chápaniu syntaktických vlastností frazém sa zreteľne odlišoval od interpretácií
tejto otázky v súvekej frazeologickej teórii, na tomto mieste a práve na pozadí ko-
mentovaného prehľadu prístupov viacerých najnovších frazeologických koncepcií
k nej môžeme zasa konštatovať, že naznačený Ružičkov postup v interpretácii danej
problematiky nebol vtedy výrazom autorovho nepoznania či dokonca ignorovania
postulátov rodiacej sa jazykovednej disciplíny, ale bol skôr odrazom autorovho pre-
svedčenia o univerzálnej (hoci niekedy zaiste aj modifikovanej) platnosti syntactic-
kých zákonitostí vo všetkých typoch slovných spojení, teda aj vo frazémach.

Poznámky k syntaktickej interpretácii frazém v Ružičkovej *Skladbe neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku*

- (1) *Lúpiť nie je kúpiť.* (príslovie – podmet aj prísudok)
- (2) *A vedel, že stratil hlavu v tejto chvíli znamenalo by hrať nepriateľovi do karát.* (Karvaš – prísudok)
- (3) *Treba bolo byť na čistom, prísť celému tajomstvu na koniec a mať pokoj.* (Urban – vetný základ)
- (4) *Mali ste si to rozmyslieť hodiť ich všetkých do jedného vreca.* (Tatarka – predmet)
- (5) *V nasledujúcu sobotu popoludní prišiel na mňa rad prednášať.* (Jančová – prívlastok)
- (6) *Vidí seba v rytierskych šatách kráčať k zámku na strašej nôžke.* (Kukučín – predmet; doplnok?)
- (7) *Za tri celé roky lámať si neprestajne hlavu, to nie je žart.* (Záborský – vytýčený vetný člen, podmet; odkazovací výraz)

- (8) *Bát'sa nebojí.* (Rázus – vytýčený vetný člen; bez odkazovacieho výrazu, zápor)
 (9) *...utláčať ho utláčal každý deň.* (Jégé – vytýčený vetný člen; bez odkazovacieho výrazu, kladná podoba)

Literatúra

- ALEFIRENKO, Nikolaj F.: Kognitivno-pragmaticeskaja frazeologija kak lingvističeskaja problema. In: Slavenska frazeologija i pragmatika. Eds. Ž. Fink-Arsovski – A. Hrnjak. Zagreb: Knjigra 2007, s. 219 – 225.
- BALÁKOVÁ, Dana: Dynamika súčasnej slovenskej frazeológie (fond somatických frazém). Greifswald: Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, Philosophische Fakultät 2011. 315 s.
- ĐURČO, Peter: Textotvorné využitie frazeologických jednotiek. In: Textika a štylistika. Red. J. Mistrik. Bratislava: Univerzita Komenského 1989, s. 101 – 104.
- CHLEBDA, Wojciech: Frazeologičeskije issledovanija i lingvističeskij princip neopredel'onnosti. In: Grani slova. Red. M. Aleksiejenko a kol. Moskva: Izdatel'stvo ELPIS 2005, s. 152 – 165.
- KAČALA, Ján: Teória vetného člena. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej 2015. 176 s.
- KUNIN, Aleksandr V.: O sootnesionnosti frazeologičeskoj jedinicy so slovom. In: Voprosy frazeologii 3. Red. L. I. Rojzenzon. Samarkand: Gosudarstvennyj universitet im A. Navoi 1970, s. 94 – 112.
- MLACEK, Jozef: Syntax frazeologických jednotiek. In: Jazykovedný časopis, 1968, roč. 19, č. 1 – 2, s. 65 – 75.
- MLACEK, Jozef: Zo syntaxe frazeologických jednotiek. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972. 78 s.
- MLACEK, Jozef: Syntax a frazeológia. In: Syntax a jej vyučovanie. Red. J. Oravec. Nitra: Pedagogická fakulta v Nitre 1982, s. 47 – 66.
- ROJZENZON, Leonid I.: Sintaktis i frazeologija. In: Problemy syntaksysu. L'vov: Gosudarstvennyj universitet 1963, s. 48 – 54.
- RUŽIČKA, Jozef: Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1956. 182 s.
- SKORUPKA, Stanisław: Frazeologia a składnia. In: Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego, 1958, 17, s. 97 – 114.
- Voprosy frazeologii 3. Red. L. I. Rojzenzon. Samarkand: Gosudarstvennyj universitet im A. Navoi 1970. 296 s.
- ŽUKOV, Vlas P.: O nesoizmerimosti komponentov frazeologizma so slovom. In: Russkij jazyk v škole, 1969, č. 3, s. 97 – 104.

POHĽAD NA SLOVENSKÉ ČASTICE Z GEOGRAFICKÉHO ASPEKTU¹

Adriana Ferenčíková

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV

Panská 26, 811 01 Bratislava, e-mail: adriana.f@juls.savba.sk

FERENČÍKOVÁ, Adriana: View of the Slovak Particles from the Geographical Aspect. *Slovak Language*, 2017, Vol. 82, No 1, pp. 41–51.

Abstract: Particles as a special part of speech have been defined in the Slovak linguistics in connection with preparation of the academic Morphology of the Slovak Language (*Morfológia slovenského jazyka*, 1966). In the article we pay attention to a survey of their inventory in this work and in dictionaries of standard Slovak, as well as in dialectological works. We draw attention to the geographical provenance of some particles, which have penetrated into the standard language from artistic literature. The All-Slovak research of the dialect vocabulary brings a lot of new information about expressions belonging to this part of speech. It proves that dialects, as naturally evolving forms of the national language, have a large set of expressions of different origin and geographical distribution, by means of which the dialect users contextualize themselves or express their attitudes to the content of the statement.

Key words: parts of speech, particles, classification, literary language, dialects, geographical area

Keď sa v päťdesiatych rokoch rozbiehali práce na akademickej *Morfológii slovenského jazyka*, v slovenskej jazykovede sa uštaloval názor, že častice treba hodnotiť ako osobitný slovný druh². Na konferencii o sporných otázkach slovenskej gramatiky a lexikológie³ sa o tom živo diskutovalo na základe téz, ktoré v úvodnom referáte nastolil Jozef Ružička⁴. Ten v zhrnutí diskusie konštatoval, že z predostrených problémov sa najlepšie osvetlila otázka častíc, a vyslovil požiadavku, aby sa tento slovný druh spracoval na úplnom materiáli zo spisovného jazyka (Ružička, 1956b, s. 20).

Následne tieto neohybné slová v slovenčine podrobne klasifikoval na základe syntaktických a sémantických kritérií, slovosledu a intonácie a na ich pomer k iným slovným druhom poukázal J. Mistrík v štúdiu *K otázke častíc v slovenčine* (1959). Roztriedil ich na štyri základné skupiny: 1. uvádzacie častice (uvádzajú celú vetu), ktoré ďalej člení na: a) pripájacie a b) podnecujúce; 2. obsahové častice (modifikujú obsah celej vety), ktoré člení na: a) opytovacie, b) želacie, c) rozkazovacie, d) zvolacie; 3. spôsobové častice (vyjadrujú postoj hovoriaceho k časti výpovede), ďalej delené na: a) odkazovacie, b) hodnotiace, c) vydeľujúce; 4. vetné častice (vyjadrujú

¹ Príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA 2/0105/14 *Slovník slovenských nárečí*.

² Problém nastolil Ľ. Ďurovič v štúdiu *K otázke neohybných častí reči v slovenčine* (1950).

³ Bratislava 15. 12. – 16. 12. 1955.

⁴ Ružička, Jozef: Sporné otázky slovenskej morfológie, 1956a, s. 3 – 19; pozri aj Ondrus, 1956; Štolc, 1956 a Peciar, 1957.

postoj autora k celej výpovedi), podrobnejšie rozčlenené na: a) nadväzujúce, b) hodnotiace, c) citové.

Tohto nie celkom prehľadného členenia sa Mistrík neskôr vzdal. V *Morfológii slovenského jazyka* (1966, kapitola Častice, s. 746 – 806; ďalej MSJ) s použitím slovosledu ako formálneho ukazovateľa sémantiky už delí častice iba na dve základné skupiny: 1. uvádzacie, ktoré výrazne nadväzujú na kontext alebo na situáciu, a 2. vytyčovacie, pomocou ktorých hovoriaci zo svojho hľadiska modifikuje použitý výraz. Prvú skupinu ďalej člení na: a) pripájacie a b) pobádacie, druhú skupinu na: a) vysvetľovacie, b) hodnotiace a c) zdôrazňovacie. Častice prvej skupiny majú bližšie k spojkám, častice druhej skupiny stoja bližšie k príslovkám⁵.

Kým v MSJ (s. 806) sa konštatuje, že slovenčina má vyše dvesto takých slov, ktoré môžu v reči fungovať ako častice, najnovšie – na základe spracovania častíc v slovníkoch spisovného jazyka – Mária Šimková už ich počet vyjadruje číslom 422 (Šimková, 2015).

Častice sú charakteristickým prvkom spontánnych ústnych a expresívnych písomných prejavov. Pokračujúce lexikografické spracovanie slovnej zásoby nárečí – a tie sa takmer výlučne uplatňujú v ústnej komunikácii – ukazuje, že tento prirodzene sa vyvíjajúci a územne diferencovaný útvar nášho národného jazyka disponuje veľkou množinou slov, pomocou ktorých používatelia nárečí nadväzujú na situáciu či kontext alebo vyjadrujú svoj subjektívny postoj k výpovedi alebo k jej časti. V dvoch doteraz vydaných zväzkoch *Slovníka slovenských nárečí* (1994, 2006; ďalej SSN), obsahujúcich nárečovú lexiku po heslo *povzchádzať*, je cca 230 častíc (s nezohľadnením ich formálnych variantov)⁶.

Pri opise slovenských nárečí sa častice ako slovný druh dlho obchádzali⁷. Väčšiu pozornosť im venoval až Anton Habovštiak, ktorý v krajovej monografii *Oravské nárečia* do kapitoly *Ohybné a neohybné slovné druhy* zaradil osobitný oddiel *Modálne slová a častice* (Habovštiak, 1965, s. 311 – 317). Hodnotené výrazy, bohato doložené v súvislých vetách, člení na modálne slová⁸ (*reku, vraj, hádam, var, veru, azda/ažda, asi, možno*), vydierať alebo obmedzujúce častice (*iba, len, aspon, asi, aňi*), opytovacie častice (*či, čo/čuo, var, varže, šäk, há*), žiadacie častice, ktoré stoja na začiatku rozkazovacích a želacích viet (*bár, bárs, kebi/kej, abi, žebi, čuobi, bodaj, nex/näx, no, nože, kje*), emocionálno-expresívne častice (*a, i, nuž, nu, veď, no, šak/*

⁵ Toto členenie sa následne prijalo aj vo vysokoškolských učebniciach – porov. napr. Paulíny, 1981, s. 205 – 206; Oravec – Bajzíkova – Furdík, 1984, s. 203 – 205.

⁶ Ich počet mohol byť vyšší, keby sa pri excerpcii súvislých nárečových textov boli do kartotéky SSN dostali všetky synsémantické slová. K elektronickému spracovaniu nárečových textov – a tým aj k podrobnejšej analýze častíc – sa však mohlo pristúpiť až v priebehu prác na treťom zväzku.

⁷ J. Štolc do *Slovenskej dialektológie* pojal iba ohybné slovné druhy – porov. Štolc, 1994, s. 42 – 59.

⁸ Tu odkazuje na 3. vydanie *Slovenskej gramatiky* (Paulíny – Ružička – Štolc, 1955, s. 274).

šäk, ba, al'e, l'ebo, tiež/tež, eš'te, eš'te aj, eš'te i, iba, ho) a častice vyjadrujúce prisvedčenie (hej, ba hej, aba hej, no ved' hej, nuž veru hej, ved', veru, tak, no, isto, naisto, istotňe, prauđa, prauđaže), neistotu (is'te, sotva, sotvi, ktohovje, bohvjē, čerthovje, paromhovje), popieranie (ňje/ňije, aba, al'e d'e, horkiže, frasa, paroma, čerta). Prekvapuje, že výraz *možno* vo výpovedi *Al'e ved' možno bude lepšie*. [Medvedzie TRS] nehodnotí ako časticu, ale ako vetnú príslovku⁹.

Ivor Ripka v monografii *Dolnotrenčianske nárečia* už klasifikoval častice podľa ich spracovania v MSJ. Za najpoužívanejšie označil a v súvislých výpovediach doložil uvádzacie pripájacie častice *ale, no, nuž*, uvádzacie pobádacie častice *bodaj, ňex, až*, vytyčovacie vysvetľovacie častice *aspom, ešče, reku, teda, praj*, vytyčovacie hodnotiace častice *ale, aspom, bár, báraj, čerta, hadam, ŧvalabohu, napríklad, ňije, ozaj, pravda, veru*, vytyčovacie zdôrazňovacie častice *aj, aňi, ano, akurát, prám, tobož* (Ripka, 1975, s. 184 – 187). Podľa neho je pre dolnotrenčianske nárečia typické uvádzanie želacích viet aj pomocou častice *až*, napr. *Až ma ňevizradíš!*, *Aš tam nepanneš!* a ako výraz súhlasu sa v nich okrem častice *ano* používa tiež častica *aj* (c. d., s. 185, 187).

Mnoho cenného materiálu pre výskum častíc z hľadiska ich územného výskytu poskytuje *Gemerský nárečový slovník* Jozefa Orlovského (1982). Na ilustráciu vyberáme z neho niekoľko príkladov. Častica *ašim* sa používa vo východnom Gemeri pri zdôraznení veľkej miery deja, stredogemerské vytyčovacie častice *ažá(t), jamaž/jamež* vyjadrujú predpoklad, v rovnakom význame v západnom Gemeri funguje výraz *bl'iza*. Časticou *da* sa a) zdôrazňuje expresívnosť výpovede alebo b) číselný údaj sa hodnotí ako približný. Hodnotiacou časticou *davara* i jej kontrahovaným variantom *dara* podávateľ s dôrazom potvrdzuje platnosť obsahu výpovede, synonymné výrazy *vara, vera, voru* sú menej expresívne. Výraz *daže* je ekvivalentom spisovnej pobádacej častice *aby*. Častice *ta, tave, tuve, tuž* plnia rovnakú funkciu ako spisovné výrazy *nuž, ved', teda*. Pri vyjadrení obmedzenej platnosti modifikovaného výrazu sa popri častici *skoro* používajú aj expresívne častice *dúrkom* (zgem.) a *lebán* (strgem.).

Porov. *No a potim som jú donjēsol ašim do dedini*. [Nižná Slaná ROŽ] – *Ši mu ažád_aj to meso nepoškoďilo?* [Revúca] – *Jamaž aj van tam búl*. [Revúca] – *Jameš se vešer vráči aj van*. [Chyžné REV] – *Bl'iza son mu ho už dala*. [Kociha RS] – *Da ši to ni maj muš_tam?* [Rybník REV] – *Da tricet štepog_mamo v zahrade*. [Markuška ROŽ] – *Davara jã mu nedám ništ*. [Brusník REV] – *Dara bi sä nebú s kelih dlhó vikašlau*. [Sása REV] – *Voru, šloveše, šakovag_bulo f_té vojne*. [Nandraž REV] – *Daže bi si nezabudnúť ho donjast!* [Revúca] – *Ta vara tak! Ta bi mahó aj prič*. [Ploské REV] – *Tave dobre, sprau si, ak ŧčeš*. [Mnišany REV] – *Tuve mne je jedno, ši prid'ete alebo ni*. [Sirk REV] – *Tuvara tak, ak pódám*. [Brusník REV] – *Tuž tag_je to na tom sve're*. [Krokava RS] – *Xiřiu ho a dúrkom bi ho bou zabiü*. [Tisovec RS] – *Lebán ho po hlave zatäü*. [Sása REV]

⁹ Porov. c. d., s. 250.

Podľa Ladislava Bartka sa v nárečí južného Abova istota vyjadruje časticou *bizovňe*, napr. *bizovňe še mu daco stalo, ked ňepřišol*, pravdepodobnosť časticou *nabic*, napr. *nabic to on bul*, približnosť číselného údaju časticou *da, das*, napr. *slaňina hruba da na tri palce, das tišic koruni*, na mimoriadnu dôležitosť výrazu sa upozorňuje časticou *direk*, napr. *direk_na to tam pošol*, obmedzenie platnosti modifikovaného výrazu časticou *barže* „takmer“, napr. *on barže najvecej robel*, súhlas aj časticovými výrazmi *ta jak, ta jag bi ňe* (Bartko, 1990).

Nateraz najpočetnejší inventár častíc – vyše 110 – predstavil Ferdinand Buffa v monografii *Šarišské nárečia* a v *Slovníku šarišských nárečí* (Buffa, 1995, 2004). Väčšina z nich je súčasťou výrazových prostriedkov všetkých východoslovenských nárečí, napr. *χol'em, da(s), ozdaj*¹⁰, mnohé majú zas celoslovenský výskyt s možnými odchýlkami na fonetickej a morfematickej úrovni, napr. *len/len/lem, isto/isce/naisce, ledval/ledví/ledvo, ináč/ináčej/inak/inakši* („ostatne, okrem iného“), *ozaj/naozaj/naozdaj* a pod., no sú medzi nimi aj také, ktoré aj v rámci šarišských nárečí majú obmedzený územný rozsah. Autor na to upozorňuje geografickým kvalifikátorom, kým pri výrazoch, ktoré majú „celošarišské alebo aspoň väčšinové zemepisné rozšírenie“, areál ich výskytu neuvádza (porov. Buffa, 2004, s. 10). Napríklad na celej skúmanej oblasti sa ako ekvivalenty spisovných nadväzovacích častíc *ved', však* používajú častice *šak, tadi* (*Šak to tvuj sin. – Tadi to už pejz_hozin!* – *Tadi je tu!*), iba v západnom Šariši je ich synonymom častica *di*¹¹ (*Di poce patrec! – Di čekaj!*), v severnom Šariši zasa *šadik* (*Šadik som ňe šal'eni tam isc. – Šadik še už tel'o ňeturbuj!*).

Geograficky diferencovaná môže byť tak funkcia častice, ako aj slovnodruhovú platnosť slova. Tak častica *bivno/bjevno* v jzšar. nárečiach vyjadruje predpoklad („azda“), napr. *bjevno zapomnul prisc*, v szšar. nárečiach sa jej variant *bivňe* používa pri zdôraznení platnosti výrazu („skutočne, naozaj“), napr. *možež_odejsc, kedi lem bivňe zoχceš*. Výraz *takol/takoj* na sšar. oblasti funguje ako obmedzovacia častica s významom „takmer, bezmála“, kým v nárečiach južne od Prešova je príslovkou s významom „ihneď, bezprostredne“ – porov. *Takol' pul litra pol'ifki zedla. – Izem takol' za tebu*. Materiál, ktorý Buffa zhromaždil, dokumentuje, že aj v skupine gramatických slov sa dajú pozorovať rozmanité typy geografickej diferencovanosti už na úrovni regionálnych nárečí.

Viacere výrazy, ktorými používatelia záhorských nárečí nadväzujú na situáciu či vyjadrujú rozličné významové odtienky výrazov a výpovedí, zhromaždil Konštantín Palkovič. V knižnej práci *Záhorácky slovník* (1997) častice spracoval jednak abecedne v prvej, slovníkovej časti publikácie (c. d., s. 7 – 166), a jednak – s ohľadom na ich funkciu vo výpovedi – v jej druhej časti *Záhorské nárečia*, ktorá má po-

¹⁰ O jej čiastkových významoch pozri Ferenčíková, 1982, 1984.

¹¹ SSN ju v tomto význame eviduje vo východnom Spiši.

vahu krajovej monografie (s. 167 – 274). Tu častice zaradil do kapitoly *Syntax* (c. d., s. 231 – 235).

Pravdaže, aj v tomto súbore sú početné výrazy, ktoré sú vlastné všetkým slovenským nárečiam alebo ktoré sa vyskytujú na rozsiahlejšej oblasti, no nájdeme medzi nimi aj častice, ktoré – ako svedčí konfrontácia s dokladovým materiálom v kartotéke SSN – nepresahujú rámec záhorských nárečí. Z hľadiska zvukovej alebo morfematickej variantnosti je to napr. zdôrazňovacia častica *akorád*, viacvýznamová častica *enem*, častica *napočuđi* („napočudovanie“) alebo častica *čaškem*, pomocou ktorej – tak ako spisovnou podobou *ťažko* – hovoriaci vyjadruje neistotu či pochybnosť o platnosti výpovede. Porov. *Už jeŕ?* – *Čaškem, cobi ufam jeŕ, on bude rači doma*.

Častica *ufam* tiež patrí medzi výrazy, ktoré nepresahujú areál záhorských nárečí. Doklady zo súvislých textov ukazujú, že sa tam používa ako uvádzacia pobádacia častica v opytovacích vetách, napr. *Ufam biŕs f tēm čelesne vlezení?! [Kúty SKA]* – *Ufam si něco spraviŕ zuého, že sa bojiš?* [Stupava BRA], aj ako vytyčovacia hodnotiaca, napr. *Uš to bude ufam prodané.* [Brodské SKA] – *Ufam mja puscá.* [Kúty SKA] – *Takej matere ufám aňi nenandú.* [Jablonové MAL].

Iba záhorské nárečia majú hodnotiace častice *treba*, *naŕibu*¹² s významom pravdepodobnosti alebo predpokladu („azda, hádam, iste“), časticu *jakoška* s významom obmedzenia platnosti modifikovaného výrazu („takmer, skoro“) a vytyčovacie zdôrazňovacie častice *kmentem*, *netak*, prvú ako ekvivalent spisovných častíc *vôbec*, *vonkoncom*, druhú s významom „tobôž, tým skôr“.

Porov. *Đi tam, treba je už doma.* – *Bude d'ivaduŕo treba.* – *Oňi nespávali za noc treba aňi hodzinu.* – *Bude tam naŕibu pjet fúri grumbíru.* – *Biŕ tam jakoška pú roka.* – *Neostaŕo mu jakoška nič.* – *Nerobí kmentem nič.* – *Ket ňemu dali, tebję dajú netak.*

Areál vytyčovacích zdôrazňovacích častíc *nadvrŕ/nadvrŕ* („hlavne, najmä“) a *konc* („celkom“) okrem záhorských nárečí zahŕňa aj príľahlú južnú časť jzslov. nárečí.

Porov. *Šeci si zasúžá, a ti nadvrŕ.* [Brodské SKA] – *Aj kec ci naši ŕlapi nedali brnkad na nos, nadvrŕ starí, nepomohli si.* [Brestovany TRN] – *Konc takovú reč to mjeŕo.* [Brodské SKA] – *Nedostaŕ konc nič.* [Brodské SKA] – *Vzali mi konz novú fusaklu.* [Sereď GAL]

V MSJ sa pri niektorých časticiach okrem ich významu podávajú aj informácie o ich štylistickej povahe, hodnotenie z hľadiska ich životnosti, frekvencie, krajovej príslušnosti alebo sa poukazuje na ich nevhodné používanie vo význame, pre ktorý má spisovný jazyk iné výrazy. Tak sa ako zastarané hodnotia častice *asnád'*, *nasrkz*, ako knižná častica *snád'*, konštatuje sa, že častica *fakticky* je príznačná pre intelektuálny, častica *horký* a jej varianty pre neintelektuálny prejav, častica *just* pre familiárnu reč. Pri častici *ale* sa upozorňuje, že v nespisovných (nárečových) prejavoch sa

¹² K. Palkovič (1997, s. 41 a 234) ju vníma ako predložkovú konštrukciu.

používa aj vo význame „asi, približne“¹³, pri častici *čajsi* sa pripúšťa len význam „takmer, skoro“, jej používanie vo význame „asi, azda, možno, hádam“ sa označuje za nevhodné. Výraz *tuliby*, doložený iba citátmi z Kalinčiaka, sa označuje za krajový variant zdôrazňovacej častice *tu*. Kartotéka SSN doklady naň však neobsahuje.

Časticu *asnád'* aj *Slovník slovenského jazyka* (6 zv., 1959 – 1968; ďalej SSJ) označuje za zastaranú, podobu *snád'* neklasifikuje. *Krátky slovník slovenského jazyka* (2003; ďalej KSSJ) ani *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G* (2006; ďalej aj SSSJ) výraz *asnád'* už neuvádzajú, podobu *snád'* KSSJ v prvom vydaní (1987) hodnotí tiež ako knižnú, v poslednom vydaní (2003) odporúča používať jej synonymá. Z nárečí je častica *snád'/snad* doložená len z jtrenč. a záh. oblasti, značne rozsiahlejší je areál výskytu častice *asnád'* s územnými variantmi *asnaj* (myj., strnitr.), *asna* (snitr.) – zahŕňa trnavskú, považskú, stredonitriansku skupinu, ako aj časť sstrslov. nárečí. Obidve sa používajú v uvádzacej pobádatej funkcii, vo vytyčovacej hodnotiacej funkcii s významom pravdepodobnosti alebo predpokladu a zachytili sa aj ako výraz eventuality. Porov.

1) *Snat s' to nebiu ti?* [Brodské SKA] – *Snád niečo vikonal, že ho bijete?* [Dolná Súča TRČ] – *Jano, asnaj si mohél íst pokosit tú datelinu.* [Brestovec MYJ]

2) *Snat ešte dojde.* [Brodské SKA] – *Šag ho tvoja mamenka asnat poznali.* [Sereď GAL] – *Snát sa nescel dad_znat.* [Hrabovka TRČ] – *Asnaj sa mi to len podarí spraviť.* [Ludanice TOP] – *Indo to nemohel zapáliť, asnád len to diéčacko.* [Rudník MYJ] – *Bolo ix tam, tíh_jám, asna päďesjat.* [Prievidza]

3) *Já sem odhoziu oprati, abi ma to snád neprikriu.* [Jablonica SEN] – *Nie snat_preto sa ofce na jar začasu viháňali, že bi sa išli napás.* [Dolná Súča TRČ] – *Zme im ňesahali, asnaj že bi zme volakoho poškodili lebo čo.* [Bobrovník LM]

Časticu *naskrz(e)* všetky tri akademické slovníky za zastaranú nepokladajú. V SSN je doložená iba zo strslov. nárečí. Pri hodnotení častice *čajsi* v spisovnom jazyku sa s informáciou v MSJ zhoduje iba KSSJ. SSJ jej ešte príznak zastaranosti priznáva a eviduje ju tak vo význame „takmer, skoro“, ako aj vo význame „pravdepodobne, asi“. V obidvoch čiastkových významoch, no už ako zastaranú, ju má aj SSSJ. Do spisovného jazyka takto prenikla zo strslov. nárečí, no kým v časti jstrslov. nárečí (v hontianskych je aj variant *čajsik*) funguje v obidvoch významoch, v časti sstrslov. nárečí ju SSN potvrdzuje iba ako výraz predpokladu alebo približnosti miery.

Príklady na význam „takmer, skoro“: *Najskuor son sa čajsi po celon Lučenci misela potárat'.* [Tomášovce LUČ] – *Čajsik šecja zme tej sánske koze dochovávali.* [Čelovce MK] – *Maľi zme čajsi zameškať.* [Pečenice LVI]

Príklady na význam „približne, asi“: *Drevo si našťučja na kúštičke zdľže hrabloveho zuba čajsik.* [Čelovce MK] – *To mohlo bi_čajsi aj takie tri kilometre glška.*

¹³ Takýto význam sa ňou vyjadruje v južnozápadoslovenských, považských a južnotrenčianskych nárečiach, na hornom Ponitří a na Požitaví.

[Žarnovica NB] – *Mohou ma tak čajsi dvacad' rokou ten chlapec*. [Prievidza] – *Bou bi som došieu čajsi za hodinu*. [Vyšný Kubín DK]

Prekvapuje, že v MSJ sa bez kvalifikujúcej poznámky uvádza častica *bojsa* s významom „nebodaj, azda“ a častica *dačo*, synonymná s výrazmi *čoby*, *čožeby*, *kdeže*, prvá podopretá citátom z Kukučina, druhá citátom z Timravy.

SSJ časticu *bojsa*, doloženú z Hviezdoslava, hodnotí ako nárečovú, novšie slovníky ju už neuvádzajú. SSN sa pri spracovaní výrazu *bojsa* mohol oprieť iba o skromný východiskový materiál staršieho dáta z turčianskej oblasti. Zaznamenal ho však iba ako podradňovaciu spojku¹⁴. Porov. *Náhliu som sa, bojsa mi nežmokla raš*. [Blatnica MAR] – *Nič ti nepoviem, bojsa bi si to zase vikotkodákala*. [Mošovce MAR] – *Nejec toľko, bojsa bi ti to zaškodilo*. [Martin] Posledné dve súvetia však možno vnímať aj ako asyndetické a výraz *bojsa* hodnotiť ako časticu vyjadrujúcu možnosť.

Častica *dačo* sa do slovníkov spisovného jazyka nedostala. Areál jej výskytu tvoria hontianske, novohradské nárečia a s nimi susediaca okrajová časť zvolenských nárečí. V spojení so záporovou časticou *nie*, *ne-* vyjadruje dôrazné prisvedčenie, porov. *A o ocovi ňevravela? – Aľe dačo ňje!* [Hontianske Moravce KRU] – *Ňedochnú tu sviňe? – Ěj, dačo ňje!* [Detva ZVO]

Nárečové častice sa do jazyka krásnej literatúry často dostávajú v reči postáv ako prostriedok charakterizujúci ich geografické prostredie. Tak Alfonz Bednár použil v románe *Hromový zub* (1964) časticu *až* vo význame „veru“ – hovoriaca postava ňou potvrdzuje platnosť obsahu predchádzajúcej výpovede alebo zdôrazňuje vhodnosť použitého výrazu opakovaním povedaného. Porov. *Mravčala, vrešťala ako všetci čerti, len tak ju parom bral, až len tak ju parom bral. – Tu ti nič nedajú, až nedajú*.

Územný rozsah častice *až* (v strsl. podobe *ač*) v tomto význame je rozsiahly¹⁵. Terénne výskumy ju zaznamenali vo veľkej časti všetkých troch základných nárečových skupín.

Priklady: *Bírešú mjeu, až bírešú*. [Kuklov MAL] – *To bolo šecko poc clamu, aš to bolo šecko poc clamu*. [Brestovany TRN] – *Potom búl už Janko, aš, potom búl už Janko*. [Dolná Súča TRČ] – *Do bi si to držav hlave, až, do bi si to držav hlave*. [Veľká Maňa VRB] – *Veru to je potom už horšie, až horšie*. [Ponická Huta BB] – *Každí rog do toho bolo treba fkladať, ač fkladať*. [Ležiachov MAR] – *Mi zme ľem z volami oraľi, až ľem z volami*. [Kľov LVO] – *A fraz ho tam ňevžal, až ňevžal*. [Teriakovce PRE] – *Zaž vecej trebalo robic, až vecej trebalo robic*. [Dlhá Lúka BAR]

So zdôrazňovacou časticou *až* v jej potvrdzovacej funkcii sa – ako s nezámerne použitým znakom krajovej proveniencie – stretáme aj v spontánných ústnych preja-

¹⁴ O výraze *bojsa* vo funkcii spojky a o jeho súvise so srbskou, resp. chorvátskou časticou *bojse* p. Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. 2 (1980, s. 95). Tam aj ďalšia literatúra.

¹⁵ O čiastkových významoch častice *až* v nárečiach pozri Ferenčíková, 1981.

voch ľudí, ktorí aj v súkromnom styku dôsledne používajú spisovný jazyk. Normatívne lexikografické príručky tento hovorový prvok neevidujú.

Do slovnjej zásoby rodného nárečia začrel aj Vincent Šíkula, keď v novele *Po-
vetrie* (1968) použil – iba s odstránenou kvantitou – častice *jednák* a *ná teda*. Pozri:

– *Odiaľ ideš? – spytoval sa chlap.*

– *Z Ostrice.*

– *Jednak si bol za frajerkou?*

– *Na teda.*

Častica *jednák/jennák* sa ako ekvivalent spisovných synonym *azda*, *hádám*, *možno*, *asi* v modrianskom, trnavskom a hlohovskom nárečí používa ako uvádzacia pobádacia (takto v úryvku) i ako vytyčovacia hodnotiaca. Porov. *Stríčko Ferdin ne-
prišli, jednág_ zmeškali vlak.* [Vištuk MOD] – *Neni doma, jednág_ išól na rolu.* [Suchá
nad Parnou TRN] – *Už máv jennág_ ale štiricatštiri rokóv.* [Dechtice TRN] – *Jennák tam
ból, keď o tom ví.* [Bučany HLO] Analýza súvislých prejavov signalizuje jej vysokú
frekvenciu.

Časticovým výrazom *ná teda*, *na teda*, *no a teda* s príznačnou intonáciou sa
dôrazne prisvedčanie vyjadruje na oveľa širšej nárečovej oblasti.

Výraz *lebo* ako časticu MSJ, KSSJ i SSSJ evidujú iba v nadväzovacej pripája-
cej funkcii. V oravských nárečiach sa ňou vyjadruje aj pobádanie a zdôraznenie
platnosti výrazu. V prvej funkcii sú jej synonymami častice *nože*, *ved'*, v druhej čas-
tica *veru(že)*¹⁶.

Porov. *Lebo si, Hanka, sadni ešte!* [Chlebnice DK] – *Mi si, xlapci, lebo ešte vipi-
me.* [Zuberec TRS] – *Treba mu lebo pijávce priložiť.* [Kraľovany DK] – *Zme počul'i, že
máte jãlovičku na predaj, a mi hu lebo kúpime.* [Párnica DK]

Autorsky ju v pobádacej funkcii ako jazykovú charakteristiku oravského pros-
tredia využil Anton Habovštiak v priamej reči „*Mamka, lebo už pod'me!*“ v románe
*Plátennícka pieseň*¹⁷.

Na konferencii o sporných otázkach slovenskej gramatiky a lexikológie vyslovil
J. Ružička názor, „že morfológia musí podávať aj vyčerpávajúce poučenie o prechode
pomenovaní z jedného slovného druhu do iného. Tento odsek je dôležitý nielen preto,
že sa ním dokresľuje rozsah jednotlivých slovných druhov, ale najmä preto, že na po-
menovaniach, ktoré prechádzajú z jedného slovného druhu do iného, výrazne sa preja-
vujú živé kategórie obohacovaného slovného druhu“ (Ružička, 1956a, s. 7).

Na to, ako sa zvyšuje počet častíc rozširovaním funkcie výrazov patriacich pô-
vodne k iným slovným druhom, poskytujú nárečia ako prirodzene sa vyvíjajúci sú-
bor jazykových prostriedkov veľa zaujímavých informácií. Tu opäť iba ilustračne

¹⁶ K tomu pozri aj Stanislav, 1966, s. 45.

¹⁷ Román vyšiel r. 1985 vo vydavateľstve Mladé letá, jeho druhé, rozšírené vydanie vyšlo r. 1999
pod názvom *Plátennícka pieseň a jej finále* vo vydavateľstve Junior.

uvedieme niekoľko príkladov na častice, ktoré majú pôvod v plnovýznamových príslovkách, neurčitých príslovkových zámenách a v zmeravených predložkových tvaroch substantív.

Príslovka *lahko* nadobudla funkciu častice s významom predpokladu „azda, možno, vari“ v južnej časti zsl. nárečí – porov. *Laŕko aj Matej nám kradél sliépki*. [Myjava] – *Nevím, prečo tá bapka nedošli, laŕko ih_volačo nadešlo*. [Vištuk MOD] – *Rezácé handri ešče aj mi laŕko volaze máme*. [Bučany HLO]

V západnom Liptove môže hovoriaci vyjadriť istotu o platnosti obsahu výpovede aj pomocou častice *sväto* – porov. *Sväto prid'e búrka*. [Hubová RUŽ]

Rovnakú funkciu má v hontiansko-novohradskom a modrokamenskom nárečí častica *naveki*, ktorá má pôvod v časovej príslovke s významom „vždy“ – porov. *Ja vjem, ŕto mi to spraviu. To naveki ŕem ňepodaréne Tomaška*. [Lešť MK] – *Tá (zakliata) svadba s'ato ŕodŕieva, naveki to bola ona*. [Veľký Lom MK] – *Aj to svetlo, naveki to bola tá svetlonoc*. [Zombor MK]

Časticou s významom „skoro, takmer“ sa vo veľkej časti zsl. nárečí stalo aj slovo *čochvíľa*, v prvotnom význame príslovka času – porov. *Šibárki prez okno preskočili a čochvíľa bi mi boli pomláčili šetki žibence*. [Dechtice TRN] – *Čochvíľa som sa prekocel aj z nákladom, no ale pomálički okolo kraju som zešól*. [Šterusy PIE] – *Tag_na bog_ležala, čochvíľa dole hubu*. [Šterusy PIE] – *Kerí majú ešče stodolu, čochvíľa secci lajtar opatrujú*. [Bošáca TRČ] – *To sa ňesmeli čochvíľa aňi zasmát*. [Bošáca TRČ] – *Uš som taká čochvíľa stará jako oni*. [Dlhé Pole BYT]

V Rajeckej doline, na okolí Žiliny a Bytče výraz *d'esi/zesi* (*kdesi*) funguje aj ako hodnotiaci častica s významom „azda, hádam, asi“ – porov. *Munčiakvo (čmeľov) je málo, d'esi sa potroveli ot_praŕvo*. [Čičmany ŽIL] – *Priŕd'e d'esi stofku plaťiť*. [Čičmany ŽIL] – *Tento hadnúš'eg_mám už d'esi tricad'_rokvo*. [Čičmany ŽIL] – *F keréjsi hubočine bi zesi aj vajčú ribu najšyou*. [Dlhé Pole BYT] – *Bol som tam zesi orac, žito s'iac či čo*. [Dolný Hričov BYT]

Z južnej časti Rajeckej doliny a z myjavskej oblasti je doložená aj častica *vol'a-d'e/volade*, takisto majúca pôvod v neurčitom príslovkovom zámene (*vol'akde*). Funguje ako nadväzovacia pobádacia i ako vytyčovacia hodnotiaci – porov. *Vol'ad'e s'te si mis'eli, že son sa vol'ad'e strat'el?* [Čičmany ŽIL] – *Volade sa sceš s nú oženit?* [Brezová pod Bradlom MYJ]

Ako častice máme z nárečí doložené aj také zmeravené predložkové konštrukcie, ktoré spisovný jazyk nepozná. Takými sú napríklad už spomínaná záhorská častica *naŕibu* či podoby *poŕvili*, *poŕvilci*, ktorými sa v časti zsl. nárečí vyjadruje predpoklad s odtienkom prekvapenia, alebo šarišská častica *spravdi* s významom „vskutku, naozaj“.

Porov. *Poŕvilci aj mna si za svetka zavolá*. [Bošáca TRČ] – *Mislí si poŕvili, že za neho pójdem*. [Šipkovi PIE] – *Poŕvili ti mám aj posluhuvat'?!* [Lukáčovce HLO] – *Reku*

požvíli sa na mna hneváš pre tíx pár slov. [Brestovany TRN] – *Či to spravdi, či ňe?* [Dlhá Lúka BAR]

Namiesto záveru: Pokračujúci výskum nárečovej slovnjej zásoby prináša mnoho nových údajov aj o výrazoch patriacich do roviny gramatických slov, a to tak pokiaľ ide o ich inventár, geografický aj funkčný rozsah, pôvod, ich rozširovanie o výrazy z iných slovných druhov, ich charakter z hľadiska frekvencie a životnosti, expresivity, ich vzťah k spisovným výrazovým prostriedkom či ku geneticky príbuzným jazykom. V tomto príspevku sme sa na vybraných príkladoch zo skupiny častíc pokúsili upozorniť na túto problematiku.

Použité skratky a lokalizačné značky

jstrsl. – južnostredoslovenský, jtrenč. – južnotrenčiansky, jzsl. – južnozápadoslovenský, jzšar. – južnozápadošarišský, myj. – myjavský, snitr. – severonitriansky, sstrsl. – severostredoslovenský, sšar. – severošarišský, strgem. – stredogemerský, strnitr. – stredonitriansky, strsl. – stredoslovenský, szšar. – severozápadošarišský, záh. – záhorský, zgem. – západogemerský, zsl. – západoslovenský

BAR – Bardejov, BB – Banská Bystrica, BRA – Bratislava, BYT – Bytča, DK – Dolný Kubín, GAL – Galanta, HLO – Hlohovec, KRÚ – Krupina, LM – Liptovský Mikuláš, LUČ – Lučenec, LVI – Levice, LVO – Levoča, MAL – Malacky, MAR – Martin, MK – Modrý Kameň, MOD – Modra, MYJ – Myjava, NB – Nová Baňa, PIE – Piešťany, PRE – Prešov, REV – Revúca, ROŽ – Rožňava, RS – Rimavská Sobota, RUŽ – Ružomberok, SEN – Senica, SKA – Skalica, TOP – Topoľčany, TRČ – Trenčín, TRN – Trnava, TRS – Trstená, VRB – Vráble, ZVO – Zvolen, ŽIL – Žilina

Literatúra

- BARTKO, Ladislav: Z juhoabovskej nárečovej lexiky. In: Nové obzory. 31. Red. J. Michnovič. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo 1990, s. 181 – 212.
- BUFFA, Ferdinand: Šarišské nárečia. Bratislava: Veda 1995. 400 s.
- BUFFA, Ferdinand: Slovník šarišských nárečí. Prešov: Náuka 2004. 350 s.
- ĎUROVIČ, Ľubomír: K otázke neohybných častok reči v slovenčine. In: Jazykovedný zborník. IV. Red. Š. Peciar. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1950, s. 113 – 140.
- Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. 2. Red. B. Havránek. Praha: Academia 1980. 784 s.
- FERENČÍKOVÁ, Adriana: O čiastkových významoch častice *až* v slovenských nárečiach. In: Jazykovedné štúdie. 16. Materiály z vedeckej konferencie o sémantike (Smolenice 14. – 17. januára 1980). Red. J. Ružička. Bratislava: Veda 1981, s. 243 – 246.
- FERENČÍKOVÁ, Adriana: Významová analýza častice *azda, ozdaj* z územného aspektu. In: Slovenská reč, 1982, roč. 47, č. 4, s. 213 – 218.
- FERENČÍKOVÁ, Adriana: Častice vyjadrujúce pravdepodobnosť a približnosť v slovenských nárečiach. In: Slovenská reč, 1984, roč. 49, č. 1, s. 21 – 29.
- HABOVŠTIK, Anton: Oravské nárečia. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1965, s. 311 – 317.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava: Veda 1987. 592 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 4., dopl. a upr. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. Bratislava: Veda 2003. 988 s.

- MISTRÍK, Jozef: K otázke častíc v slovenčine. In: Jazykovedné štúdie. IV. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959, s. 201 – 228.
- Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
- ONDRUŠ, Pavel: K otázke častíc v slovenskom jazyku. In: Slovenská reč, 1956, roč. 21, č. 1 – 2, s. 58 – 59.
- ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia – FURDÍK, Juraj: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 232 s.
- ORLOVSKÝ, Jozef: Gemerský nárečový slovník. Martin: Osveta 1982. 424 s.
- PALKOVIČ, Konštantín: Záhorácky slovník. Bratislava: Vydavateľstvo HEVI 1997. 296 s.
- PAULINY, Eugen – RUŽIČKA, Jozef – ŠTOLC, Jozef: Slovenská gramatika. 3. vyd. Martin: Vydavateľstvo Osveta 1955. 481 s.
- PAULINY, Eugen: Slovenská gramatika (Opis jazykového systému). 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 328 s.
- PECIAR, Štefan: K diskusii o časticiach. In: Slovenská reč, 1957, roč. 22, č. 1, s. 47 – 54.
- RIPKA, Ivor: Dolnotrenčianske nárečia. Bratislava: Veda 1975, s. 184 – 187.
- RUŽIČKA, Jozef: Sporné otázky slovenskej morfológie. In: Slovenská reč, 1956a, roč. 21, č. 1 – 2, s. 3 – 19.
- RUŽIČKA, Jozef: Zhrnutie diskusie o morfológii. In: Slovenská reč, 1956b, roč. 21, č. 1 – 2, s. 19 – 20.
- Slovník slovenského jazyka. 6 zv. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968.
- Slovník slovenských nárečí. I. A – K. Ved. red. I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. 936 s.
- Slovník slovenských nárečí. II. L – P (povzchádzať). Ved. red. I. Ripka. Bratislava: Veda 2006. 1066 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. [2. zv.]. Hl. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011. 1088 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N. [3. zv.]. Hl. red. A. Jarošová. Bratislava: Veda 2015. 1104 s.
- STANISLAV, Ján: Kontakty slovenčiny s inými slovanskými jazykmi v syntaxi. In: Slavica Slovaca, 1966, roč. 1, č. 1, s. 38 – 52.
- ŠIMKOVÁ, Mária: Častice v slovenčine a češtine. Systémová a korpusovolingvistická analýza. [Dizertačná práca]. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2015. 342 s.
- ŠTOLC, Jozef: Častice ako slovný druh v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953. In: Slovenská reč, 1956, roč. 21, č. 1 – 2, s. 60 – 63.
- ŠTOLC, Jozef: Slovenská dialektológia. Z autorovej pozostalosti na vydanie pripravil I. Ripka. Bratislava: Veda 1994. 218 s.

MORFOLOGICKÉ A SYNTAKTICKÉ KATEGÓRIE – VÄZBY A SÚVISLOSTI¹

Juraj Vaňko

*Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre
Štefánikova 67, 949 74 Nitra, e-mail: jvanko@ukf.sk*

VAŇKO, Juraj: Morphological and Syntactic Categories – Links and Relationships. Slovak Language, 2017, Vol. 82, No 1, pp. 52–64.

Abstract: The article focuses on the links and relationships between morphological and syntactic categories in Slovak as a flecional type of language, emphasising the essence of the syntactic categories and their classification. The relationships between morphological and syntactic categories are based on the fact that the morphological units serve the construction of syntactic units. According to the autor, syntactic category is a meaningful and formal unit which serves the study of fundamental aspects of the grammatical and semantic sentence structure, as well as its communication function. In this connection three main syntactic categories (or hypercategories) are distinguished: the predicative category, the category of modality and the category of communication intention. To these three hypercategories can be attached other categories or subcategories which express more specific aspects of the grammatical and semantic sentence structure (personality, appeal, the category of syntactic correlativity, negation, etc.).

Key words: category, categorization, grammatical categories, morphological categories, syntactic categories; grammatical and semantic sentence structure, communication intention

1. ÚVOD

100. výročie narodenia profesora Jozefa Ružičku, ktorému je dnešná konferencia venovaná, sa symbolicky spája s 50. výročím publikovania *Morfológie slovenského jazyka* (1966), azda najvýznamnejšieho diela slovenskej jazykovedy 20. storočia. Jeho vedeckým redaktorom bol profesor J. Ružička. Z metodologického hľadiska dôležitou súčasťou *Morfológie slovenského jazyka* (ďalej iba MSJ) je *Úvod do morfológie*, vymedzujúci základné pojmy tvarovej roviny spisovnej slovenčiny, z ktorých sa vychádza pri koncipovaní ďalších kapitol. Táto koncepčne dôležitá kapitola, ktorú vypracoval Jozef Ružička, okrem vymedzenia podstaty morfológie obsahuje podkapitoly o slovných druhoch, morfológických kategóriách, gramatických tvaroch, o dynamickosti morfológie a na záver syntetizujúcu všeobecne lingvisticky orientovanú podkapitolu o morfológickom type slovenčiny. Spomedzi nich azda najväčší význam hlavne pre výklad problematiky ohybných slovných druhov má podkapitola *Morfológické kategórie*, v ktorej okrem výkladu podstaty morfológických kategórií je miestami explicitne, inde zas implicitne obsiahnutý aj vzťah k syntaktickým kategóriám.

¹ Príspevok je súčasťou riešenia výskumnej úlohy grantového projektu APVV-14-0336-10 *Typológia chýb strojového prekladu do slovenčiny ako flektívneho typu jazyka*.

Zámerom tohto príspevku je priblížiť a interpretovať výklad morfológických kategórií v MSJ, ale hlavne poukázať na ich prepojenie so syntaktickými kategóriami. V súvislosti s tým sa druhá časť tohto príspevku koncentruje najmä na výklad podstaty syntaktických kategórií vrátane ich systémových vzťahov a v závere príspevku sa poukáže na význam a zmysel skúmania gramatických kategórií pre jazykovednú teóriu a jazykovú prax. Predkladaný príspevok má charakter náčrtu problematiky syntaktických kategórií v súčinnosti s morfológickými kategóriami, jeho ambíciou nie je podať komplexný, vyčerpávajúci opis systému syntaktických kategórií.

V kapitole *Morfológické kategórie* sa na s. 33 konštatuje alebo skôr „upozorňuje“, že „pojem *morfológická kategória* je užší ako pojem *gramatická kategória*“, lebo pojem gramatické kategórie (ďalej aj GK) zahŕňa morfológické kategórie (ďalej aj MK) a syntaktické kategórie (ďalej aj SK). Rozdiel medzi nimi spočíva v odlišnom obsahu a forme. V stručnom vysvetlení tohto rozdielu sa uvádza, že SK sa týkajú konštrukcií, kým MK „sa týkajú len tvarov slov“. Explicitne sa na tomto mieste teda nehovorí, čím sa líši obsah a forma MK od obsahu a formy SK. Možno to vysvetliť jednak tým, že výklad sa tu sústreďuje, resp. obmedzuje na morfológické kategórie; pri koncipovaní MSJ sa prihliadalo na to, že syntaktické kategórie sa budú preberať v osobitnej práci venovanej syntaktickej rovine jazyka. Hneď v Predhovore sa totiž píše: „ostatným rovinám (menovite zvukovej, lexikálnej, syntaktickej a štylistickej) sa majú venovať osobitné syntetické práce“ (s. 19). O obsahu MK sa však píše hneď v ďalšom odseku (s. 33) a potom aj na viacerých miestach: „Obsahom morfológickej kategórie je všeobecný význam týkajúci sa celého radu slov alebo celého autosémantického slovného druhu a opierajúci sa o skutočnosť (o odraz mimojazykovej skutočnosti) v istých bodoch.“ Na to nadväzuje konštatovanie, že „nijaká morfológická kategória neexistuje bez pojmového obsahu“ (33). V nasledujúcej vete sa odôvodňuje používanie termínu *gramatický tvar*: „Tvary slov slúžia obidvom druhom kategórií, a preto je správne volať ich *gramatickými tvarmi*“. Z ďalšieho výkladu MK je jasné, ktorým morfológickým kategóriám tvary slov slúžia, ale nehovorí sa o tom, na vyjadrovanie ktorých syntaktických kategórií sa tvary slov využívajú.

S pojmom SK sa na ďalších miestach MSJ už nestretneme, čo je pochopiteľné, keďže ide o morfológiu, nie o syntax, no zaujímavé môže byť to, že v ďalšom opise a výklade morfológických javov sa pracuje s pojmom a termínom gramatické kategórie, a nie MK, napr. gramatické kategórie podstatných mien, gramatická kategória zhody v rode, čísla a páde pri prídavných menách, gramatické kategórie sloves a pod. Je otázka, či to treba interpretovať tak, že ide o morfológické aj o syntaktické kategórie, alebo je to iba synekdochické pomenovanie (typu *totum pro parte*). Napríklad kategória pádu môže svojím spôsobom (vzhľadom na funkciu pádu) patriť aj do

syntaxe, podobne aj niektoré ďalšie kategórie ako osoba, čas, spôsob pri slovesách. (Pozri o tom v ďalšej časti príspevku.) Odpoveď možno podľa našej mienky hľadať v spomenutej poznámke, že tvary slov slúžia aj morfológickým, aj syntaktickým kategóriám. Z toho – alebo aj z toho – vyplýva tesný vzťah medzi morfológickou a syntaktickou rovinou, porov. konštatovanie v MSJ (s. 23): „Jednotky morfológickej roviny slúžia výstavbe konštrukcií – jednotiek syntaktickej roviny [...]“; za tým však nasleduje upozornenie, že syntaktické útvary sa nebudujú len prostredníctvom jednotiek morfológickej roviny („t. j. prostredníctvom tvarov a gramatických slov“); k formálnym syntaktickým prostriedkom patrí aj slovosled, intonácia – melódia, pauza, dôraz (tamže). S týmto konštatovaním možno súhlasiť, no žiada sa k nemu poznamenať, že v takom type jazyka, ako je slovenčina, hlavným prostriedkom pri výstavbe syntaktických jednotiek sú jednotky morfológickej roviny – tvary slov a gramatické slová.

Postup je teda takýto: ustálené tvary slov slúžia ako prostriedok na vyjadrenie MK (ako všeobecného významového prvku autosémantických slov) a tie potom vstupujú do konštrukcie, kde sa zúčastňujú na vyjadrovaní syntaktického obsahu/syntaktických vzťahov (významov). Tak možno vo všeobecnosti vidieť prepojenie medzi MK a SK. Konkrétnejšie sa väzby a súvislosti MK a SK ukážu až pri bližšom osvetlení podstaty syntaktických kategórií vrátane mechanizmov ich fungovania.

Hlavnou úlohou v našom ďalšom výklade zostáva vymedziť pojem *syntaktické kategórie* vo vzťahu k princípu/princípom ich vyčleňovania.

2. ČO SÚ KATEGÓRIE A NAČO SLÚŽIA?

Kategória je podľa filozofických a nadväzne na nich aj výkladových slovníkov všeobecný pojem odrážajúci najpodstatnejšie vlastnosti a vzťahy predmetov, javov objektívneho sveta, napr. hmota, čas, priestor, pohyb, príčinnosť, kvalita, kvantita a pod.; pojem *kategória* zároveň zahŕňa aj triedu, skupinu predmetov, javov a osôb, spojených na základe určitých všeobecných príznakov. Filozofické vymedzenie pojmu *kategória/kategórie* obsahuje ontologický aj gnozeologický aspekt: sú to základné pojmy na označenie najvšeobecnejších a najpodstatnejších prvkov, vlastností a vzťahov skutočnosti a poznania; skrátka to, čo o nejakej entite, ak má byť poznaná, musí byť vypovedané (Filozofický slovník, 1974, s. 159; Liessmann – Zenaty, 1994, s. 363).

Všeobecne možno konštatovať, že kategórie a kategorizácie sú jednak výsledkom poznania objektívnej a subjektívnej reality, jednak nástrojom v procese (ďalšieho) poznávania. Možno ich teda chápať ako výsledok aj ako proces poznávania. Kategorizácia ako výsledok poznávania značí začlenenie objektov poznávania do jednotlivých tried, skupín na základe ich spoločných vlastností. Kategorizácia ako poznávací proces je logický proces zovšeobecňovania konkrétnych, špecifických vlastností – postup od jednotlivého k všeobecnému.

Tradičné výklady všeobecného pojmu *kategória/kategorizácia* a aj špecifického pojmu *jazyková kategória* sa v posledných dvoch desaťročiach dostávajú do konfrontácie s chápaním pojmu *kategória/kategorizácia* v kognitívnej lingvistike a v kognitívnych vedách vôbec. Treba však poznamenať, že tu nejde o takú konfrontáciu, pri ktorej by jedno chápanie vylučovalo druhé. V oboch prípadoch je pojem *kategória* spätý s procesmi odrazovej a poznávacej činnosti človeka, ibaže klasická kategória je viac orientovaná na vyjadrenie a abstrahovanie vzťahov skutočnosti a kognitívna kategória na proces poznávania. Napríklad v ruskom slovníku kognitívnych termínov (Kratkij slovar kognitivnyh terminov, 1997) sa pojem *kategória* vymedzuje ako jedna z poznávacích foriem myslenia človeka, ktorá mu umožňuje zovšeobecňovať jeho skúsenosť a uskutočňovať jej klasifikáciu (s. 45 – 47). Kategorizáciu, čiže triedenie sveta na kategórie a vzťah konkrétnych predmetov a procesov (udalostí) k týmto kategóriám, chápu kognitívni lingvisti „ako interpretáciu konkrétnej udalosti alebo objektu ako osobitého prejavu akejkoľvek kategórie, čo umožňuje pomenovať tento objekt alebo udalosť/proces určitým slovom“ (tamže, s. 50). Podľa tohto vymedzenia kategorizácia súvisí s určitou udalosťou s určitým slovom, čiže plní v jazyku aj referenčnú funkciu.

Celkovo sa pojem *jazyková kategória* v našej, ale ešte častejšie v zahraničnej jazykovede používa v dvoch významoch: 1. v užšom, špecifickjšom význame ako všeobecný (generalizovaný) a abstraktný význam vyjadrený ustálenými formálnymi prostriedkami (porov. MSJ, s. 32), napr. kategória rodu, čísla, pádu; času, spôsobu, osoby..., 2. v širšom zmysle, pri ktorom dominuje klasifikačné chápanie založené na spoločných vlastnostiach jazykových jednotiek. V takom prípade sa hovorí napríklad o kategórii slovných druhov (a v ich rámci o subkategórii substantív, adjektív atď.), o kategórii vetných členov (a subkategóriách podmet, prísudok, predmet atď.), o kategórii agens, paciens a pod.

V rámci jazykových kategórií možno na jednej strane vyčleniť tie, ktoré sú orientované na poznávanie a kategorizáciu mimojazykového sveta, a tie, ktoré odrážajú poznanie samého jazyka, jeho stavby a fungovania. K nim patria predovšetkým syntaktické kategórie, hoci aj ony, resp. niektoré z nich reflektujú vzťahy medzi vecami a javmi mimojazykového sveta. Vzhľadom na to, že syntaktické jednotky fungujú aj ako komunikačné jednotky, vo viacerých syntaktických kategóriách je v ich obsahu aj vo forme ich vyjadrenia prítomný aspekt človeka ako aktéra komunikačnej činnosti.

3. ČO SÚ SYNTAKTICKÉ KATEGÓRIE A NA AKOM PRINCÍPE SA VYČLEŇUJÚ?

Na začiatku uvažovania o akýchkoľvek jazykových kategóriách – a aj o kategóriách vôbec – stojí otázka, na čom je založená kategorizácia skúmaných javov,

resp. z čoho vychádza, čím sa riadi. Nastoľuje sa teda otázka princípu alebo princípov, na základe ktorých možno vysvetliť východiská kategorizácie a kategórií. Z princípov zameraných na poznávanie stavby, vývinu a fungovania jazyka, ktorým sa v našej jazykovede venoval J. Dolník a jeho spolupracovníci (pozri napr. Dolník – Bajziková – Mlacek – Tomajková – Žigo, 1999; Dolník, 2009, s. 131 – 187), sú vzhľadom na charakter syntaktického subsystému relevantné najmä princípy zacieľené na poznávanie fungovania jazyka, pravda, v súčinnosti s jeho stavbou. Máme na mysli ten fakt, že základnou jednotkou syntaktického systému je veta, ktorá v jazykovej interakcii funguje ako základná komunikatívna jednotka (označuje sa ako výpoveď). Na efektívne fungovanie takejto jednotky v komunikácii slúži jej formálne gramatická štruktúra a jej sémantická výstavba; je to útvar gramaticky a významovo usporiadaný a uzavretý, ktorý slúži na komunikačné ciele. Veta ako syntakticko-sémantická jednotka nie je teda len súčasťou jazykového systému (langue), ale ako elementárna komunikatívna jednotka je aj jednotkou reči (parole); v tejto svojej „pozícii“ sa najtesnejšie dotýka komunikačnej/dorozumievacej funkcie jazyka, je jej základným manifestantom. Vychádzajúc z toho, za východiskový/základný princíp syntaktickej stavby a v súvislosti s tým aj kategorizácie syntaktických javov pokladáme **princíp korektného**, v danom jazykovom spoločenstve **akceptovateľného syntakticko-sémantického konštruovania vety**, vďaka ktorému možno uskutočňovať efektívnu komunikáciu. Naše chápanie princípu syntaktickej stavby sa zblízuje s Kačalovým vymedzením (2014, s. 102): „za základný v syntaktickom subsystéme pokladáme princíp konštruovania syntaktických jednotiek“. V Dolníkovej koncepcii by nášmu ponímaniu zodpovedal princíp ekvivalencie, a to v zmysle zhody/identity medzi psychickým obsahom a jeho produktom; Paulíny túto reláciu nazýva „explicitnou podobou myslenej výpovede“ na strane odosielateľa a na strane prijímateľa (1981, s. 11). J. Dolník (2009, s. 142) v tejto súvislosti hovorí o mentálnych korelátoch produktu u odosielateľa a prijímateľa. Pri tomto prístupe sa v podstate vychádza z triády realita – človek – jazyk.

Spomenutú zhodu alebo identitu medzi odosielaným psychickým obsahom a jeho identifikáciou (vrátane jeho interpretácie) možno dosiahnuť takým jazykovým stvárnením, sémantickým a gramatickým usporiadaním „jazykových znakov“ (Paulíny, tamže), ktoré nositelia príslušného jazyka na základe svojej jazykovej kompetencie pokladajú za korektné, akceptovateľné, dostačujúce na úspešnú komunikačnú interakciu. Pod jazykovým stvárnením psychického obsahu máme teda na mysli také syntakticko-sémantické konštruovanie vety, ktoré je v danom jazykovom spoločenstve akceptovateľné, zabezpečujúce efektívnu interakciu medzi expedientom a percipientom.

Z jazykovokomunikačnej praxe je však dobre známe, že efektívnu interakciu medzi účastníkmi komunikačného aktu nezabezpečuje len korektné (daným jazyko-

vým spoločenstvom akceptovateľné) syntakticko-sémantické konštruovanie vety, ale že ju významne determinujú aj mimojazykové faktory, ktoré možno všeobecne označiť ako okolnosti komunikácie alebo komunikačnú situáciu. Preto pri syntaktickej kategorizácii a pri vymedzovaní syntaktických kategórií pokladáme za potrebné brať na zreteľ aj hlavné konštituenty komunikačnej situácie, medzi ktoré patria najmä účastníci komunikačného aktu – hovoriaci/odosielateľ : poslucháč/prijímateľ a cieľ (zámer) výpovede. Tieto faktory majú rozhodujúci vplyv jednak na spôsob jazykového stvárnenia výpovede, jednak na interpretáciu jej zmyslu, obsahu a komunikačnej funkcie. Ostatné konštituenty, ako sú miesto a čas, médium (hovorený jazyk verzus písaný jazyk), kontext... zväčša (iba) modifikujú gramatickú, resp. aj sémantickú výstavbu vety.

Z doterajšieho výkladu zrejme vyplýva, že pri vymedzovaní syntaktických kategórií ako výsledku poznania syntaktického subsystému jazyka aj ako prostriedku jeho ďalšieho poznávania budeme vlastne vychádzať z toho, čo je predmetom syntaxe, čím sa syntax ako jazykovedná disciplína zaoberá. Sú to tri navzájom prepojené oblasti: gramatická (syntaktická) štruktúra vety, jej sémantická výstavba a komunikačná funkcia.

V súvislosti s tým **syntaktickú kategóriu vymedzujeme ako významovú a výrazovú jednotku, ktorá slúži na poznávanie najpodstatnejších aspektov gramatickej štruktúry, sémantickej výstavby a komunikačnej funkcie vety.** K týmto trom oblastiam syntaxe sa budú viazať jednotlivé kategórie ako manifestanty, resp. fixátory ich obsahovej aj formálnej stránky.

3.1. Systém syntaktických kategórií

3.1.1. V rámci gramatickej (syntactickej) stavby vety za nosnú syntaktickú kategóriu pokladáme **predikatívnosť**, ktorou sa realizuje aktuálny, t. j. časovo a modálne zaradený príznak objektu v pozícii gramatického podmetu alebo vzťahu medzi objektmi; ide skratka o tzv. vetotvorný akt. Táto aktualizácia sa pritom „rozprestiera“ na celú vetu, neobmedzuje sa iba na predikát a subjekt; aj vďaka tomu veta funguje ako jazykový znak situácie. Prostriedkami tejto aktualizácie príznaku, t. j. časového zaradenia príznaku (relácie), resp. časovej orientácie vzhľadom na moment prehovoru a jeho modálnej charakteristiky z hľadiska spôsobu platnosti sú formy/tvary verba finita (VF), ktorými sa vyjadrujú morfológické kategórie času a slovesného spôsobu predikátu. Preto **sa kategória času a kategória spôsobu nazývajú predikačnými kategóriami**; sú to syntakticky nezávislé kategórie na rozdiel od morfológickej kategórie osoby a čísla, ktoré syntakticky závisia od výrazu v pozícii podmetu, zhodujú sa s ním. Preto sa (tradične) nazývajú kongruenčnými kategóriami. Predikatívnosť ako centrálna syntaktická kategória alebo ústredný stavebný aspekt vety je však zastúpená nielen v štruktúrach so syntaktickou pozíciou podmetu,

tradične nazývaných dvojčlenné vety (*Orol letí. – Orol je dravý vták.*), ale aj vo vetných štruktúrach, v ktorých predikát nepripúšťa syntaktickú pozíciu podmetu (*Prší. – Je chladno.*), čiže v jednočlenných vetách. Podstatná je tu skutočnosť, že v týchto štruktúrach je prítomný predikátor vyjadrený neosobnou formou VF ako nositeľ predikačných kategórií spôsobu a času; vzhľadom na to, že subjekt je pri týchto predikátoroch nevyjadriteľný, v tvare predikátora (VF) nie sú vyjadrené tzv. kongruenčné kategórie. Niektorí jazykovedci (Novák, 1981, s. 107 – 110; Pauliny, 1981, s. 257 – 258) v týchto prípadoch hovoria o nulovej syntagme. Tieto prípady možno interpretovať tak, že predikát v nich vyjadruje modálne a časovo zaradený príznak nepomenovateľného konštituenta vetnej štruktúry v pozícii podmetu (v niektorých jazykoch je formálne pomenovaný zámenom v 3. osobe sg., porov. nem. *Es regnet. – Es ist kalt.*).

3.1.2. Druhá v hierarchii syntaktických kategórií je spojená s jednoduchým, avšak veľmi dôležitým činiteľom, a to s hovoriacim subjektom, autorom výpovede. Ten vyjadruje rôzne subjektívne postoje a/alebo vzťahy k obsahu výpovede. Ide o sémanticko-pragmatickú **kategóriu modálnosti**, ktorou sa vyjadrujú rozličné vzťahy hovoriaceho k obsahu výpovede, t. j. k tomu, čo za výpoveďou stojí v samotnej skutočnosti. Tento obsah sa môže jednoducho konštatovať, tvrdiť alebo popierať, môže sa vyjadrovať ako žiadateľný, žiaduci, nežiaduci a pod. V tomto zmysle sa modálnosť tesne dotýka komunikačnej funkcie výpovede. V *Skladbe češtiny* (1998, s. 479 – 480) sa rozlišujú štyri základné typy postojov: istotne modalitný alebo epistemický (*určite to urobil*), preferenčný (*chcel by som...*), hodnotiaci (*je dobré, že...*) a čisto emocionálny (údiv, prekvapenie...). Iné delenie modálnosti (pozri napr. Piper – Antonić a kol., 2005, s. 636 – 648; Ivanová, 2010, s. 218 – 264): 1. objektívna alebo asertívna z hľadiska protikladu reálnosť/nereálnosť (*píšem: píš, písal by som*); 2. subjektívna (v podstate sa stotožňuje so spomínanými subjektívnymi postojmi). Pokiaľ ide o výrazovú stránku, modálnosť sa vyjadruje lexikálne (postojovými predikátormi typu *oznamovať, pýtať sa, zakazovať...*, explicitnými performatívnymi formulami typu *oznamujem vám, že..., zakazujem ti..., pýtam sa ťa..., (ne)želám si, aby...,* modálnymi slovesami a modálnymi obsahovými príslovkami, postojovými časticami) a gramaticky (týka sa najmä objektívnej modálnosti) – slovesným spôsobom. Kategória modálnosti svojím zameraním stojí teda na pomedzí syntaktickej sémantiky a pragmatiky. V ontologickej triáde systém sveta – systém jazyka – konceptuálny systém človeka je kategória modálnosti spätá práve s človekom, s jeho vnímaním a hodnotením „systému sveta“.

3.1.3. Na kategóriu modálnosti nadväzuje, tesne s ňou súvisí a vo viacerých prípadoch sa na ňu navrstvuje **kategória komunikačnej (ilokučnej) intencie**, vyjadrujúca komunikačný zámer autora výpovede, resp. komunikačný cieľ, „komunikačnú orientáciu“ výpovede. Pri tejto kategórii prekračujeme hranice statického ja-

zykového systému a dostávame sa do sféry reálnej komunikácie. Lingvistický opis a výklad komunikačných funkcií sa neorientuje na jedinečné, konkrétne výpovede, ale usiluje sa o charakteristiku typov komunikačných funkcií, o ich typologizáciu a klasifikáciu. Jazykoveda okrem typologizácie komunikačných funkcií skúma aj ich výrazovú stránku, t. j. najmä ustálené, konvencionalizované indikátory jednotlivých druhov komunikačných funkcií v danom jazyku. Vonkajším exponentom kategórie komunikačnej intencie je napríklad intonácia, explicitné performatívne formuly alebo performatívne použité slovesá (pozri o tom vyššie), lexikálne prostriedky, gramatické prostriedky, rôzne transpozície gramatických prostriedkov, negácie, intonačných schém; frazeologizované zvraty a pod.

Spomenuté tri syntaktické kategórie – predikatívnosť, modálnosť a komunikatívnosť – predstavujú **jadro systému syntaktických kategórií**. Možno to odôvodniť tým, že práve tieto kategórie robia z vety elementárnu jednotku komunikátu, dávajú jej význam, resp. status základného prostriedku dorozumievania, pretvárajú „stavebný materiál“ jazyka na živú, skutočnú reč. Preto ich možno označiť výrazom hyperkategórie. Nedajú sa striktne odlišovať ani len teoreticky, a to preto, že v reálnych výpovediach fungujú vo vzájomnej súčinnosti, navzájom sa preskupujú, prelínajú, resp. navrstvujú sa jedna na druhú. Zjednocuje ich napríklad to, že sú prítomné v každej vete/výpovedi. Spomenuté tri kategórie vzhľadom na to, že pokrývajú najdôležitejšie aspekty vety, prekračujú hranice jedného jazyka a sú prítomné prakticky v každom jazyku.

Pokiaľ ide o predikatívnosť v neslovesných vetách (bez VF), t. j. o výpovede bez explicitne vyjadrenej predikácie typu *Naša fakulta. – Strašné! – Had!*, aj pri nich možno uvažovať o realizovanom predikačnom akte v tom zmysle, že vďaka ich situačnej viazanosti aj v týchto prípadoch ide o aktuálne vzťahovanie príznamu pomenovaného substantívom alebo adjektívom, a to priamo na jav prehovorovej situácie. Časovo ich príznaky možno charakterizovať ako atemporálne alebo prítomné a z hľadiska opozície reálnosť – nereálnosť platia ako reálne (porov. *Kontrola cestovných lístkov!*, ale *To bola kontrola cestovných lístkov* – minulosť – explicitne vyjadrené sloveso *byť*).

K uvedeným trom syntaktickým kategóriám alebo hyperkategóriám možno priradiť ďalšie kategórie či subkategórie, odrážajúce špecifickejšie alebo konkrétnejšie aspekty gramatickej a sémantickej štruktúry vety a aj jej komunikačnej funkcie.

Napríklad do kategoriálneho rámca predikatívnosti (s väzbami na kategórie modálnosti a komunikatívnosti) možno zaradiť **kategóriu personálnosti**, keďže veta ako základná forma jazykového dorozumievania slúži súčasne aj ako prostriedok vyjadrovania psychického obsahu osoby hovoriaceho, aj ako prostriedok vnímania a porozumenia vysloveného psychického obsahu osobou poslucháča. Štruktúra vety teda zahŕňa aj rôzne spôsoby vyjadrovania syntaktickej kategórie osoby (po-

rov. *Ja študujem matematiku a ty fyziku. – Chodím do školy každý deň. – Ako si ustieľeš, tak budeš spať. – Podstatné mená delíme na všeobecné a vlastné. – Po vynešení rozsudku ho popravili a pod.*). Možno ju charakterizovať ako sémanticko-syntaktickú kategóriu, ktorá v rámci mennej syntagmy v pozícii podmetu môže referovať o účastníkoch rečového aktu (hovoriaca osoba a poslucháč), ako aj o nejakej tretej osobe, predmete alebo jave, ktoré sú prítomné alebo neprítomné v rečovej situácii. Z kategórie personálnosti sa napokon odvíja subjektívna modálnosť, postoje hovoriaceho/píšuceho k obsahu výpovede. Táto kategória je výrazne gramatikalizovaná v slovesnej kategórii osoby.

Na kategóriu personálnosti nadväzuje **kategória apelatívnosti** s väzbami najmä na kategórie modálnosti a komunikatívnosti. Jej relevantnou vlastnosťou je upútať pozornosť adresáta na hovoriaceho, na jeho rečovú alebo nerečovú činnosť (vokatívnosť), na potrebu hovoriaceho byť o niečom informovaný (interogatívnosť), na jeho vôľu, aby adresát niečo robil/nerobil (imperatívnosť/prohibitivnosť). V každom prípade do obsahu kategórie apelatívnosti patrí zámer vplývať na adresáta a na jeho správanie. Tejto kategórii zodpovedá z teórie rečových aktov (Austin, 1962; Searle, 1979) výraz direktivnosť a zo systému jazykových funkcií R. Jakobsona (1960) konatívnosť. Z výrazových prostriedkov na realizáciu tejto kategórie možno uviesť vokatívne, imperatívne a interogatívne gramatické (morfologické) prostriedky a významy, zámenné tvary 2. osoby, ale aj neplnovýznamové výrazy typu *hľa, pozri, no, no tak...*

Obidve kategórie – personálnosť a apelatívnosť – najmä vzhľadom na ich orientáciu na základných aktérov komunikačnej interakcie – hovoriaceho/odosielateľa a poslucháča/prijímateľa – vykazujú silné väzby na kategórie komunikatívnosti a modálnosti.

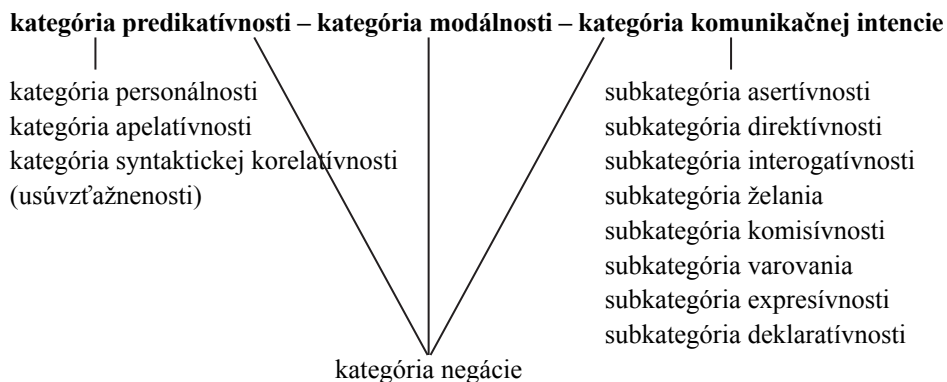
Do bloku kategórie predikatívnosti treba zaradiť aj **kategóriu syntaktickej korelatívnosti (usúvzťazňenosti)**, ktorá reprezentuje usúvzťazňovaciu funkciu predikátu (prísudku dvojčlennej vety a vetného základu jednočlennej vety), ako aj usúvzťazňovanie, t. j. uvádzanie do vzájomného vzťahu členov syntagiem. Ide o syntakticko-sémantické vzťahy medzi plnovýznamovými slovami vo vete vrátane gramatických spôsobov ich realizácie (zhoda, väzba, primkýnanie). Čo sa týka morfológických prostriedkov ako realizátorov týchto vzťahov, pri zhode (adjektíválií so substantívami) sú signifikantné kategórie rodu, čísla a pádu, resp. slovesnej osoby (pri zhode s podmetom); výrazom väzobného vzťahu substantíva s nadradeným členom syntagmy (najčastejšie slovesom) je pádová forma substantíva. Pokiaľ ide o zhodu, ktorá sa v MSJ pokladá za morfológickú kategóriu „bez vyčleniteľného pojmového jadra“ (s. 36), súhlasíme s tými názormi, ktoré zhodu pokladajú za spôsob vyjadrenia syntaktického vzťahu (porov. napríklad Kačala 2014, s. 48), nie za gramatickú kategóriu na tej úrovni, ako sú kategórie predikatívnosti, modálnosti

a komunikačnej intencie. Z hľadiska širšieho chápania pojmu jazyková kategória (napríklad kategória slovných druhov, vetných členov, agensa a pod. – pozri o tom na s. 55 tohto príspevku) by sa aj pri zhode a väzbe mohlo uvažovať ako o subkategóriách, pričom ich všeobecný význam by bol inkorporovaný v ich usúvzt'ážnovej funkcii a formu by predstavovali spomínané morfológické kategórie rodu, čísla, pádu, resp. slovesná osoba, ktoré možno označiť ako gramémy.

Do rámca sémanticko-pragmatickej kategórie modálnosti možno začleniť **kategóriu negácie** a jej modálne hodnotiacu funkciu s väzbami na kategórie predikativnosti a komunikačnej intencie.

Blok kategórie komunikačnej intencie bude obsahovať subkategórie **asertívnosti** (oznámenie, konštatovanie, tvrdenie...), **direktívnosti** (rozkaz, zákaz, prosba, žiadosť, návod...), **interogatívnosti** (rôzne druhy otázok), subkategóriu **želaní**, subkategóriu **komisívnosti** (záväzok, sľub, prisaha, ponuka...), **varovania** (výstraha, vyhrážka...), **expresívnosti** (výčitka, napomenutie, pokarhanie – pochvala, poďakovanie...), **deklaratívnosti** (výpovede typu *Otváram diskusiu k predneseným referátom*), resp. aj niektoré ďalšie.

Uvedený systém syntaktických kategórií možno graficky naznačiť takto:

V závere možno konštatovať, že súčinnosť morfológických a syntaktických kategórií sa prejavuje na všetkých úrovniach gramatickej a sémantickej štruktúry vety. Hierarchicky najvyšší stupeň vzájomného prepojenia medzi morfológickými kategóriami spôsobu a času sa ukazuje pri syntaktickej kategórii predikativnosti; k nim pristupuje morfológická kategória slovesnej osoby, ktorou sa vyjadruje zhoda slovesného predikátu s podmetom vety. Pri kategórii syntaktickej korelatívnosti (usúvzt'ážnenosti) výrazovo významná je najmä morfológická kategória pádu. Pre niektoré morfológické kategórie je pritom charakteristické, že sa zúčastňujú/spolupôsobia pri vyjadrovaní viacerých syntaktických kategórií, napríklad kategória spô-

sobu je prítomná pri kategórii predikatívnosti, modálnosti a komunikatívnosti. Súčinnosť morfológických a syntaktických kategórií sa celkovo prejavuje tak, že prechodom MK z (čisto) formálnej morfológickej úrovne na rovinu syntakticko-sémantickej výstavby morfológické kategórie nadobúdajú celý rad syntakticko-sémantických aj komunikatívnych funkcií (porov. napríklad bohaté syntakticko-sémantické funkcie pádov).

V niektorých syntaktických koncepciách (napr. Piper – Antonić a kol., 2005, s. 26, 575 – 576) sa pri vymedzovaní syntaktických kategórií vychádza zo vzťahu obsahu a formy v syntaxi. Do syntaktickej formy alebo formálnej štruktúry patrí gramatická (syntaktická) stavba vety (syntagmatické vzťahy, tradičné vetné členy a prostriedky ich vyjadrovania, pádová syntax, syntax slovesa...); obsah vety („rečeniční obsah“) predstavujú dva plány – kognitívno-sémantický a komunikačno-pragmatický. Základom kognitívno-sémantickej roviny „vetného obsahu“ sú na jednej strane kognitívne kategórie, pomocou ktorých človek poznáva svet okolo seba a v sebe (priestor, čas, kvantita a pod.) a ktoré sa v jednotlivých jazykoch odrážajú v rámci špecifických etnojazykových obrazov sveta. A na druhej strane jazykovým korelátom kognitívnych (psychologických) kategórií sú sémantické kategórie, ktoré sa rozličným spôsobom kombinujú v sémantickej štruktúre vety v závislosti od toho, čo sa vetou vyjadruje. Do tohto rámca sa začleňuje napríklad antropocentrický sémantický komplex, ako je personálnosť, agentívnosť, pacienciálnosť; modálnosť; kategoriálny komplex apelatívnosti, ako je vokatívnosť, imperatívnosť, interrogatívnosť; posesívnosť, sociatívnosť, spaciálnosť, temporálnosť... Komunikatívno-pragmatická rovina zahŕňa komunikačné funkcie vety ako konštatáciu, otázku, prosbu, želanie a pod.

Spomenuté tri aspekty vety – gramatický (syntaktický), sémantický a komunikačný – sú navzájom prepojené v tom zmysle, že sa navzájom podmieňujú, resp. ich prvky sa preskupujú. Podobne aj niektoré na ne nadväzujúce, resp. z nich vychádzajúce kategórie môžu mať prechodný charakter.

4. SYNTAKTICKÉ KATEGÓRIE V TEÓRII A PRAXI

Ak sa vychádza z toho, že jazykové kategórie sú nielen výsledkom, ale aj prostriedkom poznávania, význam skúmania syntaktických kategórií možno vidieť v tom, že bádateľa orientujú nielen na hlbšie (teoretické) poznanie gramatickej stavby jazyka, ale aj na poznanie mechanizmov jeho fungovania. Ukazuje sa to najmä pri konfrontácii typologicky odlišných jazykov. Napríklad pri akejkolvek konfrontácii slovenčiny ako flektívneho jazyka s voľným slovosledom s typologicky odlišnými jazykmi (pri teoreticky zacielenom štúdiu, pri preklade vrátane strojového prekladu a s tým spojenou analýzou chýb pri preklade a pod.) sa potvrdzuje, že štúdium syntaktických kategórií nemožno robiť bez paralelného skúmania morfológických ka-

tegórií. Jednak preto, že cez morfológické kategórie sa uskutočňuje funkčná projekcia plnovýznamových slov na rovinu gramatickej a sémantickej štruktúry vety, ako aj preto, že morfológické kategórie sú zreteľnejšie prepojené s výrazovou, formálnou stránkou, fixujúcou všeobecný kategoriálny význam.

Poznanie systému gramatických kategórií a ich funkčnej projekcie v textoch spolu s poznaním lexikálnych a slovotvorných kategórií daného jazyka možno využiť napríklad aj pri analýze textov v oblasti strojového prekladu (pozri poznámku v úvode príspevku). Týka sa to najmä identifikácie chýb a zisťovania príčin ich výskytu v typologicky odlišných jazykoch, najmä v jazykoch s rozvetvenou, „bohatou“ morfológiou oproti jazykom s „chudobnou“ morfológiou. Súčasťou týchto analýz je aj hodnotenie úrovne kvality (strojového) prekladu, pri ktorej sa zisťuje predovšetkým úspešnosť „transferu“ významu vety z východiskového („vstupného“) jazyka do cieľového jazyka, čiže porozumenie, resp. stupeň porozumenia významu vety. Pri týchto analýzach možno za východisko pokladať zisťovanie úspešnosti či efektívnosti transferu kategórie predikativnosti (stojacej na vrchole závislostného stromu) z východiskového jazyka do cieľového (výstupného) jazyka, potom transfer modálnosti a napokon skúmanie úspešnosti transferu sémanticko-syntaktických vzťahov v rámci kategórie syntaktickej korelatívnosti (usúvzťažnenosti), odvíjajúcej sa od kategórie predikativnosti. Pri zisťovaní stupňa efektívnosti strojového prekladu, rezultujúcej v zrozumiteľnosť a štylistickú primeranosť textovej jednotky vrátane celého textového útvaru, má, samozrejme, veľký význam aj konfrontácia lexikálnosémantickej zložky tvoriacej súčasť lexikálnych, resp. slovotvorných kategórií. Aj naznačená analýza úspešnosti strojového prekladu potvrdzuje tesnú prepojenosť jednotlivých zložiek kategoriálneho systému jazyka a zároveň upozorňuje na tie aspekty ich obsahovej i výrazovej stránky, ktoré v tradičnej lingvistike zostali nepovšimnuté.

5. ZÁVER

Skúmanie jazykových kategórií je v jazykovede motivované v podstate dvoma faktormi, reflektujúcimi základné atribúty jazyka: 1. jazyk funguje ako základný prostriedok dorozumievania, preto je objektom lingvistických výskumov tak z aspektu systémového, ako aj z hľadiska funkčného a 2. jazyk je prostriedkom konceptualizácie a kategorizácie akýchkoľvek objektov vrátane seba samého, čiže vrátane jazykových jednotiek a javov, je to určitý spôsob modelovania získaných poznatkov. Myšlienka, že jazykové kategórie sú určité konceptuálne štruktúry alebo formy spracovania sveta v jazyku, čiže formy poznávania určitého typu, sa opiera o jednotu a tesnú súvislosť všetkých kognitívnych procesov a najmä procesu kategorizácie a konceptualizácie. Už tradičná veda vyslovovala predpoklad, že všetky poznatky o svete sa v našom vedomí ukladajú v kategoriálnej forme. To značí, že všetky sub-

stanciálne entity, ich vlastnosti, charakteristiky, vzťahy a pod. formujúce sa vo vedomí človeka v podobe akýchkoľvek konceptov sa neohraničujú na jeden konkrétny objekt, ale „rozprestierajú“ sa na určité triedy objektov. V jazyku sa teda celkom prirodzene preskupujú jeho dve základné funkcie – komunikatívna a gnozeologická, poznávacia. Obidve funkcie sa výrazne prejavujú najmä v rovine syntaxe, reprezentovanej vetou ako jej základnou jednotkou. Pokiaľ ide o gnozeologickú funkciu, tá sa v syntaxi prejavuje napríklad tak, že určité typy predikátov zároveň reprezentujú určité typy fragmentov mimojazykového sveta (činnosti, stavy, procesy, vzťahy a pod.); syntaktická kategória vetných členov je podstate jazykovou formou odrážajúcou funkčné roly participantov vetnej štruktúry (ten, od ktorého dej/činnosť/stav a pod. vychádza – podmet; ten, ktorého činnosť/dej zasahuje – predmet; samotná činnosť/dej/stav – prísudok a pod). Komunikatívna funkcia jazyka je v syntaxi ukotvená v zrejmom fakte, že základnou komunikatívnou jednotkou je veta. Aj to svedčí o tom, že jazykové kategórie nie sú iba bádateľským inštrumentárium, ale aj osobitým, zmysluplným objektom lingvistického výskumu.

Literatúra

- AUSTIN, John L.: *How To Do Things With Words*. 2. vyd. Eds. J. O. Urmson – M. Sbisà. Cambridge, MA: Harvard University Press 1962. 192 s.
- DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka*. Bratislava: Veda 2009. 375 s.
- DOLNÍK, Juraj – BAJŽÍKOVÁ, Eugénia – MLACEK, Jozef – TOMAJKOVÁ, Elena – ŽIGO, Pavol: *Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny*. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského 1999. 166 s.
- Filozofický slovník. Hl. red. M. M. Rozental'. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda 1974. 619 s.
- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia 1998. 563 s.
- IVANOVÁ, Martina: *Modálne reláty*. In: *Morfologické aspekty súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda 2010, s. 218 – 264.
- JAKOBSON, Roman: *Closing statement: Linguistics and poetics*. In: *Style in Language*. Ed. T. Sebeok. Cambridge: The MIT Press 1960, s. 350 – 377.
- KAČALA, Ján: *Jazykové kategórie v slovenčine*. Bratislava: Univerzita Komenského 2014. 179 s.
- Kratkij slovar kognitivnykh terminov. Zost. E. S. Kubrjakova – V. Z. Demjankov – J. G. Pankrac – L. G. Luzina. Moskva: Filologičeskij fakul'tet MGU im. M. V. Lomonosova 1997. 242 s.
- LISSMANN, Konrad – ZENATY, Gerhard: *O myšlení*. Olomouc: Votobia 1994. 392 s.
- Morfológia slovenského jazyka*. Ved. red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
- NOVÁK, Ľudovít: *Nulová syntagma – jazyková realita*. In: *Syntax a jej vyučovanie. Zborník referátov z konferencie*. Nitra: Pedagogická fakulta 1981, s. 107 – 110.
- PAULINY, Eugen: *Slovenská gramatika (Opis jazykového systému)*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 319 s.
- PIPER, Predrag – ANTONIĆ, Ivana a kol.: *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska kniga, Matica srpska 2005. 1 165 s.
- SEARLE, John R.: *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press 1979. 187 s.

SPORNÉ OTÁZKY SLOVENSKEJ MORFOLÓGIE: MALÉ PRIPOMENUTIE PO 60 ROKOCH

Mária Šimková

*Slovenský národný korpus, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Panská 26, 811 01 Bratislava, e-mail: marias@korpus.juls.savba.sk*

ŠIMKOVÁ, Mária: The Issues of the Slovak Morphology: Reminded after 60 Years. Slovak Language, 2017, Vol. 82, No 1, pp. 65–77.

Abstract: The discussions in Slovak linguistics of the 1950s were dealing with several fundamental issues of grammar, lexicology and lexicography. These discussions resulted from the actual and intense development within grammatical and lexicographical descriptions of Slovak language that led to publication of the Dictionary of Slovak Language (Slovník slovenského jazyka, 1959 – 1968) and the still unrivalled Morphology of Slovak Language (Morfológia slovenského jazyka, 1966). J. Ružička, as the head of the Department of Standard Language and, later, as a director of the whole Ľudovít Štúr Institute of Linguistics of the Slovak Academy of Sciences, as well as as a member of several committees of the International Committee of Slavists was at that time one of the leading figures within research of Slovak grammar. Sixty years after the publication of his study Controversial Issues of Slovak Morphology, this paper touches the core of those times' discussions and reflects upon today's issues of Slovak morphology, with regard to – amongst others – Slovak educational practise, into which J. Ružička was trying to introduce results of contemporary linguistic research as the member and chairman of several examination boards, as well as the co-author of several schoolbooks.

Key words: Jozef Ružička, morphology, syntax, parts of speech, particles, nouns

1. VÝCHODISKÁ

15. – 16. 12. 1955 sa konala pracovná konferencia o sporných otázkach slovenskej gramatiky a o niektorých problémoch lexikológie (slovníka), ktorú organizoval vtedajší Ústav slovenského jazyka SAV (v r. 1966 premenovaný na Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV) spolu so slovakistickými katedrami Filozofickej fakulty Univerzity Komenského a Vysokej školy pedagogickej (dnes Pedagogická fakulta) v Bratislave (porov. Ružička, 1956a, s. 3; Oravec, 1956, s. 109). Prednesené príspevky, ako aj pripravené diskusné vystúpenia zúčastnených slovenských lingvistov boli publikované spolu so súhrnnou správou z konferencie hneď v prvom dvojčíslu časopisu Slovenská reč začiatkom roka 1956¹. Vychádzajúc z názvu hlavného referátu J. Ružičku a roka jeho vydania nazvali sme náš príspevok pripomenutím sporných otázok slovenskej morfológie po 60 rokoch, keďže konferencia venovaná nedeťom storočnici jeho autora sa uskutočnila v roku 2016 (24. mája). Naším cieľom okrem obzretia sa do nedávnej histórie slovenskej lingvistiky a stručného dokumentovania vtedy prebiehajúcich diskusií je aj porov-

¹ V správe boli zaznamenané aj hlavné myšlienky z vystúpení prítomných českých lingvistov, ktorých príspevky sa v Slovenskej reči nepublikovali.

nanie vtedajších záverov konferencie s aktuálnym stavom slovenskej morfológie a jej výskumu a načrtnutie otázok, ktoré v tejto oblasti vidíme ako otvorené v súčasnosti.

Prvotným východiskom našich úvah je už spomenutý úvodný príspevok J. Ružičku *Sporné otázky slovenskej morfológie* (Ružička, 1956a, s. 3 – 19) a ním prednesené záverečné *Zhrnutie diskusie o morfológii* (Ružička, 1956b, s. 19 – 20). Jeho analýzy neboli v danom čase solitérne – vyjasňovanie viacerých základných jazykovedných otázok prebiehalo v spoločných diskusiách so spoluautormi vtedy pripravovanej kolektívnej akademickej *Morfológie slovenského jazyka* (1966). Niektorým špecifickým témam sa J. Ružička venoval na viacerých miestach, napr. *K problému pomocných slovies* (Ružička, 1957, s. 269 – 281), *Dva sporné slovné druhy* (Ružička, 1958, s. 55 – 65). Podobne ako pre morfológiu identifikoval neskôr aj *Základné sporné otázky slovenskej skladby* (Ružička, 1959, s. 7 – 34).

Po *Morfológii slovenského jazyka* (ďalej MSJ), plánovanej ako 1. zväzok komplexnej slovenskej gramatiky, sa však v analogickom syntetickom opise slovenskej syntaxe nepokračovalo, ba akademický opis morfológie vo svojej podobe a obsahu ostal neprekonaný aj 50 rokov od svojho vydania, resp. už vyše 60 rokov od začatia prípravných prác. Absencia akademickej syntaxe sa (najmä v JÚLŠ SAV) pravidelne pripomína v rôznych kontextoch. Najbližšie k vytvoreniu avizovaného 2. zväzku gramatiky boli slovenskí lingvisti na prelome 80. a 90. rokov 20. storočia (porov. Kačala, 1992), no začaté koncepčné práce sa prerušili rôznymi mimolingvistickými okolnosťami a neskôr sa už neobnovili. V podstate od konca 80. rokov sa čoraz výraznejšie pociťovala aj potreba nového morfológického (a lexicografického²) opisu slovenčiny. Istým signálom jej akútnosti boli úvahy o reprinte MSJ a konferencia *Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku*, ktorá sa konala 8. – 9. 10. 2001 (materiály z nej vyšli v rovnomennom zborníku v r. 2003). Konferencia sa konala s odstupom 35 rokov od vydania MSJ a jej cieľom bolo dať impulz na tvorbu nového syntetického morfológického diela. Naplnenie tohto cieľa, ale aj širší kontext predpokladov na jeho dosiahnutie vystihol v zhrnujúcom texte *Záverečné slovo k morfologickej problematike* J. Furdík (2003b, s. 240 – 241). Keďže ide o nadčasový text pripomínajúci aj osobnosť J. Ružičku a jeho význam pre slovenskú lingvistiku, osobitne pre gramatický výskum, dovoľíme si ho odcitovať v plnom rozsahu v prílohe.

² Čo sa týka dostupnosti a potrebnosti aktuálnych lingvistických opisov, situáciu v tom čase možno prirovnať k obdobiu 50. rokov 20. storočia, len s tým rozdielom, že vtedy sa pripravila a vydala aj MSJ, aj *Slovník slovenského jazyka* (6 zv., 1959 – 1968), no začiatkom 90. rokov sa intenzívne prípravy koncepcie a reálneho autorského kolektívu týkali iba nového výkladového slovníka, ktorého prvý zväzok bol napokon vydaný v r. 2006, ďalšie dva v r. 2011 a 2015 (Slovník súčasného slovenského jazyka, 1. zv. A – G; 2. zv. H – L; 3. zv. M – N).

Absenciu syntetickej morfológie (a syntaxe) súčasnej slovenčiny sa v posledných desaťročiach snažili nahradiť viacerí autori viac alebo menej komplexnými opismi³, no neprítomnosť tejto syntézy sa pociťuje dodnes a rezonuje stále častejšie. O to aktuálnejšie je aj pripomenutie si osobnosti J. Ružičku a diskusií pri príprave ním vedeného diela *Morfológia slovenského jazyka*.

2. SPORNÉ OTÁZKY SLOVENSKEJ MORFOLÓGIE V 50. ROKOCH 20. STOROČIA

Na konferencii v r. 1955 hodnotil J. Ružička situáciu v lingvistike v nasledujúcich rámcoch: „V ostatnom desaťročí prekonala jazykovedná teória prudký vývin“ (Ružička, 1956a, s. 3), ktorého súčasťou bolo aj „sústredenie záujmu väčšieho počtu slovenských jazykovedcov na otázky gramatickej stavby spisovnej slovenčiny, v dôsledku čoho mohol ísť výskum jednotlivých otázok značne hlbšie než predtým“ (tamže). Zároveň konštatoval, že novší alebo súčasný výskum v oblasti spisovného jazyka obsahuje v porovnaní so staršími gramatikami „rozdiely aj v celkovej koncepcii gramatiky, aj vo formulácii jednotlivostí“ (tamže) a prináša v niektorých bodoch sporné výsledky, resp. nastoľuje nové otázky. J. Ružička ich vo svojom vystúpení postupne analyzoval rozdelené do troch skupín:

„V prvej časti svojho referátu sa budem zaoberať základnou otázkou – ohraničením morfológie a jej náplňou. Tu je sporná hranica medzi morfológiou a lexikológiou na jednej strane a medzi morfológiou a syntaxou na strane druhej.

V druhej časti svojho referátu uvediem z teórie slovných druhov tie úseky, ktorými sa súčasná teória zásadne odlišuje od tradičnej. Ide tu o sporné slovné druhy: častice, predikatíva čiže kategóriu stavu, spony a modálne slová.

V tretej časti prehovorím o niektorých sporných otázkach v ostatných, tradičných slovných druhoch“ (tamže, s. 4).

2.1. Vyjasnenie hraníc morfológie bolo v tom čase veľmi dôležité, keďže, ako stručne zhrnul J. Ružička (tamže, s. 4 – 7), v existujúcich (slovenských, českých, ruských) gramatikách sa uplatňovali rôzne náhľady na podstatu morfológie, na miesto teórie slovných druhov a osobitne neohybných slovných druhov v morfológii alebo mimo nej (napr. ako u F. Trávníčka, ktorý ich vo svojej gramatike zaradil do skladby). Nejednotné bolo aj zaraďovanie výkladov o vecnom význame slov a celej oblasti slovtvorby – v niektorých gramatikách boli súčasťou morfológie, resp. náuky o tvaroch, v iných lexikológie, resp. náuky o slove. Ani v prvých vydaniach *Slovenskej gramatiky*, v ktorej bol J. Ružička jedným z troch spoluautorov (Pauliny

³ Nemáme za cieľ analyzovať či aspoň vymenúvať na tomto mieste všetky projekty a publikácie z tejto oblasti. Niektoré spomenul už J. Furdík v priloženom záverečnom slove, niektoré uvedieme v ďalšom kontexte.

– Ružička – Štolc, 1953, 1955a, 1955b⁴), nebola morfológia opísaná v samostatnej časti, ale ako súčasť náuky o slove (Ružička, 1956a, s. 6).

Z diskusie, ktorá sa počas konferencie týkala tohto bodu, urobil J. Ružička vo svojom zhrnutí záver, že „sa nám pomerne pevne podarilo určiť hranice morfológie v rámci sústavného výkladu jazykovej stavby“ (Ružička, 1956b, s. 19), hoci „nie celkom jednoznačne sa v diskusii ukázala hranica medzi morfológiou a lexikológiou“, kde sa mu ako jediné východisko, aj s ohľadom na prax, ukazovalo „zahrnúť tvorenie slov – usporiadané z hľadiska slovotvorných morfém – do morfológie“ (tamže, s. 20).

2.2. Najväčší priestor venoval J. Ružička v hlavnom referáte problematike sporných slovných druhov (Ružička, 1956a, s. 7 – 16), keďže zmeny v teórii slovných druhov a kritika ich tradičného chápania nepriniesli jednotné riešenie, skôr spory a polemiky bez definitívnych výsledkov, „a to najmä preto, že sa u nás doteraz nikto nepokúsil o riešenie týchto otázok na primerane bohatom jazykovom materiáli“ (tamže, s. 7). Problémy nastali jednak v súvislosti s uplatňovaním kritérií na vymedzenie slovných druhov všeobecne, jednak v súvislosti s návrhmi na vymedzenie 4 nových samostatných slovných druhov: modálne slová, kategória stavu, čiže predikatíva, častice, spony. V obidvoch otázkach zastával J. Ružička vlastné stanovisko, ktoré uvedieme v trochu širšom kontexte.

V slovenskej lingvistiky sa od polovice 20. storočia v pomerne krátkom časovom rozpätí (necelé tri desaťročia) uplatnilo viacero klasifikácií slovných druhov, ktoré boli založené na rôznych kritériách. Klasická 9-členná sústava vychádzajúca najmä zo sémantického kritéria a uplatnená napr. v gramatike B. Letza (1950), v prvých vydaniach pravopisnej príručky A. Zaunera (1940, 1941, 1947) a v prvých troch vydaniach gramatiky autorov E. Pauliny – J. Ružička – J. Štolc (1953, 1955a, 1955b) sa nahrádzala 10-člennou klasifikáciou založenou na komplexnom sémanticko-morfológicko-syntaktickom princípe, ktorú už nachádzame aj v nasledujúcich dvoch vydaniach *Slovenskej gramatiky* (Pauliny – Ružička – Štolc, 1963, 1968). Pod vplyvom diskusií v ruskej a sovietskej lingvistiky, najmä v súvislosti s preferovaním syntaktického kritéria viacerí slovenskí lingvisti v druhej polovici 50. rokov uvažovali o možnosti vymedziť ako samostatné triedy slov predikatíva, sponu, modálne slová a častice a rozšíriť počet slovných druhov na 12 alebo 13. J. Ružička, ktorý vychádzal pri týchto tzv. sporných slovných druhoch z morfológického hľadiska, vyslovil na konferencii v r. 1955 požiadavku pozitívneho lexikálneho a gramatického vymedzenia potenciálnych nových slovných druhov (Ružička, 1956a, s. 10) a aj

⁴ V prípade viacerých vydání toho istého diela (kolektívna monografia Slovenská gramatika, A. Zauner: Praktická príručka slovenského pravopisu a výslovnosti) uvádzame v texte na informáciu roky všetkých príslušných vydání, no do zoznamu literatúry sme zaradili zástupne iba jedno z tých vydání daného titulu, v ktorých boli výklady týkajúce sa našej problematiky rovnaké.

v ďalšom príspevku k týmto otázkam sa vyjadril jednoznačne proti uprednostňovaniu až výlučnosti syntaktického kritéria pri určovaní slovných druhov (Ružička, 1958).

Osobitnej kritike boli na konferencii v r. 1955 podrobené dovtedajšie prístupy k časticiam, ktoré, takisto ovplyvnené výskumami a závermi ruských a sovietskych lingvistov, publikovali L. Ďurovič (1950), E. Jóna (1951 – 1952) a A. V. Isačenko (1954); (porov. aj Šimková, 2010). Výhrady odzneli jednak v hlavnom referáte J. Ružičku (1956a, najmä s. 8 – 10), jednak v pripravených diskusných príspevkoch ďalších autorov (Ondrus, 1956; Štolc, 1956), z ktorých sa J. Štolc venoval aj vážnym prehreškom v *Pravidlách slovenského pravopisu* z r. 1953, kde sa v slovníkovej časti používal kvalifikátor *častica* bez presnejšieho definovania častíc v textovej časti a bez náležitej predchádzajúcej teoretickej systematizácie slov, ktoré by medzi častice mali alebo nemali patriť. Na Štolcovu kritiku zareagoval hlavný redaktor uvedeníých Pravidiel Š. Peciar (1957), ktorý už celkom jednoznačne smeroval diskusiu o časticiach k ich uznaniu ako samostatného slovného druhu, a to aj „na úkor“ modálnych slov uprednostňovaných inými autormi.

Veľká rozmanitosť názorov a pomerne komplikovaná situácia bola v tom období aj v otázke hodnotenia modálnych slov, čo pri kritike E. Jónu vystihol J. Ružička: „modálne slová (*reku, vraj, azda, hádam, pravda* a pod.) nemožno priradiť k časticiam ani z hľadiska významu, ani z hľadiska syntaktickej funkcie. Sú to modálne slová, u nás hodnotené obyčajne ako príslovky, ktoré vo vete vystupujú ako vložky“ (Ružička, 1956a, s. 9). Pri vlastnej analýze miesta modálnych slov v systéme slovenského jazyka o niekoľko strán ďalej však J. Ružička tvrdí: „je zrejmé, že je plynulá hranica medzi týmito slovami a istým druhom častíc, najmä čo sa týka ich funkcie vo vete“ (tamže, s. 16). A opäť zdôrazňuje požiadavku pozitívneho vymedzenia slovných druhov na základe komplexného kritéria: „Ak modálne slová chceme pokladať za osobitný slovný druh, musíme uviesť ich pozitívne vlastnosti významové i gramatické, pretože to nie sú služobné, ale plnovýznamové jazykové jednotky“ (tamže, s. 15). Neskôr, v štúdiu *Zo základnej problematiky slovných druhov* (Ružička, 1961) J. Ružička v podstate poprel svoj predchádzajúci záver, že „častice sú samostatným slovným druhom“ (Ružička, 1956a, s. 10) a navrhol považovať za osobitnú skupinu častíc iba tzv. gramatické častice. Spôsobové častice, teda v podstate modálne slová, už v tom čase za osobitnú vrstvu v slovnej zásobe nepovažoval a odôvodňoval to tým, že „nejde o vrstvu pomenovania [...] spôsobovými časticami sa zaraďuje, hodnotí a pod., a teda že sú to slová s plným, negramatickým významom. Podľa tohto väčšina z nich bude patriť do okruhu prísloviek“ (Ružička, 1961, s. 81).

Za ešte zložitejšiu i spornejšiu označil J. Ružička otázku kategórie stavu, čiže predikatív (slová s modálnym významom, napr. *treba, možno, neslobodno*, a slová vyjadrujúce stav, napr. *dobré, smutno, teplo, dusno*), ktorej vyriešenie, podobne ako

vyriešenie otázky spony (kopuly) je dôležité „nielen v rámci rozčlenenia slovnej zásoby jazyka na slovné druhy, ale má veľký význam aj pre teóriu skladby“ (Ružička, 1956a, s. 13).

V zhrnutí konferenčných príspevkov o potenciálnych nových slovných druhoch J. Ružička konštatoval: „V otázke sporných slovných druhov sa v diskusii nedospelo k žiadúcim výsledkom. Najlepšie sa osvetlila otázka častíc. [...] Škoda, že sa v diskusii nepodarilo dostatočne osvetliť otázku modálnych slov. Otázka kategórie stavu (predikatív), a najmä otázka spony bola by si zaslúžila väčšiu pozornosť; v diskusii sa obišli základné veci – kritériá na vymedzenie týchto slovných druhov“ (Ružička, 1956b, s. 20). Vyjasňovanie statusu uvedených slovných druhov pokračovalo v slovenskej lingvistike aj v ďalšom období⁵. Jedným z prejavov neistoty ohľadom ich zaradenia bolo použitie kvalifikátorov *modálne slovo* a *vetná príslovka* na úrovni slovnodruhovej charakteristiky lexém v *Slovníku slovenského jazyka* (napr. modálne slovo *rozhodne*) a aj neskôr v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (napr. vetná príslovka *veselo, dusno, škoda*); (porov. Šimková, 2002).

2.3. V rámci tretej skupiny – sporné otázky týkajúce sa tradičných slovných druhov – sa J. Ružička pristavil pri niektorých konkrétnych javoch v plnovýznamových slovných druhoch, ktoré sa pri príprave komplexného morfológického opisu ukazovali ako nedoriešené, pričom sa vynorili aj vyššie diskutované i nové otázky týkajúce sa predikatív, častíc a modálnych slov. Išlo o nasledujúce čiastkové otázky:

- podstatné mená – G sg. vzoru *dub*, G pl. vzoru *žena* i *ulica*, tvary vzoru *dievča*, zaradenie substantivizovaných adjektív;
- prídavné mená – významové členenie, deverbálne adjektíva;
- zámená – členenie, tvary;
- číslovky – pravopisné otázky, podielové číslovky, osobitne otázka predložkový tvar *po päť* vs. číslovka *päť* s časticou *po*, rozčleňovacie príslovky;
- slovesá – prechodník, triedenie podľa tvarov;
- príslovky – opis bude závisieť od osamostatnenia/neosamostatnenia predikatív, modálnych slov, častíc, ako aj od ponechania/neponechania tzv. zámenných prísloviok v tomto slovnom druhu alebo ich preradenia k zámenám.

Nejasnosti, ktoré v tejto skupine naznačil J. Ružička v hlavnom referáte, sa osobitne riešili vo viacerých pripravených diskusných príspevkoch. V záverečnom zhrnutí J. Ružička konštatoval: „V tretej časti diskusie sa dosiahol cieľ rokovania najlepšie, v plnej miere“ (tamže, s. 20).

Výsledky z pracovnej konferencie konanej v r. 1955 a nasledujúcich výskumov a diskusií publikovaných v ďalších ročníkoch časopisu Slovenská reč sa v koneč-

⁵ K tejto otázke sa vrátil aj J. Ružička na konferencii o historicko-porovnávacom štúdiu slovan-
ských jazykov v r. 1957, kde opäť konštatoval: „U nás sa za sporné pokladajú obyčajne štyri slovné
druhy: častice, modálne slová, predikatíva (kategória stavu) a spony“ (Ružička, 1958, s. 55).

nom dôsledku sústredili v syntetickej MSJ. J. Ružička ako autor kapitoly *Úvod do morfológie* (MSJ, s. 21 – 60) charakterizoval v nej podstatu morfológie: „Morfológia čiže tvaroslovie je jazykovedná veda o gramatických tvaroch slov, ako aj o slovách, ktoré majú funkciu tvarov. Morfológia je teda veda o tvarovej rovine v systéme jazyka“ (tamže, s. 21). „Štruktúra morfologickej roviny je komplexná: je vybudovaná na slovných druhoch, na morfologických kategóriách a na rozličných tvarotvorných postupoch“ (tamže, s. 22). Každý z týchto troch skupín venoval ďalej osobitnú podkapitolu a do svojho výkladu premietol aj výsledky predchádzajúcich diskusií.

Poznatzky o slovenskom jazyku, ktoré autori MSJ pri jej príprave získali, vrátane pomerne veľkého množstva excerpovaného materiálu, zúročili v ďalších rokoch v samostatných štúdiách, monografiách (porov. Furdík, 2003a, s. 44) i v kolektívnych gramatikách, napr. vo 4. a 5. vydaní *Slovenskej gramatiky* (Pauliny – Ružička – Štolc, 1963, 1968), vo vysokoškolskej učebnici morfológie (Oravec – Bajžíková – Furdík, 1984; J. Oravec bol spoluautorom MSJ – autorom kapitol o zámenách a predložkách). Prenos aktuálnych výsledkov jazykovedného výskumu do školskej praxe sa v tom čase realizoval všeobecne v značnom rozsahu vďaka priamej účasti pracovníkov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV na tvorbe nielen vysokoškolských príručiek, ale aj učebníc pre nižšie stupne škôl – sám J. Ružička bol spoluautorom viacerých učebníc pre základné a stredné školy.

3. VYMEDZENÉ SPORNÉ OTÁZKY SLOVENSKEJ MORFOLÓGIE Z POHĽADU SÚČASNEJ LINGVISTIKY

Ak by sme mali porovnať základné tézy referátu J. Ružičku a zhrnutia diskusie na konferencii v r. 1955 so súčasnou situáciou v slovenskej lingvistiky osobitne vzhľadom na morfológiu, mohli by sme analogicky k obdobiu 50. rokov 20. storočia povedať, že sa nachádzame v období prudkého vývinu jazykovednej teórie, hoci sa to, prirodzene, deje v iných oblastiach a smeroch ako pred 60 rokmi – v súčasnosti sú to najmä interdisciplinárne smery orientované na používateľov jazyka, na vzťah spoločnosti a jazyka, na počítačové spracovanie prirodzeného jazyka, tvorbu jazykových zdrojov a vývoj jazykových technológií. Napriek týmto novým výskumným oblastiam registrujeme v slovenskej lingvistiky aj stále a pomerne vysoký záujem o otázky gramatickej stavby spisovnej slovenčiny. Tento záujem momentálne nie je vyvolaný intenzívnou prípravou nového syntetického opisu morfológie, ale plynie z prirodzeného vývoja jazyka, teda aj morfologických kategórií a prostriedkov, a z potrieb i možností ich nového, prehľadnejšieho výskumu a opisu na báze čoraz rozsiahlejšieho jazykového materiálu, ktorého nevyhnutnosť zdôrazňoval aj J. Ružička. Detailné opísanie morfologických kategórií a javov je osobitne potrebné v novom lexikografickom spracovaní súčasnej slovenčiny, ako aj v korpusovolingvistikom spracovaní textov a jazykových prostriedkov použitých v reálnych kontextoch.

Pri porovnaní troch skupín sporných otázok vymedzených J. Ružičkom so súčasnou situáciou v daných oblastiach slovenskej morfológie môžeme konštatovať, že:

a) hranice morfológie sú pomerne pevne určené a na vymedzenie slovných druhov, ktoré sú stabilnou súčasťou morfológie, sa používa komplexné kritérium (lexikálno-morfologicko-syntaktické); zásadnejšiu polemiku s riešením preberaným z MSJ do viac-menej odvodených vysokoškolských príručiek predstavuje v tomto bode len E. Pauliny a jeho *Slovenská gramatika* koncipovaná nie podľa tradične vydelených jazykových rovín (Pauliny, 1981);

b) zo štyroch sporných, resp. potenciálnych nových slovných druhov boli za samostatný slovný druh uznané častice, ktorých opisy sa uskutočnili „na primerane bohatom jazykovom materiáli“ a s požadovaným pozitívnym vymedzením (J. Mistrík v MSJ, 1966 a inde; Šimková, 2015), a slovnodruhovú sústavu slovenčiny, ako aj väčšiny slovanských jazykov sa tak ustálila na 10 členoch⁶, hoci najmä o statuse modálnych slov sa diskutuje aj v súčasnosti napr. v ruskej či nemeckej lingvistiky;

c) v tradičných slovných druhoch sa neustále vynárajú doteraz ne(vy)riešené a aj nové čiastkové otázky najmä pri morfologickej anotácii a tvorbe morfologickej databázy v Slovenskom národnom korpus⁷, pri spracúvaní gramatického aparátu v novom výkladovom slovníku slovenčiny, ako aj v každodennej jazykovo-poradenskej práci a používateľskej praxi.

Nové poznatky a uplatnené riešenia sa však zatiaľ nepodarilo syntetizovať v novom komplexnom morfologickom opise slovenčiny a nedarí sa ich ani priamočiaro prenášať do školskej praxe, keďže autormi učebníc v súčasnosti nebývajú pracovníci Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, ktorí sa na nových výskumoch bezprostredne podieľajú.

4. ZÁVER: AKTUÁLNE OTÁZKY A POTREBY SLOVENSKEJ MORFOLÓGIE

4.1. Z troch okruhov sporných otázok slovenskej morfológie vymedzených J. Ružičkom a diskutovaných na konferencii v r. 1955 je stále aktuálny, aj keď v čias-

⁶ Špecifické členenia slovných druhov, resp. širšie tried slovných a textových jednotiek, sa uplatňujú pri počítačovom spracovaní prirodzeného jazyka a v korpusovej lingvistiky, kde sú nevyhnutnou súčasťou formálneho opisu (anotácie) každej jednotky v texte (t. j. každého znaku alebo reťazca znakov medzi dvoma medzerami). Do všeobecnej teórie slovných druhov však tieto nové metódy triedenia slov nezasahujú nijako modifikačne ani smerom k zvýšeniu, ani smerom k zníženiu počtu slovných druhov, hoci pri počítačovej analýze slovenčiny a iných flektívnych jazykov by sa mohla dosiahnuť oveľa väčšia presnosť, keby sa neohybné a zároveň značne homonymné tvary prísloviek, častíc, spojok a predložiek spojili do jednej triedy.

⁷ Celý komplex špeciálnych otázok sa riešil napr. pri osobitnom spracúvaní substantívnych paradigiem na základe ich reálneho fungovania v textoch (porov. Garábík – Karčová – Šimková – Břida – Žáková, 2016, najmä s. 11 – 18).

točne modifikovanej podobe, tretí okruh, o ktorom J. Ružička v záverečnom zhrnutí vyhlásil: „V tretej časti diskusie sa dosiahol cieľ rokovania najlepšie, v plnej miere“ (Ružička, 1956b, s. 20).

Nechceme v tomto príspevku vypočítavať všetky čiastkové otázky z hlavných slovných druhov, ktoré sa v posledných desaťročiach riešili a niektoré sa riešia aj opakovane, len stručne pripomenieme v nadväznosti na diskusie spred 60 rokov, že napr. pri podstatných menách predstavujú G sg. vzoru *dub* a G pl. vzoru *žena* a *ulica* neuralgické body aj v súčasnosti, pričom problémové zakončenia pribudli v značnom rozsahu napr. v L sg. vzoru *dub*, v N pl. a I pl. prakticky vo všetkých vzoroch mužských podstatných mien. Pohyby v pádových príponách do istej miery súvisia s dynamikou kategórie životnosti a neživotnosti podstatných mien a s pribúdaním nových pomenovaní, najmä proprií. Problematické je naďalej zaradovanie substantivizovaných adjektív a deverbálnych adjektív i substantív, teda neurčitých slovesných tvarov, osobitne v korpusovej lingvistike. Novým spôsobom prepracované významové členenie prídavných mien, zaradovanie neurčitých zámen a prísloviek (typu *dakedy*, *kade*), typizovanejši a jednoznačnejší výklad prísloviek a častíc, ktoré vo svojich otázkach spomínal J. Ružička, nachádzame v *Slovníku súčasného slovenského jazyka*, kde sa veľa úsilia venovalo aj podrobnejším a presnejším opisom slovík, čísloviek, predložiek a spojok.

4.2. Nové aktuálne otázky a potreby slovenskej morfológie sa ukazujú v týchto okruhoch:

a) najakútnejšia, už viac desaťročí trvajúca je potreba syntetického morfológického diela, ktoré by mohlo so zodpovedajúcou váhou nahradiť MSJ z r. 1966 na poste kodifikačnej príručky súčasnej slovenčiny;

b) s tým súvisí prediskutovanie možných metodologických prístupov a v reálnom čase dosiahnutie zhody na jednom/viacerých z nich tak, aby sa príslušným smerom orientovali gramatické výskumy v projektoch, postupových prácach a pod.;

c) podobný proces by mal prebehnúť aj v súvislosti s vymedzením čiastkových oblastí v rámci morfológie, ktoré si ešte vyžadujú intenzívnejší výskum;

d) osobitnou otázkou je prenos nových poznatkov do (nielen školskej) praxe, pričom nejde o to, aby sa teraz v JÚLŠ SAV opäť začali písať učebnice pre základné či stredné školy, ako to bolo v prípade generácie J. Ružičku, ale o nájdenie možnosti, spôsobu, ako by sa aktuálne lingvistické zistenia mohli pravidelne a záväzne inkorporovať do príslušných učebníc a/alebo metodických príručiek.

J. Furdík v r. 2003 konštatoval: „Existuje veľa možností metodologicky zmodernizovaného skúmania morfológie. [...] Základné princípy tvorby budúcich možných morfológií si dovoľujeme charakterizovať princípmi: prirodzenosť, synergetickosť, komunikatívnosť, uplatnenie sociolingvistického zreteľa pri zisťovaní a kodifikácii paradigmatickej, prioritizácia sémantiky“ (Furdík, 2003a, s. 45). Ďalším, v súčas-

nosti dosť závažným aspektom aj pri príprave akademického diela s plánovaným kodifikačným statusom je prihliadanie na používateľov slovenského jazyka a ich gramatickú dispozíciu (Dolník, 2016), ako aj na výsledky výskumov v oblasti korpusovej lingvistiky, ktoré prinášajú množstvo nových informácií o jazyku z hľadiska parole a zároveň otvárajú nové okruhy otázok, ako je napr. morfológická homonymia (porov. Petkevič, 2014). V skratke sú to možné námety do diskusie k vyššie uvedeným bodom b) a c) s cieľom dostať sa k napĺňaniu bodu a).

Podobných rekapitulácií a naznačení postupných krokov bolo v slovenskej lingvistike od čias konferencie v r. 1955 niekoľko, no ani raz sa nedospelo k výsledku podobného rozsahu, akým je *Morfológia slovenského jazyka*. A kým v 60. rokoch 20. storočia mnohí lingvisti nielen zo slovanských krajín vysoko vyzdvihovali MSJ a v dobrom závideli slovenskej jazykovede vydanie takéhoto fundamentálneho diela, od 80. rokov 20. storočia je situácia opačná – stačí sa pozrieť napr. na gramatické i špecificky morfológické syntézy vydané odvtedy v Českej republike. Čo a kedy bude na Slovensku tým rozhodujúcim impulzom na spojenie síl a vypracovanie takého potrebného nového morfológického opisu slovenčiny?

Príloha

FURDÍK, Juraj: Záverečné slovo k morfológickej problematike. In: Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda 2003, s. 240 – 241.

ZÁVEREČNÉ SLOVO K MORFOLOGICKEJ PROBLEMATIKE

Juraj Furdík

Optimisti možno očakávali, že bezprostredným výsledkom konferencie bude schválenie základnej koncepcie a konštituovanie autorského tímu, ktorý hneď zajtra začne podľa tejto koncepcie tvoriť novú akademickú morfológiu. Nestalo sa tak a realisticky nazerané, ani sa tak stať nemohlo. Bol by na to býval potrebný zásadný referát autoritatívnej osobnosti alebo vopred určeného autoritatívneho kolektívu, konkrétne vytyčujúci tematicko-metodologickú osnovu diela, dopĺňaný a konkretizovaný v tematicky presne vymedzenej diskusii. Na to však chýbajú objektívne podmienky. Treba vziať do úvahy, že príprava akademickej Morfológie slovenského jazyka bola dlhodobým procesom (od konferencie r. 1955), od prvej chvíle prebiehala pod zjednocujúcim osobnostným vedením J. Ružičku, veková skladba členov autorského kolektívu bola optimálna (v čase vyjdenia MSJ 40 – 50 rokov), všetci pracovali prakticky na jednom pracovisku a nimi vybraná (či im pridelená?) téma bola ich záväznou výskumnou úlohou, neraz aj témou kandidátskej či doktorskej dizertačnej práce (napr. F. Miko a jeho *Rod, číslo a pád podstatných mien*). Na terajšej konferencii sa ešte iba navrhovali možné riešenia súčasného stavu (J. Dolník), heslovite sa postulovali možné metodologic-

ké zásady tvorby nateraz ešte virtuálnej morfológie (opäť J. Dolník, J. Mlacek, J. Kesselová; pozri aj záver nášho referátu), možné oporné piliere morfológického opisu (gramatické kategórie – J. Horecký, morfematika a morfonológia – J. Bosák, zohľadnenie vývinových momentov – P. Žigo, I. Ripka), nastolili sa aj závažné otázky počítačového, resp. korpusového spracovania najmä morfológickej paradigmaticky (J. Hašanová – E. Kostolanský, V. Benko), hodne pozornosti sa venovalo tým – najmä kodifikačným – problémom, ktorých doterajší výklad v existujúcich morfológických výskumoch a opisoch sa pociťuje ako neúplný, neuspokojivý alebo vývinom jazyka i jazykovedy prekonaný (substantívna paradigmatica – M. Považaj, S. Mislovičová, M. Imrichová; adjektíva – M. Nábělková; zámena – E. Bajzíkova; celá oblasť tzv. gramatických slov – M. Šimková). Vďaka zahraničným hosťom sa dostali na pretras aj pozoruhodné otázky slovensko-inošlovenského konfrontačného charakteru (E. Orwińska-Ruziczka, M. Týr). Obsah bol teda bohatý a rôznorodý, i keď miestami neúplný. Osobne mi napr. chýbali príspevky o morfológii slovies, hoci referát A. Jarošovej aj na čiastkovej otázke jedného typu zvrtnosti signalizoval, že pri nich máme do činenia s celým kľbkom navzájom spletených morfológicko-lexikálno-syntakticko-slovotvorných problémov. Nateraz je teda obraz načrtnutý na tejto konferencii ešte mozaikovitý. Malo by nasledovať urýchléné hľadanie „spoločného menovateľa“, z neho vyplývajúca zhoda na metodológii, konštituovanie názorovo blízkeho a vekovo primeraného (pri súčasnom personálnom stave slovenskej jazykovedy to môže byť jeden z dosť silných „háčikov“) autorského kolektívu tak, aby sa v horizonte piatich rokov mohol preukázať relevantnými výsledkami. Na vysokých školách by za ten čas mali vznikať hoci aj konkurenčné učebnice a učebné texty (z vlastnej skúsenosti musím konštatovať: je ich zúfalý nedostatok!), ktoré by študentom aj praktizujúcim učiteľom poskytli sústavné a moderne koncipované základné poznatky o súčasnej podobe morfológického bloku v synergickom systéme slovenského jazyka (naschvál sa vyhýbam termínu *jazyková rovina*).

Dve poznámky na záver:

Treba pozitívne kvitovať účasť zahraničných lingvistov na našej konferencii. Najmä kolegovia z Českej republiky vniesli do rokovania nielen pre nich typickú vysokú teoretickú úroveň, ale aj príznaky perspektívnosti a optimizmu. Bude nám ho treba.

O akademickej Morfológii slovenského jazyka odznali tu aj niektoré kritické slová. Nuž ľahko je byť generálom tridsaťpäť rokov po boji. Stále však platí, že v slovenskej jazykovede išlo a stále ešte ide o epochálne dielo. Veľkú zásluhu na tom mal vedúci autorského kolektívu a hlavný redaktor diela prof. J. Ružička. Preto sa prihováram za návrh J. Mlacka, aby naša konferencia bola venovaná nielen výročiam spomenutým v jej úvode (35 rokov od vydania MSJ, nedožitých 80 rokov J. Mistriku), ale aj nedožitým 85. narodeninám prof. PhDr. Jozefa Ružičku, DrSc. Iba tak bude náš spätný hodnotiaci a z neho vyplývajúci perspektívny pohľad úplný.

Literatúra

- DOLNÍK, Juraj: Gramatika a gramatická dispozícia. In: Slovenská reč, 2016, roč. 81, č. 5 – 6, s. 255 – 267.
 ĐUROVIČ, Eubomír: K otázke neohybných čiastok reči v slovenčine. In: Jazykovedný zborník Slovenskej akadémie vied a umení. IV. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1950, s. 113 – 139.
 FURDÍK, Juraj: O existujúcich a možných morfológiách. In: Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda 2003a, s. 42 – 48.

- FURDÍK, Juraj: Záverečné slovo k morfolologickej problematike. In: *Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku*. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda 2003b, s. 240 – 241.
- GARABÍK, Radovan – KARČOVÁ, Agáta – ŠIMKOVÁ, Mária – BRÍDA, Radoslav – ŽÁKOVÁ, Adriána: *Skloňovanie podstatných mien v slovenčine s korpusovými príkladmi*. Red. R. Garabík – A. Karčová – M. Šimková. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Slovenský národný korpus – Vydavateľstvo Mikula, s. r. o. 2016. 656 s.
- ISAČENKO, Alexander V.: *Grammaticeskij stroj russkogo jazyka v sopostavleniji s slovackim. Morfológija*. I. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1954. 386 s.
- JÓNA, Eugen: Zo školskej gramatiky. Častice ako osobitný slovný druh. In: *Slovenská reč*, 1951 – 52, roč. 17, č. 7 – 8, s. 233 – 234.
- KAČALA, Ján: Syntaktický systém jazyka. In: *Jazykovedný časopis*, 1992, roč. 43, č. 1, s. 3 – 12.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava: Veda 1987. 542 s.
- LETZ, Belo: *Gramatika slovenského jazyka*. Bratislava: Štátne nakladateľstvo 1950. 582 s.
- Morfológia slovenského jazyka*. Ved. red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
- ONDRUS, Pavel: K otázke častíc v slovenskom jazyku. In: *Slovenská reč*, 1956, roč. 21, č. 1 – 2, s. 58 – 59.
- ORAVEC, Ján: Pracovná konferencia o otázkach slovenskej gramatiky a slovníka. In: *Slovenská reč*, 1956, roč. 21, č. 1 – 2, s. 109 – 113.
- ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia – FURDÍK, Juraj: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 232 s.
- PAULINÝ, Eugen: *Slovenská gramatika (Opis jazykového systému)*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 328 s.
- PAULINÝ, Eugen – ŠTOLC, Jozef – RUŽIČKA, Jozef: *Slovenská gramatika*. 3. vyd. Martin: Vydavateľstvo Osveta 1955b. 503 s.
- PAULINÝ, Eugen – RUŽIČKA, Jozef – ŠTOLC, Jozef: *Slovenská gramatika*. 5. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 583 s.
- PECIAR, Štefan: K diskusi o časticiach. In: *Slovenská reč*, 1957, roč. 22, č. 1, s. 47 – 54.
- PETKEVIČ, Vladimír: *Morfologická homonymie v současné češtině*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny – Český národní korpus 2014. 588 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. 1. vyd. Zost. Komisia pre vypracovanie nového vydania Pravidiel slovenského pravopisu pod vedením Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1953. 403 s.
- RUŽIČKA, Jozef: Sporné otázky slovenskej morfológie. In: *Slovenská reč*, 1956a, roč. 21, č. 1 – 2, s. 3 – 19.
- RUŽIČKA, Jozef: Zhrnutie diskusie o morfológii. In: *Slovenská reč*, 1956b, roč. 21, č. 1 – 2, s. 19 – 20.
- RUŽIČKA, Jozef: K problému pomocných slovies. In: *Slovenská reč*, 1957, roč. 22, č. 5, s. 269 – 281.
- RUŽIČKA, Jozef: Dva sporné slovné druhy. In: *K historicko-srovnávacímu studiu slovanských jazyků*. Olomouc – Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 55 – 65.
- RUŽIČKA, Jozef: Základné sporné otázky slovenskej skladby. In: *Jazykovedné štúdie*. 4. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959, s. 7 – 34.
- RUŽIČKA, Jozef: Zo základnej problematiky slovných druhov. In: *Slovenská reč*, 1961, roč. 26, č. 2, s. 65 – 84.
- Slovník slovenského jazyka*. 6 zv. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968.
- Slovník súčasného slovenského jazyka*. A – G. [1. zv.]. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka*. H – L. [2. zv.]. Hl. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011. 1088 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka*. M – N. [3. zv.]. Hl. red. A. Jarošová. Bratislava: Veda 2015. 1104 s.
- ŠIMKOVÁ, Mária: *Slovnodruhovú prislusnosť vetných prísloviok*. In: *Slovenská reč*, 2002, roč. 67, č. 4 – 5, s. 193 – 210.

- ŠIMKOVÁ, Mária: Príspevok Eugena Jónu k teórii slovných druhov v kontexte slovenskej jazykovedy 20. storočia. In: Slovenská reč, 2010, roč. 75, č. 2, s. 128 – 142.
- ŠIMKOVÁ, Mária: Častice v slovenčine a v češtine. Systémová a korpusovolingvistická analýza. [Dizertačná práca]. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2015. 342 s.
- ŠTOLC, Jozef: Častice ako slovný druh v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953. In: Slovenská reč, 1956, roč. 21, č. 1 – 2, s. 60 – 63.
- Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda 2003. 244 s.
- ZAUNER, Alfonz: Praktická príručka slovenského pravopisu a výslovnosti. 2. vyd. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská 1941. 89 s.

AKTUÁLNE OTÁZKY SLOVENSKÉHO JAZYKA

Perla Bartalošová*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Panská 26, 811 01 Bratislava, e-mail: perlab@juls.savba.sk*

4. a 5. októbra 2016 sa v priestoroch Austria Trend Hotel Bratislava uskutočnila vedecká konferencia s názvom *Aktuálne otázky slovenského jazyka*, na ktorej odznelo 19 príspevkov. Podujatie zorganizoval Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave v spolupráci so Slovenskou jazykovednou spoločnosťou pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV a Slovenským národným korpusom. Konferencia bola jedným z výstupov grantu VEGA 2/0182/15 *Norma a jej kodifikácia*. Podľa anotácie usporiadateľov bolo cieľom podujatia tematizovanie akútnych, ale aj reziduálnych a stále otvorených otázok slovenského jazyka v používateľskej praxi.

Heuristický prístup k téme podujatia predznamenáva *Poznámka na okraj* (programu konferencie) organizátorky Jany Wachtarczykovej: „Existujú pravidlá týkajúce sa jazyka, ktoré pociťujeme ako umelé klauzuly? Ktoré sú to a ako ich priblížiť jazykovej skutočnosti a potrebám rozličných vrstiev používateľov jazyka? Aké sito potrebujeme pri odbornom „preosievaní“ modernej slovenčiny, aké javy si žiadajú zachytenie, usmernenie a normovanie a ktoré zrnká jazykového súcna môžu bez povšimnutia prepadnúť sitom vytvárajúc ortuťovú materiu jazyka a života?“. Tento prístup nesmeruje k vyriešeniu komplexného problému, ale „rozmieňa ho na drobné“, na mnohé čiastkové otázky podmienené temporálnymi súvislosťami. Cieľom organizátorov bola reflexia aktuálnej normy slovenčiny a jej kodifikácie z hľadiska potrieb a očakávaní používateľov jazyka aj s ohľadom na zmeny, ktoré sa v našom jazyku odohrali, na čo poukázal aj riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave a zároveň zodpovedný riešiteľ spomínaného grantu Slavomír Ondrejovič v úvodnom príhovore.

Netradične koncipovaný program konferencie predstavoval chápanie dynamiky vývoja slovenčiny ako súboru premenných, ktoré majú vplyv na výsledný tvar a fungovanie jazyka. Jednotlivé tematické bloky figurovali ako premenné – prvý rokovací deň to boli 4 premenné: *n* – ako *norma*, *k* – ako *kodifikácia*, *g* – ako *grafémy* a *s* – ako *spájatelnosť*.

V prvom bloku venovanom premennej *n* – ako *norma* sa referent a referentky zaoberali normou z hľadiska lexikografického, morfológického či štylistického. Rokovanie viedol Slavomír Ondrejovič. Úvodný príspevok *Norma v sústave princípov*

i v kontexte lexikografických opisov predniesla Alexandra Jarošová z Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave. Referentka poukázala na problematickosť dichotómie ideálna norma vs. reálna norma, v rámci ktorej ako problém označila, že ideálna norma, čiže to, čo je spisovné, sa nemusí vždy zhodovať s reálnou normou. Svoje tvrdenie podporila aj praktickými príkladmi zo slovníkov, napr. *prevádzkáreň/prevádzkareň, mliekáreň/mliekareň*. Príspevok uzatvorila tvrdením, že takéto prípady treba v slovníku minimalizovať, aby kodifikovaná norma viac reflektovala reálnu normu. Po lexikografickom aspekte nasledovala sonda do súčasnej morfolologickej normy v podaní Ľubomíra Kralčáka z Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre v príspevku *Aktuálna kultivovaná norma a dynamické tendencie v morfológii súčasnej slovenčiny*. Podobne ako prvá referentka, aj Ľ. Kralčák reflektoval reálnu a kodifikovanú normu v jazykovej praxi. Rozpor v danej dichotómii v oblasti morfológie podložil príkladmi ako: rodová unifikácia niektorých zámenných a adjektívnych tvarov v pluráli (*oni/ony = oni, radi/rady = radi*), unifikácia životnosti/neživotnosti (*čakám na neho – na autobus – a nie naň; deti sú same, ženy boli same* namiesto *samy*) či privlastňovacie adjektíva, ktoré majú v strednom rode koncovku *-e* (*otcove/matkine auto* namiesto *otcovo/matkino auto*). Tematický blok uzatvorila Daniela Slančová z Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove venujúca sa norme z hľadiska štylistiky. Vo svojom príspevku *Normy v jazykovej komunikácii* nadviazala na svoj koncept interaktívnej štylistiky. Normu ilustrovala na báze komunikačného registra a ako príklad uviedla sociálnu inštitúciu – zdravotníctvo.

Druhý tematický blok *k – ako kodifikácia* viedol Ľubomír Kralčák. Slavomír Ondrejovič so svojim príspevkom *Čo sa stane, ak kodifikácia podporí spornú „zákonitosť“?* nadviazal na rozšírenie rytmického krátenia na sufixy *-ár/-áreň* v Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1991, keď sa pri hodnotení spisovnosti do popredia dostalo systémové hľadisko. Referent ako pragmatik položil otázku, či môžeme považovať túto zmenu za vhodnú, či za omyl, resp. aké dôsledky má, ak sú prax a kodifikácia v rozpore. Nasledovala Lucia Ološtiaková z Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove s príspevkom *Prípad čiarka: kodifikácia a používateľská prax*. Po teoretickom úvode o funkciách čiarky poukázala na kontrast medzi kodifikačnou normou a používateľskou praxou. Praktické príklady čerpala zo svojich štvorročných skúseností pri vyučovaní predmetu ortografia na Prešovskej univerzite v Prešove. Blok uzatvoril Ján Papuga z Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave s príspevkom *Kodifikácia, vyučovanie a Pravidlá slovenského pravopisu*. V ňom pripomenul, ako kodifikácia naráža na úzus používateľov (žiakov i učiteľov) vo vyučovaní slovenčiny, ale aj v iných oblastiach (beletria, administratíva, publicistika). Spomenul dva známe prístupy k jazykovej kultúre, a to systémový a pragmatický, pričom sa ako bývalý študent Filozofickej fakulty

Univerzity Komenského v Bratislave priklonil k potrebám „reálneho“ používateľa jazyka, čiže k pragmatickému prístupu. Predostrel svoju úvahu o neaktuálnosti kodifikačných príručiek a o potrebe prepracovať Pravidlá slovenského pravopisu, aby boli prístupnejšie bežnému používateľovi jazyka. Zároveň na záver vyslovil presvedčenie, že Slovník súčasného slovenského jazyka by mal byť uznaný ako kodifikačná príručka.

Popoludňajšie rokovanie sa začalo tretím blokom o grafémach, ktorý viedla Mária Šimková. Ako prvý vystúpil Vladimír Patráš z Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici s príspevkom *Veľké písmená v konceptných administratívno-právnych textoch (štandardy – anomálie – trendy)*. Na príkladoch z konceptných administratívno-právnych textov poukázal na variabilitu úzu pri písaní veľkých začiatkových písmen. V jazykovej praxi sa možno stretnúť s tým, že všeobecné pomenovania typu *zmluva*, *dielo*, *poskytovateľ*, *súhlas* sa v textoch zmlúv píše s veľkými začiatkovými písmenami, čo odporuje nielen zásadám slovenského pravopisu, ale aj právnej spisbe. Svoj príspevok uzatvoril konštatovaním potreby rozšíriť dvojicu správnosť (spisovnosť) – nesprávnosť (nespisovnosť) na viac hodnotiacich parametrov. Jana Wacharczyková z Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV vo svojom príspevku obrátila pozornosť *K otázke písania poľských grafém v slovenčine*, pričom uvažovala o norme vo vzťahu k poľským grafémam v Pravidlách slovenského pravopisu (PSP) v porovnaní s Pravidlami českého pravopisu. Uviedla možnosti uvádzania poľských grafém, a to reduktívnu, generatívnu, sanačnú a hybridnú. Na záver príspevku ponúkla riešenia pri písaní poľských grafém v slovenčine, a to: 1. odstrániť z PSP argument o „technických príčinách“, 2. prehodnotiť odporúčania prepisu nosoviek so segmentom *en/em – on/om* (vzhľadom na neúčinnosť v praxi), 3. odporúčať sanačný princíp – zachovávanie pôvodných grafém. Blok uzatvorila Lucia Ološtiaková z Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, ktorá predniesla príspevok *Poznámky k písaniu veľkých písmen* v spoluautorstve s Martinom Ološtiakom. V ňom poukázala na rozpory v teórii a v praxi, napr. pri písaní oficiálnych vs. neoficiálnych názvov inštitúcií, pri pomenovaní závažných dejinných udalostí, mien v náboženskej oblasti či zástupných pomenovaní.

Prvý konferenčný deň sa zakončil blokom premennej *s – ako spájateľnosť* pod vedením Daniely Slančovej. Ako prvá vystúpila Mária Šimková z Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave, ktorá prezentovala príspevok *Asiže a predsalen: o niektorých otázkach písania slov „osobitne a dovedna“*. Na tendenciu písania slov dovedna poukázala prostredníctvom príkladov ako *asiže*, *nielenže*, *dúfamže* či *predsalen*, pričom vychádzala aj z ich frekvencie v Slovenskom národnom korpuse. Na záver konštatovala, že univerbizačná tendencia pravdepodobne bude pokračovať. Isté javy podporujú aj PSP. Podľa referentky tendencia písania spolu zasahuje všetky slovné druhy a žiada sa ich podrobnejší opis. *Výčleňovaciu funkciu čiarky – pravo-*

pisný a jazykovo-kultúrny problém v ďalšom príspevku analyzoval Miloš Horváth z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Vymedzil okruhy ťažkostí, ktoré vyčleňovacia funkcia čiarky spôsobuje, napr. pravopisný problém, didaktický problém, jazykovo-kultúrny problém či jazykovo-intuitívny problém. Na príkladoch zo súčasnej printovej žurnalistiky (publicistiky) ukazoval chybné uvádzanie čiarky vo vyčleňovacej funkcii. Konštatoval však, že chybné uvádzanie čiarky nie je všeobecným a dominantným javom slovenského pravopisu. Tomáš Bánik z Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre predstavil *Determinatívne spojenia s nesklonným atribútom typu „biznis téma“*. Na úvod sa odvolal na príklady z Morfológie slovenského jazyka (1966): *mrcha deň, plúha cesta, potvora chlapčisko, grobian dievka, čert žena, sviňa človek*. Tieto príklady potom hodnotil na základe ich výskytu v Slovenskom národnom korpuse. Podľa neho leitmotív „biznisu“ slovenčina prevzala z angličtiny, aby mohla označiť jedným prívlastkom *biznis* nielen *konzultantov a koordinátorov*, ale aj *reštaurácie, košeľe, budovy, obedy, dovolenky* a iné. Na záver konštatoval tendenciu k prefixoidom a vytváraniu kompozít pri adaptácii podobného druhu cudzích konceptov do slovenčiny, podobne ako napr. *aero-*, *afro-*. Prvý rokovací deň bol zakončený slávnostnou večerou, pri ktorej lingvistické úvahy a diskusie pokračovali v neformálnom duchu.

Druhý konferenčný deň (5. október) sa venoval problematike cudzích apelatív a proprií v ich rozmanitých vzťahoch a funkciách v slovenskom jazyku. Prvý blok *a – ako adaptácia* viedla Ingrid Hrubaničová. Cieľom týchto rokovaní bolo prezentovať podoby interferencie, transferencie a integrácie vlastných mien v slovenčine. Ako prvý vystúpil Karol Sorby z Ústavu orientalistiky SAV a predstavil adaptáciu arabských mien v slovenčine v príspevku *Prepisy z arabčiny do slovenčiny*. Ako dlhodobé problémové výrazy uviedol slová *alláh, islám a muslim*, ktoré si podľa arabistov vyžadujú zmenu. Vyslovil sa za možnosť, aby sa tieto podoby dostali do slovníkov ako variant. Anna Rácová z toho istého pracoviska hovorila *O preberaní a adaptácii pojmov z orientálnych jazykov*. Upozornila, že k preberaniu a adaptácii pojmov z orientálnych jazykov nemožno pristupovať ako k jednému celku, a preto sa v príspevku sústredila na tri témy: 1. rozpor medzi vžitosťou pojmov a snahou orientalistov o systémový prístup k ich adaptácii, 2. úlohu preberajúceho jazyka, ktorý má vlastný systémový prístup k preberaným pojmom, opierajúci sa o vlastnú ortografiu aj fonologické a morfológické (a iné) zákonitosti, 3. frekvenciu používania orientálnych pojmov a dvojtvary. V závere pripomenula, že sa v najbližšom čase očakáva vydanie príručky *Správne prepisy orientálnych reálií*. Blok uzatvorila Miroslava Gavurová z Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove s príspevkom *Ponúkame voľné miesta: content marketér a back office špecialista (Anglicizmy v názvoch a inzercii)*. Venovala sa vymedzeniu pojmu anglicizmus a neskôr anglicizmy sledovala v názvoch inzercií, pričom ako zdroj využívala internetové stránky

www.profesia.sk a www.kariera.sk. Zameriavala sa na také pozície, ktoré majú text inzercie v slovenčine. Referentka sledovala jednoslovné a viacslovné netypické i typické kolokácie. K netypickým kolokáciám zaradila slovenské ekvivalenty anglických názvov pracovných pozícií ako *Quality Engineer* (inžinier kvality) alebo kombináciu prevzatého formálneho výrazu (*operátor*) a nocionálnej lexémy (*sklad*) – *warehouse/Warehouse operátor* (*operátor skladu* – *skladník*). Typické kolokácie rešpektujú cieľový jazykový kontext, napr. *Warehouse Leader* – *vedúci skladu*, *Led Module Repair* – *opravár modulov*.

Druhý blok s premennou *m* – *ako mená* viedol Vladimír Patráš. Príspevky sa dotkli témy písania uhorských, historických či ruských mien. Ako prvé vystúpili Ingrid Hrubaničová a Lucia Satinská z Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV so spoločným príspevkom – otázkou: *Čo charakterizuje súčasný slovenský diskurz o „pre-pise uhorských mien“ u autorít a používateľov?* Informovali o konkurencii dvoch postojov k diskusii o téme prepisu uhorských mien, a to problematizáciu prepisu vs. jeho obhajobu. Reálnu jazykovú prax prepisu reflektovali na základe otázok a odpovedí z jazykovej poradne od roku 2005, ďalej na báze podôb písania historických mien a ich frekvencie v Slovenskom národnom korpuse a v rámci sledovania jazyka na profesionálnej úrovni oslovili 28 redakcií s otázkami, v akej podobe dané mená uvádzajú. V téme pokračoval, avšak celkom iným smerom, Juraj Glovňa z Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre v príspevku *Historické mená v súčasnej slovenčine*. Pripomenul, že Komisia pre historickú terminológiu pri Historickom ústave SAV vypracovala zásady, ktoré sú súčasťou PSP od roku 1991, pričom ako argument pre zásady použil kritérium tradície, t. j. mená významných osobností uhorského obdobia slovenských dejín sa zdomáčuňujú, lebo ich zaradíme do kontextu slovenského jazyka, ktorým slovenské dejiny píšeme a čítame, to sú naše dejiny, o nás a našej minulosti. Referent na záver konštatoval, že väčšina diel s historickou tematikou (slovníky, lexikóny, encyklopédie, učebnice) podľa jeho pozorovania dodržiava zásady písania mien historických osobností podľa PSP (t. j. slovenskou grafikou). Špecifickej otázke uvádzania ruských vlastných mien v slovenčine sa venoval Ivor Ripka z Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove v príspevku *O niektorých problémoch prepisu ruských proprií*. Do pozornosti dával názvy hokejových družstiev v KHL s toponymickou motiváciou, uvádzané v podobe *Amur Khabarovsk* (Chabarovsk), *Severstal Cherepovets* (Čerepovec), či dokonca *Sochi* (Soči). Odmietajúc anglické prepisy uviedol, že vo vzťahu pôvodný – cieľový jazyk by dominantným činiteľom mal byť preberajúci, adaptujúci jazyk a jeho možnosti zápisu.

Z pôvodne koncipovaného bloku *p* – *ako prax* ostal len jeden príspevok, ktorý bol odprezentovaný ako appendix onomastického bloku. Vystúpila v ňom interná doktorandka z Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave Jaroslava Kmit'ová

s príspevkom *Používatelia jazyka v úlohe jazykových poradcov*. Referentka vychádzala z tradície v koncepte jazykovej kultúry, kde je používateľ jazyka na poslednom mieste ako adresát odporúčaní jazykovedných autorít. Všimla si však opačný jav – keď sú používatelia v úlohe poradcov a autorít. Ilustrovala to na príklade facebookovej stránky *Jazyková poradňa ASAP*, kde prebieha vzájomné používateľské poradenstvo. Napokon sa vyjadrila v prospech toho, aby sa prehodnotilo postavenie používateľa jazyka v koncepcii jazykovej kultúry – aby používateľ jazyka bol na konci aj na začiatku reťazca: používateľ – jazyková kultúra – kodifikácia.

Na záverečné vyhodnotenie konferencie sa podujal Vladimír Patráš, ktorý v mene hostí konferencie poďakoval organizátorom za vytvorenie priestoru na verejnú diskusiu. Ocenil úroveň príspevkov, konštruktívnosť diskusií, ale aj príjemnú atmosféru miestnosti menom Váh a celého hotela. Za organizátorov vystúpil Slavomír Ondrejovič, ktorý oficiálne uzavrel podujatie a poďakoval všetkým prítomným za účasť. Ako potešiteľné uviedol, že norma slovenského jazyka je dynamická a že tomu zodpovedá aj dynamika vnímania normy v rámci slovenskej jazykovednej komunity. Vyjadril presvedčenie, že diskusie obohatili spoločný diskurz o nové podnety, ktoré sa premietnu aj do zborníka s názvom *Aktuálne otázky slovenského jazyka*.

VYDARENÁ SONDA DO SLOVENSKEJ SITUÁCIE V UNIVERZITNOM PROSTREDÍ V MAĎARSKU

TUŠKOVÁ (TUSKE), Tünde: Slovenský jazyk v univerzitnom bilingválnom prostredí. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku – Katedra slovenského jazyka a literatúry Segedínskej Univerzity 2016. 175 s.
 ISBN 978-615-5615-52-8.

Slavomír Ondrejovič

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Panská 26, 811 01 Bratislava, e-mail: slavoo@juls.savba.sk

Monografia Tünde Tuškovej, nadväzujúca na monografiu Alžbety Uhrinovej *Súčasná slovenská jazyková situácia v Maďarsku* (Nadlak: Vydavateľstvo Ivan Krasko 2011), rozširuje rad monografií, ktoré poskytujú čoraz detailnejší obraz o jazykovej situácii slovenčiny a Slovákov v Maďarsku. Autorka sa tentoraz zamerala na opis a prieskum jazykovej situácie u poslucháčov univerzitetnej slovakistiky v Maďarsku, čo je v tomto kontexte mimoriadne dôležité, lebo práve toto prostredie vytvára najväčší potenciál na udržiavanie, resp. rozširovanie možností menšinového jazyka. Autorka svojím výskumom prispela nielen k presnému opisu slovenského jazyka ako komunikačného prostriedku, ktorým hovoria respondenti, ale aj k sociolingvistickému výskumu slovenského jazyka v Maďarsku. Ide teda o príspevok k domácej jazykovej situácii, ale aj k rozvíntiu sociolingvistiky slovenského jazyka v zahraničí. Dá sa povedať, že sa tu veľmi umne využívajú zdroje a výsledky sociolingvistického výskumu na Slovensku.

Tünde Tušková sa v úvodných častiach monografie najprv sústredila na viaceré zásadné teoretické i praktické problémy, ktoré s témou bezprostredne súvisia. O jej prehľadových kapitolách (o sociolingvistike na Slovensku, ale aj o bádani zameranom na výskum slovenčiny a Slovákov v Maďarsku) platí, že sú nielen minuciózne, ale aj presné. V teoretickej časti sa so znalosťou veci diskutuje o pojmoch *materinský jazyk, cudzí jazyk, druhý jazyk, variety slovenčiny*, no veľmi dôležité pre daný kontext sú aj údaje a informácie o slovenskom školstve v Maďarsku. Všetky tieto témy sa rozvíjajú prostredníctvom prehľadných výkladov a tabuliek. Autorka dochádza k záveru, že maďarčina je pre skúmaných respondentov dominantným jazykom a slovenčina plní, ako hovorí autorka, „len etnosignifikatívnu úlohu“. Hľadá pritom odpovede nielen na to, ako príslušní respondenti ovládajú slovenčinu, ale aj na to, aké postoje zastávajú, či aké stereotypy a predsudky súvisiace s dvojjazyčnosťou sú medzi nimi rozšírené.

Vo výskumnej časti autorka podrobne referuje o okolnostiach výskumu, o špecifikách použitej metodológie a dotazníkovom prieskume. Dotýka sa aj dimenzie jazykovej inakosti v rámci možností zachovania jazykových menšín. Výskumnou vzorkou boli poslucháči slovistiky v Maďarsku, z ktorých všetci boli slovensko-maďarskými, resp. maďarsko-slovenskými bilingvistami. Je pritom dôležité, že vo výsledkoch výskumu sa viac než v iných prípadoch slovenčiny ako menšinového jazyka v zahraničí objavuje tzv. dvojité väzba. Až 33 % respondentov má rovnako blízko k slovenčine ako k maďarčine, a to aj v napriek istej komunikačnej bariére pri používaní slovenčiny.

Z jazykových postojov respondentov sú pozoruhodné odpovede na „kvalitatívne“ otázky, čo treba robiť pre zachovanie slovenčiny, v akých jazykoch by mali vychádzať miestne noviny: podľa očakávania najčastejšou odpoveďou bolo, že by sa mali objavovať v oboch jazykoch. Menší počet respondentov bol za to, aby vychádzali iba v maďarčine, ale za to, aby vychádzali len v slovenčine, nebol nikto. Medzi najobľúbenejšími spisovateľmi nikto z respondentov neuviedol slovenských spisovateľov a medzi najobľúbenejšími knihami, ktoré respondenti najradšej čítajú, sa uprednostňujú maďarskí autori. Iba v niektorých prípadoch sa uvádzajú slovenskí i maďarskí spisovatelia, v čom sa takisto prejavuje „miestna“ bikultúrnosť. Aj odpoveď na otázku, ktorý jazyk je vám bližší, hrala podľa očakávania dominantnú úlohu maďarčina, ale znova sa tu objavovala aj odpoveď: oba jazyky.

Monografia Tünde Tuškovej predstavuje vydarenú sondu do situácie slovenského jazyka v univerzitnom bilingválnom prostredí, ktorej výsledky boli postavené predovšetkým na empirických výsledkoch dotazníkového výskumu. Tieto výsledky dobre dopĺňajú naše doterajšie poznanie.

ĽUBOR KRÁLIK, VEĽKÁ POSTAVA SLOVENSKEJ JAZYKOVEDY, OSLÁVIL PÄŤDESIATKU

Jana Skladaná

*Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Námestie J. Herdu 2, 917 01 Trnava, e-mail: jana.skladana@ucm.sk*

Meno Ľubora Králik je v odbornej jazykovednej pospolitosti veľmi dobre známe. Jeho bohatá publikačná činnosť nám potvrdzuje mimoriadne široký záber jeho vedeckého záujmu. Jubilant sa venoval vo svojich štúdiách takmer všetkým jazykovým rovinám. Ak je Ľubor Králik známy medzi jazykovedcami, po vydaní *Stručného etymologického slovníka slovenčiny* v roku 2015 sa začali oňho zaujímať aj všetci bežní používatelia spisovnej slovenčiny. Mimochodom, slovník je takmer vypredaný a Ľubor Králik sa stal jedným z najpopulárnejších autorov, s ktorým sa uskutočnilo už viacero rozhovorov v našich masmediálnych prostriedkoch. Ide o prvý slovenský etymologický slovník v dejinách spisovnej slovenčiny.

Ľubor Králik sa narodil 17. apríla 1967 v Bojniciach. V rokoch 1984 – 1995 študoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (v rokoch 1984 – 1989 ruský a slovenský jazyk, v rokoch 1991 – 1995 latinský jazyk – rozširujúco-rekvalifikačné štúdium). V roku 1989 získal titul PhDr., v roku 1996 obhájil titul CSc. V rokoch 1989 – 1993 pracoval ako interný vedecký aspirant Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, od roku 1993 sa stal pracovníkom tohto ústavu, medzitým v rokoch 1995 – 1997 bol pracovníkom Slavistického kabinetu SAV (asistent, vedecký pracovník, samostatný vedecký pracovník). Ľubor Králik absolvoval viaceré študijné a výskumné pobyty v zahraničí (Rusko, Nemecko, Rakúsko, Srbsko, Albánsko a i.). Od roku 2000 je členom Medzinárodnej komisie pre slovanskú etymológiu pri Medzinárodnom komitáte slavistov, od roku 2005 je členom Medzinárodnej komisie pre Slovanský jazykový atlas pri Medzinárodnom komitáte slavistov, od roku 2011 je členom spoločnej odborovej komisie pre doktorandské štúdium v odbore slovanské jazyky a literatúry a od roku 2015 vykonáva funkciu predsedu Vedeckej rady Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ľubor Králik vykonával aj odborné poradenstvo vo viacerých slovníkoch, atlasoch, encyklopédiách a pod. (odborná spolupráca, konzultanstvo, lektorstvo a korektorstvo). Treba uviesť aj jeho redakčnú, prekladateľskú a pedagogickú činnosť.

Cesta Ľubora Králik k etymológii bola dôkladne premyslená a systematická. Po podrobnom preštudovaní základnej literatúry domácej i zahraničnej v tejto oblasti pub-

likoval množstvo štúdií. Z mnohých uvedieme napr. *K etymológii stsl. obŕdo* (1992), *Slovenský geografický termín mol'va* (1994), *Historicko-etymologické štúdie z oblasti slovenskej a slovanskej lexiky* (1995), *O pôvode niektorých slov v gemerskom nárečí* (1995), *K otázke praslov. *bystrъ, *bъrзъ „čistý“ a ich derivátov* (1997), *O význame etnonyma Tatár a jeho derivátov v slovenčine* (1998), *Historicko-etymologické poznámky k dištinktívnej funkcii kvantity v súčasnej spisovnej slovenčine* (2005), *Z etymologickej problematiky akademického Slovníka cudzích slov* (2005), *Nárečová lexikografia a etymológia (na materiáli 2. zväzku Slovníka slovenských nárečí)* (2010), *K problému etymologickej totožnosti slova: etymologické príspevky k štúdiu lexiky staršej slovenčiny* (2015) a i. Veľkú časť príspevkov Ľubora Králik predávajú recenzie etymologických slovníkov jednotlivých jazykov, prípadne iných prác v tejto oblasti, a to češtiny, ruštiny, bulharčiny, srbčiny, slovinčiny, chorvátčiny, poľštiny, macedónčiny, bieloruštiny, litovčiny, albánčiny, rumunčiny, maďarčiny, kašubčiny a i. Znie to neuveriteľne, ale Ľubor Králik väčšinu týchto jazykov ovláda.

Nie je veľa jazykovedcov, ktorí by skúmali etymológiu jednotlivých slov, teda ich pôvod, prvotný význam a ich históriu. Na to je nevyhnutné poznať a dôkladne sa vyznať vo viacerých oblastiach. Ide o indoeurópsku porovnávaciu jazykovedu, jazykovú situáciu historickú i súčasnú v slovanských i neslovanských jazykoch, etymologické slovníky týchto jazykov a pod. Ľubor Králik spája tieto predpoklady v najvyššej miere.

Je zaujímavé, že napriek náročnosti a zložitosti etymologického výskumu, ktorý si vyžaduje osobitné znalosti vo viacerých oblastiach, viacerých z nás zaujíma pôvod jednotlivých slov a slovných spojení. Ľubor Králik sa prítiažlivým spôsobom venuje týmto vysvetleniam napr. v príspevkoch *Slovenské homonymá gebul'a¹ – gebul'a² a niektoré ďalšie expresíva* (1994), *Zo slovenskej subštandardnej lexiky: filčka „lahká žena“* (1997), *Cudzinci v našom slovníku. O židoch, bulharoch, švajčiarochoch a iných zamestnaniach* (1998), *Od Abraháma k abrahámovinám* (2000), *Uhorková sezóna* (2001), *Kto je sedmospáček?* (2001), *„Netankuje“ vás to?* (2003), *Zaujímá vás bulvár?* (2003), *Kým zaútočia hakeri* (2003), *O pôvode spojení byť na mol, opit' sa na mol* (2006), *O pôvode slova karimatka* (2009), *K etymológii slova laskonka* (2010), *O pôvode a význame spojenia ruská ruleta* (2013), *Slovo „írečítý“ má maďarský pôvod* (2016).

Ak ide o publikačnú činnosť Ľubora Králik, počet publikácií sa blíži k číslu 200. Aj tieto kvantitatívne údaje svedčia o vyzretosti skúseného vedeckého pracovníka. Veľké množstvo prác vyšlo jubilantovi v zahraničných odborných časopisoch a zborníkoch (bulharských, českých, ruských, srbských, nemeckých, poľských, albánskych).

Vynikajúce odborné vedomosti, neuveriteľne široký rozhľad v domácej i zahraničnej literatúre a významné postavenie v domácom i medzinárodnom odbornom

svete charakterizujú nášho jubilanta ako veľkú postavu slovenskej jazykovedy. Všetky tieto pozitíva nijako neovplyvňujú jednu zo základných vlastností Ľubora Králika, ktorou je skromnosť a pokora vo vzťahu k ľuďom a vede.

Zdrawie, sstiasťe, mnoho dobreho winssugem a pregem Wasseg Oppaternosti carissime domine Lubore, abi se Wasseg Oppaternosti wo wsseckich wecach dobre a sstiasťne wiedo.

ZOMREL PETER BALÁŽ

Slavomír Ondrejovič

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV

Panská 26, 811 01 Bratislava, e-mail: slavoo@juls.savba.sk

13. apríla 2017 vo veku nedožitých 89 rokov skonal v Bratislave doc. PhDr. Peter Baláž, CSc., renomovaný vysokoškolský učiteľ a dlhoročný organizátor, najprv lektor, potom tajomník a zástupca riaditeľa letného seminára slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca. Peter Baláž bol odbornej verejnosti známy aj ako bádateľ v oblasti jazyka a štýlu žurnalistiky a v oblasti didaktiky slovenčiny ako cudzieho jazyka. Ešte známejší bol však ako autor a spoluautor vysokoškolských a stredoškolských učebníc, napr. *Slovenský jazyk (Príručka pre cudzincov)* (1. vyd. 1966, 2. vyd. 1968, 3. vyd. 1970, 4. vyd. 1974) a *Učebník slovackeho jazyka dľa slavistov* (1. vyd. 1975, 2. vyd. 1978, 3. vyd. 1983), ktorá vyšla v početných jazykových verziách. Napísal trinásť učebníc – štyri pre slovenské školy a deväť pre zahraničných študentov. Tie, ktoré boli určené pre zahraničnú klientelu a pre lektorov letného kurzu slovenského jazyka a kultúry Studia Academica Slovaca, vyšli v angličtine, francúzštine, nemčine, ruštine, španielčine a taliančine. Všetky napísal v spoluautorstve – najčastejšie s Miloslavom Darovcom.

Priezvisko Baláž patrí na Slovensku medzi najfrekvencovanejšie. Asi preto sa nedalo celkom vyhnúť tomu, aby do jeho bibliografických súpisov nezablúdil aj príspevok Petra Baláža (1947), známeho esperantológa.

Peter Baláž sa narodil 27. júna 1928 v Potvoriciach v okrese Nové Mesto nad Váhom a najdlhšie pôsobil na Vysokej škole pedagogickej v Bratislave a na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Trnave, aby od r. 1965 prešiel na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského. Viac ako 30 rokov na tejto fakulte pracoval na Katedre novinárstva, neskôr na Katedre teórie a dejín žurnalistiky FF UK, čo je zrejme aj zo súpisu položiek v jeho bibliografii (porov. Slovenskí jazykovedci, 1987, 1997, 1998, 2003, 2009, 2014). Z tohto bratislavského pracoviska odišiel v roku 1995 už do dôchodku, ale od roku 1997 sa stal pracovníkom Katedry slovenského jazyka a literatúry Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, kde vykonal veľké množstvo pedagogickej organizátorskej a odbornej práce. Bol na tejto univerzite aj dekanom a členom vedeckej rady až do roku 2006.

Peter Baláž nebol len autorom učebníc a nepísal len štúdie o jazyku a štýle žurnalistiky, jazykovej kultúry a didaktiky slovenčiny ako cudzieho jazyka, ale pozoruhodné sú aj jeho teoretické štúdie, napr. o slovesnom vide a o mennom rode v slovenčine ako cudzom jazyku. Hodné povšimnutia i pre súčasných „štúrológov“ ostanú aj jeho staršie práce o Štúrovom diele, v ktorých analyzoval jeho kodifikáciu

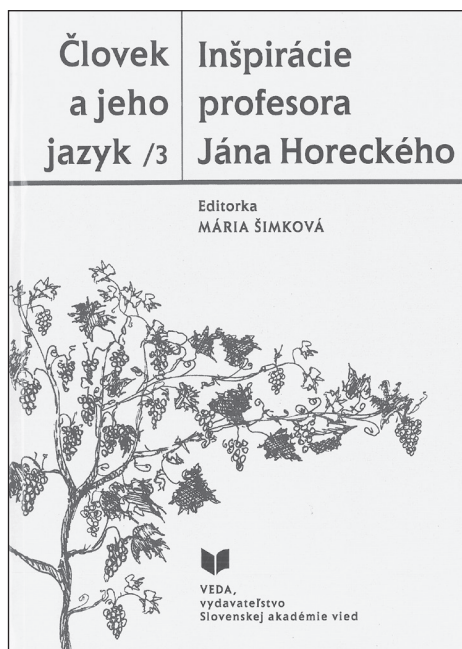
a porovnával ju so súčasným stavom spisovnej slovenčiny. Svojim témam sa venoval dovtedy, kým mu to zdravie dovoľovalo. Jeho posledným konferenčným vystúpením bola prednáška s názvom *O aktuálnych otázkach náboženskej terminológie*, s ktorou vystúpil na konferencii *Diachrónne aspekty slovenskej náboženskej terminológie a náboženská prax* v r. 2008 (vyšlo v r. 2009).

Česť jeho pamiatke!

*zostavila Júlia Behýlová, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Panská 26, 811 01 Bratislava, e-mail: juliab@juls.savba.sk*

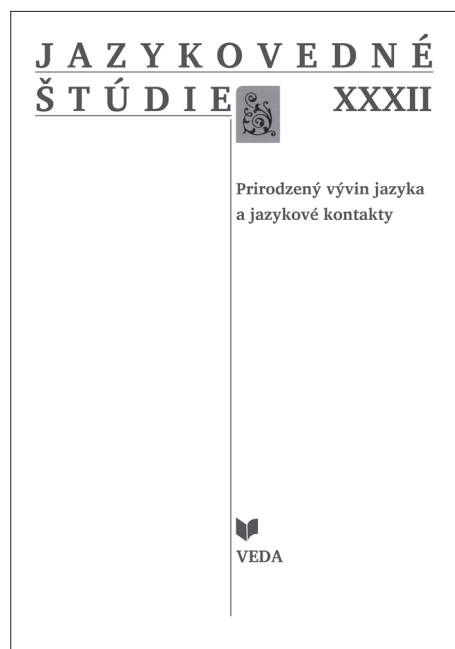
ČLOVEK A JEHO JAZYK 3. Inšpirácie profesora Horeckého. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda 2015. 632 s. ISBN 978-80-224-1181-3.

Publikácia voľne nadväzuje na tituly *Človek a jeho jazyk 1. Jazyk ako fenomén kultúry* (Bratislava: Veda 2000) a *Človek a jeho jazyk 2. Jazyk ako pamäť kultúry* (Bratislava: Veda 2001). Obsahuje príspevky z rovnomennej konferencie konanej 20. – 22. januára 2010 v Smoleniciach. Príspevky sú pestré z hľadiska tém, obsahu i žánru. V úvodnej časti zborníka sú pozdravy a spomienky na J. Horeckého, nasledujú tematicky zoradené príspevky z oblasti všeobecnej jazykovedy, klasickej filológie, príspevky venované téme jazyka, etnicity a kultúry a príspevky o sociolingvistických aspektoch komunikácie. Viaceré témy sa týkajú kontrastívneho výskumu, semiotiky, gramatiky a sémantiky. V ďalšej časti zborníka sa nachádzajú príspevky z oblasti slovo- tvorby, morfematiky a morfológie. Záverečné dve kapitoly odhaľujú aktuálne problémy terminológie a korpusovej lingvistiky. Zborník vyšiel pri príležitosti nedeľného okrúhleho výročia prof. PhDr. Jána Horeckého, DrSc., Dr. h. c., ktorý patrí medzi vedúce osobnosti slovenskej jazykovedy druhej polovice 20. storočia.

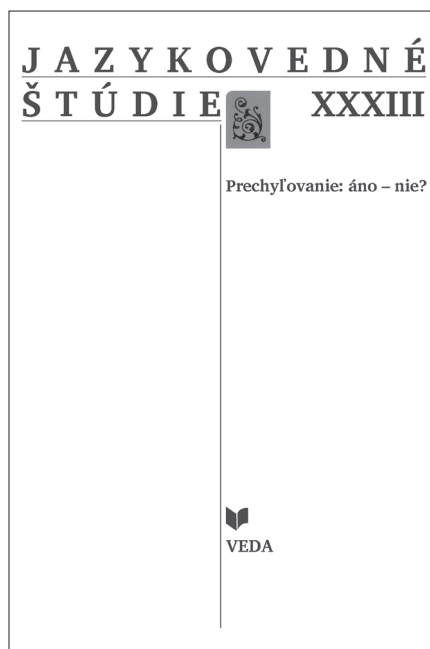
PRIRODZENÝ VÝVIN JAZYKA A JAZYKOVÉ KONTAKTY. Jazykovedné štúdie XXXII. Eds. K. Balleková – G. Múcsková – Ľ. Králik. Bratislava: Veda 2015. 592 s. ISBN 978-80-224-1494-4.

Zborník vedeckých štúdií je venovaný jubilujúcemu prof. PhDr. Pavlovi Žigovi, CSc., a zameraný na vývin jazyka a jazykové kontakty. Príspevky zastrešujú jazykovedné oblasti, ktorým sa jubilant venoval vo svojej vedeckovýskumnej a pedagogickej univerzitnej činnosti. V piatich kapitolách zahŕňajú oblasť prirodzeného jazykového vývinu v interdisciplinárnych a všeobecnolingvistických súvislostiach, oblasť historickej a nárečovej lingvistiky, onomastiky, synchronnej dynamiky jazyka v komparácii a kontaktoch a okruh vonkajších dejín jazyka. Vo viacerých štúdiách autori nadväzujú na svoj predchádzajúci a dlhodobý výskum, pričom recenzenti 32. zväzku Jazykovedných štúdií oceňujú, že ide o vedeckú publikáciu umožňujúcu sledovať kontinuitu dlhodobých výskumov, syntézu ich výsledkov, ako aj teoreticko-metodologický vývin samotných vedeckých odborov. Veľkým prínosom zborníka sú práce, ktoré prinášajú výsledky z heuristického a tzv. primárneho výskumu. Výnimočným je zastúpenie popredných slovenských a českých odborníkov, ale aj svetovo etablovaných a rešpektovaných autorov, čo výrazne zvyšuje vedeckú kvalitu a medzinárodné renomé zborníka.

PRECHÝĽOVANIE: ÁNO – NIE? Jazykovedné štúdie XXXIII. Eds. L. Molnár Satinská – I. Valentová. Bratislava: Veda 2016. 160 s. ISBN 978-80-224-1550-7.

Zborník je venovaný aktuálnemu problému, ktorý je v najširšom zmysle problémom spoločenským a etickým a presahuje aj hranice lingvistického skúmania. Účastníci vedeckého seminára, ktorý sa konal 9. februára 2016 v Bratislave, osvetlili tému prechýľovania z rôznych strán: právno-legislatívnej, historickej, onomastickej, kulturologickej a sociolingvistickej. Ako prechýľovanie ženských priezvisk funguje na Slovensku? Ako sa tento problém rieši v iných jazykoch a jazykových situáciách? Aké iné problémy s tým súvisia? Aké stratégie pritom používateľky volia a aké sú ich postoje k prechýľovaniu? Ako zasahuje problém prechýľovania či neprechýľovania napr. do prekladovej tvorby a do súkromnej komunikácie? Autori sa vo svojich príspevkoch venovali prechýľovaniu priezvisk v češtine z onomastického hľadiska, problémom prechýľovania v slovinskom jazyku, prechýľovaniu priezvisk u žien maďarskej národnosti, konfliktu medzi zákonom a pôvodným znením u autoriek anglického a amerického pôvodu, používaniu prechýlenej podoby priezvisk v praxi vo Vojvodine a v Maďarsku a pod.

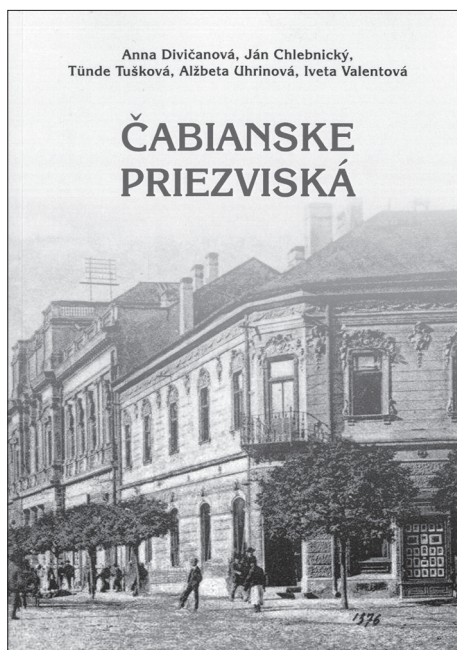
DIVIČANOVÁ, Anna – CHLEBNICKÝ, Ján – TUŠKOVÁ, Tünde – UHRINOVÁ, Alžbeta – VALENTOVÁ, Iveta: Čabianske priezviská – The Surnames of Slovak Families in Békéscsaba. Ed. T. Tušková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2015. 260 s. ISBN 978-615-5330-05-6.

Kolektívna monografia Čabianske priezviská je jedným z výstupov projektu zameraného na výskum antroponymie v slovenských enklávach v Maďarsku organizovaného Výskumným ústavom Slovákov v Maďarsku, ktorý sa realizuje v spolupráci s Jazykovedným ústavom Ľudovíta Štúra SAV. Cieľom tejto popularizačnej publikácie je zdokumentovanie, charakteristika a syntetické spracovanie osobných mien, predovšetkým priezvisk rodín so slovenskými koreňmi v Békešskej Čabe.

Úvodné pasáže oboznamujú čitateľov s dejinami skúmanej lokality. Ďalej sa nachádza stručný prehľad čabianskych rodinných mien a podrobnejšia charakteristika najstarších a najfrekvencovanejších priezvisk, ktoré sú zoradené napr. podľa zamestnania, spoločenského postavenia, rodinných vzťahov, etnických a národných mien, krstných mien a vlastností. Priezviská a ich pravopisné varianty sa uvádzajú v úradnej podobe a osobitne sa uvádza frekvencia mužských a ženských priezvisk. V samostatnej kapitole sú poodhalené možné pôvody priezvisk, ich význam, charakter a onymická motivácia. Monografia obsahuje dvojaké typy máp. Prvých dvanásť máp zobrazuje migračné vlny čabianskych rodín, ktorých priezviská sa utvorili zo zemepisných náz-

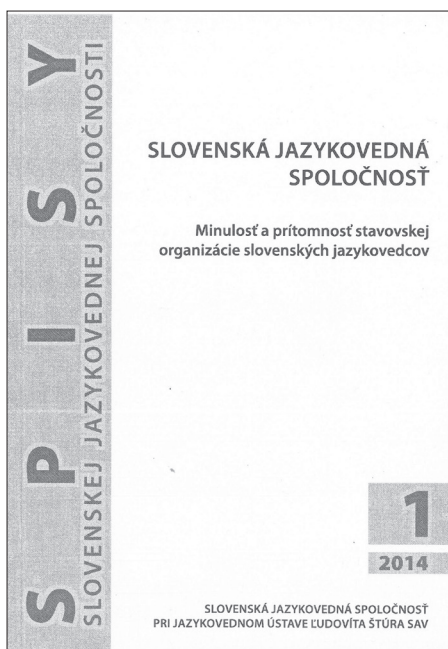
vov. Ďalšie mapy zobrazujú výskyt a frekvenciu vybraných slovenských čabianskych priezvisk na území Maďarska podľa žúp a obcí, v ktorých sa odzrkadľuje migrácia po druhej svetovej vojne. V závere sa nachádza zoznam priezvisk rodín, ktoré z Békešskej Čaby vymizli ešte pred rokom 1938.

Monografia poskytuje materiál na ďalší výskum nielen pre onomastikov a ostatných jazykovedcov, ale aj pre etnografov, kulturológov, historikov a širšiu verejnosť. Významnou mierou môže pomôcť predovšetkým pri udržiavaní a zveľaďovaní kultúrneho dedičstva, pri uvedomovaní si etnickej príslušnosti a národnostného povedomia slovenskej komunity Békešskej Čaby v súčasnom spoločenskom a jazykovo značne asimilovanom prostredí.

SLOVENSKÁ JAZYKOVEDNÁ SPOLOČNOSŤ. Minulosť a prítomnosť stavovskej organizácie slovenských jazykovedcov. Spisy SJS 1/2014. Eds. B. Chocholová – S. Ondrejovič. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri JÚLEŠ SAV – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Veda 2014. 172 s. ISBN 978-80-971690-0-8.

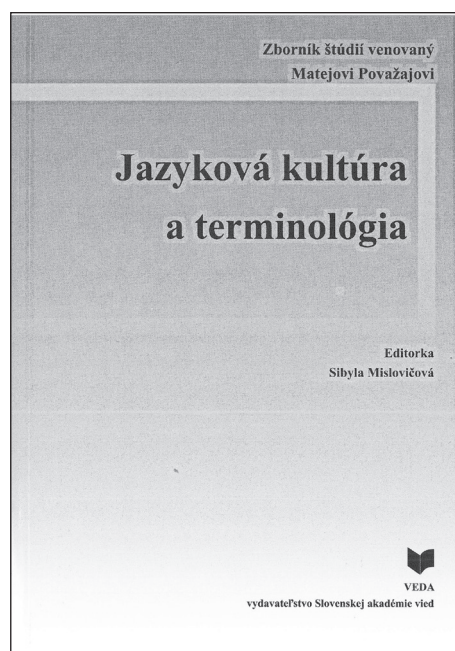
Slovenská jazykovedná spoločnosť patrí medzi najstaršie vedecké spoločnosti na Slovensku. Jej činnosť pod týmto názvom možno registrovať už od roku 1941, no jej korene siahajú až do roku 1926, resp. 1927, keď vznikol Jazykový odbor Učenej spoločnosti Šafárikovej ako jeden z jej vedeckých odborov. Neskôr fungovala pod rôznymi názvami ďalej, napr. ako Bratislavský lingvistický krúžok, Združenie slovenských jazykovedcov, aby sa dnes po nevyhnutných organizačných zmenách stala súčasťou Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. [Slovenská jazykovedná spoločnosť je] dobrovoľné výberové združenie vedeckých a odborných pracovníkov na Slovensku v oblasti slovakistiky, slavistiky, všeobecnej jazykovedy, fonetiky a iných príbuzných disciplín so sídlom v Bratislave, má však aj svoje početné pobočky: v Prešove, Banskej Bystrici, Trnave, Nitre či Ružomberku. Jej úlohou ostáva spolupráca podmienok na optimálny rozvoj slovenskej jazykovedy, rozširovanie nových poznatkov vedeckého výskumu, zvyšovanie odbornej úrovne a podpora kontaktov a spolupráce jazykovedcov z rozličných pracovísk. Predovšetkým pre slovakistov je dobré poznať históriu a činnosť tohto orgánu, ktoré ponúka tento zväzok Spisov Slovenskej jazykovednej spoločnosti. Nie všetky materiály k vzniku takéhoto kompendia boli k dispozícii, zostavovatelia sa však usilovali rekonštruovať údaje podľa možnosti z rozmanitých zdrojov čo najpresnejšie a najúplnejšie. (prevzaté z Predslovu)

JAZYKOVÁ KULTÚRA A TERMINOLÓGIA. Zborník štúdií venovaný Matejovi Považajovi. Ed. S. Mislovičová. Bratislava: Veda 2015. 250 s. ISBN 978-80-224-1497-5.

Publikácia je zostavená z príspevkov, ktoré odznali v roku 2012 v Bratislave na rovnomennej konferencii venovanej PaedDr. M. Považajovi, CSc., pri príležitosti jeho okrúhleho jubilea. Autori sa v príspevkoch venujú problematike súčasného slovenského jazyka, najmä teórii a praxi jazykovej kultúry, lexikológii, lexikografii a onomastike. Zoznam príspevkov: Findra, J.: *Text ako systémovo-funkčné podložie stability a dynamiky jazyka* • Pravdová, M.: *K teorii a praxi jazykovej kultúry – súčasná česká situácia* • Kačala, J.: *Intenčné zmeny pri intenzitnej slovotvornej modifikácii slovesného deja* • Janočková, N.: *Poznámky k modálnym slovesám (na príklade slovesa musieť)* • Ološtiak, M.: *O terminologickej motivácii v lexike* • Vančová, I.: *Niekoľko aktuálnych problémov športovej publicistiky (Rozširovanie slovnej zásoby)* • Duchková, S.: *Od filie k dcére, od dcéry k vnučke alebo o niektorých novších homonymách* • Mislovičová, S.: *Niekoľko poznámok o kompozitách s prvou časťou e-* • Kálmánová, K.: *Používanie predložiek na, pre a k v súčasnej jazykovej praxi* • Glovňá, J.: *Jazyk slovenskej vojvodinskej tlače z aspektu jazykovej kultúry* • Uhrinová, A.: *K jazykovej kultúre Slovákov v Maďarsku* • Králik, Ľ.: *K otázkam štandardizácie heslových výrazov v Historickom slovníku slovenského jazyka* • Levická, J.: *Lexikón*

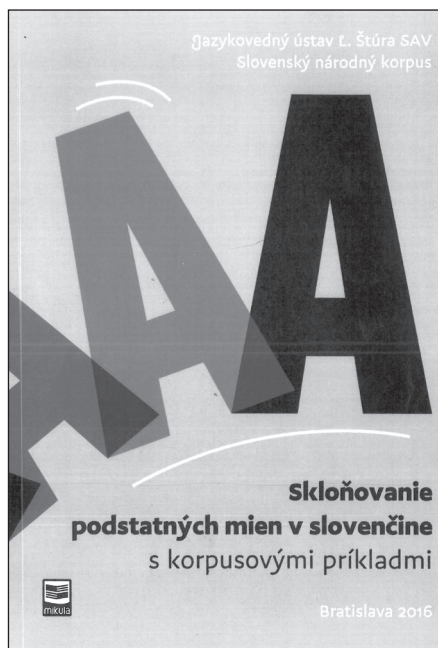
marketingu a neologizmy v súčasnej marketingovej terminológii • Kováčová, M. – Miklušová, E.: *Matej Považaj a geografické názvy* • Fičor, D.: *Cudzojazyčné exonymá slovenských endonym* • Horňanský, I.: *Štandardizácia geografických názvov a slovotvorný model typu Bučie/Búcie* • Pankuchová, K.: *Problémy zrozumiteľnosti sprievodných technických textov v technickej dokumentácii*.

GARABÍK, Radovan – KARČOVÁ, Agáta – ŠIMKOVÁ, Mária – BRÍDA, Radoslav – ŽÁKOVÁ, Adriána: Skloňovanie podstatných mien v slovenčine s korpusovými príkladmi. Red. R. Garabík – A. Karčová – M. Šimková. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, Slovenský národný korpus – Mikula, s. r. o. 2016. 656 s. ISBN 978-80-88814-91-7.

V predkladanom diele autorský kolektív zúročuje výsledky doterajších teoretických bádání najmä v oblasti slovenskej deklinácie a prináša nový pohľad na reálne fungovanie tvarov podstatných mien v slovenčine na základe korpusovolingvistickej analýzy rozsiahleho súboru textov spracovaných v Slovenskom národnom korpuse (v rozsahu približne 1 miliardy slov). V spracovanom slovníku tvarov podstatných mien s dokladmi z korpusových zdrojov sa ukazuje rozmanitosť morfológických zmien pri ohýbaní. Na základe formalizácie týchto zmien je možné odvodiť súbor reprezentantov skloňovacích typov, ktorých je podstatne viac ako skloňovacích vzorov známych zo školskej praxe. Cieľom však nie je nová kodifikácia ani radikálna zmena zaužívanej praxe, ale detailné zachytenie týchto zmien, ich doloženie kontextami s reálne fungujúcimi tvarmi, ako aj zistenie početnosti rovnako sa skloňujúcich slov či nízkej frekvencie až absencie niektorých tvarov. Slovník môže používateľa slovenčiny alebo záujemcu o jej štúdium dobre zorientovať v spôsobe používania podstatných mien v súčasnej slovenčine. (prevzaté z Predslovu)

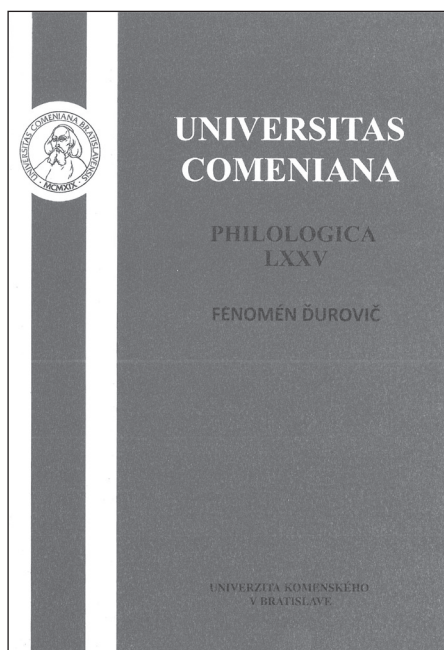
Práca je výsledkom originálneho a v domácej lingvistike dosiaľ nevyužitého spôsobu uplatnenia korpusovej metódy. (prevzaté z posudku ku knihe)

FENOMÉN ĎUROVIČ. Philologica. LXVII. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Eds. S. Ondrejovič – J. Behýlová. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2016. 126 s. ISBN 978-80-223-4183-7.

Zborník príspevkov z vedeckej konferencie venovanej okrúhlemu životnému jubileu významného slovenského jazykovedca prof. PhDr. Ľubomíra Ďuroviča, DrSc. V úvodnej časti zborníka sú pozdravy a spomienky na Ľubomíra Ďuroviča, ďalšie príspevky tematicky nadväzujú na jazykové a jazykovedné inšpirácie jubilantovho diela. Zoznam príspevkov: Ondrejovič, S.: *Ľubomír Ďurovič – rektifikátor a enfant terrible slovenskej jazykovedy* • Kovačka, M.: *Pozdrav Ľubomírovi Ďurovičovi* • Švagrovský, Š.: *Fenomén Ďurovič* • Ďurovič, M.: *Môj strýc* • Drahošová, V.: *Rodina Ďurovičovcov v Skalici* • Sabol, J.: *Podnety profesora Ďuroviča pre syntetickú fonologickú teóriu* • Giger, M.: *Nová „Paradigmatika spisovné ruštiny“ – ciele a stav príprav* • Kralčák, L.: *Štúrova teória namerenosti činnosti a jej miesto v slovenskom lingvistickom myslení* • Gianitsová-Ološtiaková, L.: *Vplyv Pavla Doležala na Bernolákov opis substantívnej deklinácie* • Žigo, P.: *Prirodzenosť vývinu substantívnej deklinácie v slovanských jazykoch* • Koupil, O.: *Čeština a slovenština v „modulu digitalizovaných mluvníc“* • Žiláková, M.: *Jazyk letákových pútnych piesní zo škarniclovskej tlačiarne (na základe rodinnej relikvie z Bánhidu)*.

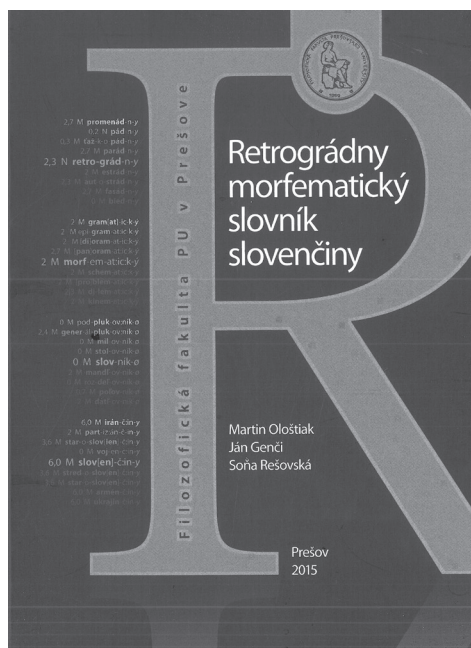
Prof. S. Ondrejovič vo svojom príspevku týmito slovami zhodnotil jubilantovu

tvorbu: „Ľubomír Ďurovič je okrem iného aj autorom brilantných štúdií z fonológie, gramatiky a syntaxe slovenčiny. V mnohých svojich štúdiách zásadne prekonáva „príručkové predstavy“ o vývine jazykovej situácie na Slovensku i slovenského spisovného jazyka, ale s dokonalou znalosťou veci analyzuje aj iné západoslovanské a východoslovanské a južnoslovanské jazyky a kultúry.“

**OLOŠTIAK, Martin – GENČI, Ján – REŠOVSKÁ, Soňa: Retrográdny morfe-
matický slovník slovenčiny. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity
v Prešove 2015. 466 s. ISBN 978-80-555-1407-9.**

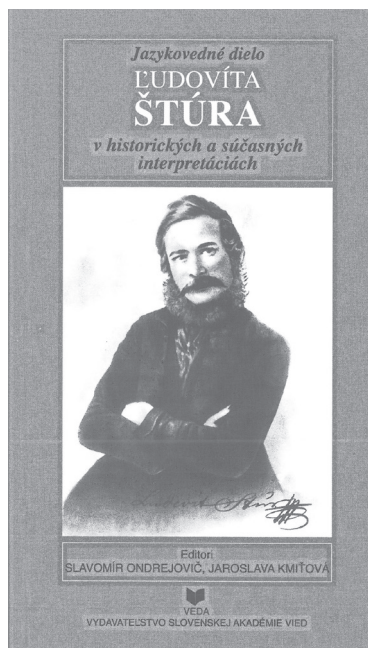
Slovník materiálovo vychádza z predošlých dvoch morfe-
matických slovníkov – Morfe-
matického slovníka slovenčiny (Sokolová – Moško – Šimon – Benko, 1999)
a Slovníka koreňových morfé-
m slovenčiny (Sokolová – Ološtiak – Ivanová a kol.,
2005, 2007, 2012). V slov-
akistike ide o prvý slovník svojho druhu, v ktorom sa v re-
trográdnom usporiadaní predstavuje 70 760 morfe-
maticky segmentovaných lexikál-
nych jednotiek. Retrográdne zoradenie významnou mierou prispieva k poznaniu ty-
pologickej charakteristiky slova (a daného jazyka) z pravej strany, pričom morfe-
matická segmentácia možnosti takejto typologickej charakteristiky rozširuje smerom
k precíznejšej morfe-
matickej, morfolologickej, morfonologickej a v neposlednom
rade aj derivatologickej analýze. Využitie slovníka je viacvrstvé. Údaje z neho
bude možné ďalej rozpracúvať pre potreby základného výskumu (najmä v oblasti
morfe-
matiky, slovotvorby a morfológie, ale aj inde), ako aj v rámci aplikovaného či
interdisciplinárneho výskumu (napr. počítačové a štatistické spracovanie prirodze-
ného jazyka, výučba slovenčiny ako materinského a cudzieho jazyka). Autori v bu-
dúcnosti plánujú slovník ponúknuť aj v elektronickej podobe s voľným vyhľadáva-
ním na internete.

JAZYKOVEDNÉ DIELO LUDOVÍTA ŠTÚRA V HISTORICKÝCH A SÚČASNÝCH INTERPRETÁCIÁCH. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie k 200. výročiu narodenia Ludovíta Štúra. Eds. S. Ondrejovič – J. Kmiťová. Bratislava: Veda 2017. 208 s. ISBN 978-80-224-1565-1.

Zdalo by sa, že o Ludovítovi Štúrovi bolo napísaného už toľko, že iba ťažko možno priniesť o jeho jazykovednom diele niečo nové. Pokúsilo sa o to 14 renomovaných domácich i zahraničných jazykovedcov, prekladateľov a literárnych vedcov, ktorí sa Štúrovi a jeho dielu venujú dlhodobejšie. Publikácia je, na rozdiel od podobných publikácií, ktoré vznikli v roku 2015, t. j. pri 200. výročí narodenia Ľ. Štúra, zameraná najmä na jazykovedné a kodifikačné dielo a myšlienkový svet Ľ. Štúra v dobových a súčasných súvislostiach. V zborníku nájdú čitatelia nasledujúce príspevky: Dolník, J.: *Myšlienkový svet Ľudovíta Štúra* • Ondrejovič, S.: *Ľudovít Štúr a Martin Hattala* • Žigo, P.: *Ambície, doxy a paradoxy Ľudovíta Štúra* • Kralčák, Ľ.: *Explanačný základ Štúrovej gramatiky* • Lifanov, K.: *Kodifikácia Ľ. Štúra ako dôsledok zmeny jazykovej situácie na Slovensku* • Kačala, J.: *Idey Jána Hollého medzi Štúrovými dôvodmi za spisovný jazyk na stredoslovenskom základe* • Ferenčíková, A.: *Štúrova kodifikácia vo svetle nárečových výskumov* • Bžoch, A.: *Tri slovenské preklady Štúrovho „Slovanstva a sveta budúcnosti“* • Muziková, K.: *Štúrovská kodifikácia v praxi* • Rágyanszki, G.: *Slovenská Mluvňica Štefana Jančoviča* • Skladaná,

J.: *Frazeológia v diele Ľudovíta Štúra* • Pančíková, M.: *Ohlasy na Slovenčinu a Slovensko v poľskej tlači* • Pekarovičová, J. – Eos Ivoríková, H.: *Ľudovít Štúr očami zahraničných slovakistov* • Žiláková, M.: *Prívrženci Ľudovíta Štúra na dolnozemských jazykových ostrovoch.*

POKYNY PRE AUTOROV

Redakcia **Slovenskej reči**, časopisu pre výskum slovenského jazyka, uverejňuje recenzované, dosiaľ nepublikované príspevky. Súčasťou príspevkov do rubrik **Štúdie a články** a **Diskusie a rozhlady** je preklad názvu príspevku, abstrakt (asi 100 slov) a kľúčové slová (3 – 10) – všetko v anglickom jazyku. Príspevky môžu obsahovať maximálne 20 % autocitácií.

Príspevky prijímame na adrese: **slovenska.rec@gmail.com**.

Autori zaslaním príspevku vyjadrujú súhlas s jeho redakčným spracovaním.

Pravidlá formálnej úpravy textu

- Texty prosíme predkladať v elektronickej podobe vo formáte rtf alebo doc, písmo Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 1,5.
- V prípade, že sa v texte vyskytujú zvláštne znaky, tabuľky, grafy a pod., je potrebné odovzdať príspevok aj vo verzii pdf alebo vytlačený.
- Pri mene a priezvisku autora je potrebné uviesť tituly a pracovisko.
- Text príspevku má byť zarovnaný z ľavej strany, slová na konci riadka sa nerozdeľujú, tvrdý koniec riadka sa používa len na konci odseku.
- Odseky sa začínajú zarážkou.
- **Polotučné písmo** sa spravidla používa pri nadpisoch, podnadpisoch a kľúčových pojmoch.
- *Kurzíva* sa spravidla používa pri uvádzaní príkladov, názvov štúdií, publikácií a pod.
- Na poznámky v texte prosíme používať automatickú funkciu textového editora „poznámka pod čiarou“ (uvádzané na každej strane, nie súhrnne na konci textu).
- Odkazy na literatúru v texte sa uvádzajú v zátvorke v podobe: priezvisko autora, rok vydania a číslo strany, napr. (Ďurovič, 1999, s. 102). V prípade citovania dvoch odlišných publikácií jedného autora, ktoré vyšli v tom istom roku, za rokom vydania uvádzať malé písmeno, napr. (Ďurovič, 1999a, b).
- Zoznam použitej literatúry sa uvádza na konci príspevku (nie v poznámkach pod čiarou) v abecednom poradí. Ak obsahuje viac položiek jedného autora, jednotlivé položky sa radia chronologicky. V zozname je iba literatúra, ktorá sa v článku cituje alebo na ktorú sa v texte odkazuje.

Bibliografické odkazy:

- **knižná publikácia:**
DOLNÍK, Juraj: Všeobecná jazykoveda. 2. dopln. vyd. Bratislava: Veda 2013. 432 s.
- **článok v časopise:**
HORECKÝ, Ján: Sémantické a derivačné pole slovíes *ísť* a *chodiť*. In: Slovenská reč, 1999, roč. 64, č. 4, s. 202 – 208.
- **štúdia v zborníku:**
ONDREJOVIČ, Slavomír: Medzi purizmom a glocalizmom. In: Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch. Sociolinguistica Slovaca. 8. Eds. J. Wachtarezyková – L. Satinská – S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2015, s. 25 – 32.
- **slovník:**
Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s.
- **korpusový odkaz:**
Slovenský národný korpus – prim-7.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2015. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk>.
- **internetový odkaz:**
Jamrichová, Petra: Poznámky z družiny. Dostupný na: <http://jamrichova.blog.sme.sk/c/244412/Poznamky-z-druziny.html> [cit. 4. 11. 2011].
- ostatné pramene (mapy, kartotéky a pod.) sa uvádzajú abecedne v rámci literatúry.